

UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ KÖLTŐI MŰKÖDÉSE
ÉS IRODALOMSZEMLÉLETÉNEK NÉHÁNY VONÁSA

/Egy XIX. sz. eleji költő portréja/

IRTA:

TÓTH SÁNDOR

Bölcsészdoktori értekezés

Szeged, 1988.

B 2897

I. EGY ISMERETLEN NAGY MAGYAR KÖLTŐ

1.

Weöres Sándor 1943-ban a Diárium c. folyóirat 12. számában publikált tanulmánya,¹ és az 1944-ben íródott, s az Elysium c. kötetben² megjelent vers csak messze előképe, költői ideálkeresése annak a műnek, amely 1972-ben³ Ungvárnémeti Tóth Lászlót visszaemelte irodalmi köztudatunkba.⁴ Az 1810-es évek egyik méltán kiemelt unikuma, ki görögségével, görög verseskötetével rövid életében világhírnévre tett szert, Weöres sajátos költői képzeletében vált ideállá és ideálissá, melyet az 1943-as diáriumbeli tanulmány volt hivatott programszerűen szentesíteni, s az ideál az 1972-es Psyché c. műben került egyetemesebb, az irodalom szintjén megvalósuló direkt megvilágításba.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az ún. másodlagos irodalomvilágából - melynek feltérképezésére ugyancsak Weöres vállalkozott,⁵ felkutatva a magyar költészet elfeledett és rejtett tehetségeit és furcsaságait - kinek sikerült a feledés homályából irodalmi köztudatunkba visszakerülnie, a Weöres által az 1800-as évek első évtizedeinek szép számmal felsorakoztatott literátorai közül az olvasóközönség számára kevés ismert nevet találunk. Talán Dukai Takács Judit (Dudi) neve cseng ismerősen, kit irodalomtudatunk, mint Berzsenyi költészakedő sógornőjét tart számon. Kétségtelen tehát, hogy a Psyché megjelenésével a szegényes névsor Ungvárnémeti Tóth László nevével gyarapodott. Weöres idealizálása, Ungvárnémeti költői tipussá emelése azonban bizonyos megítélésbeli idealizáltságot is rejt. Irodalom-

történeti szempontból, bár különlegességét hangsúlyozzuk, jelentőségét mégsem szabad eltúloznunk. A korszak fejlődés-története szempontjából azonban költészetében és tanulmányaiban kifejtett gondolatai mindenképpen megfontolandók és számottevőek. Egyrészt képviselője Kazinczy eszményeinek, nézeteinek, másrészt az 1817/18-as évektől, hasonlóan, mint Kölcsey, egy másfajta, talán "romantikusabb" típusú irodalmi eszmény felé hajlik. Ez utóbbi megállapítás tekintetében természetesen óvatosak vagyunk, hiszen életműve torzó, s pályaképének felrajzolásánál, eszményei keresésénél inkább törekszünk bemutatni a kazinczyánus író, és életművével adalékül szolgálni az 1810-es ^{évek} talán nem a legmodernebb, de a korra nagyon is jellemző irodalomfelfogásához, kitekintve és figyelembe véve az Ungvárnémeti által is kedvelt német irodalom törekvéseit, mint Ungvárnémeti költészetét erőltetve közelítsük akár az 1817-ben a lasztóci levelekben Kazinczytól eltávolodó Kölcsey modernebb irodalomszemléletéhez.

Az Ungvárnémetiről szóló eddigi főként régebbi szakirodalom, a feledés homályából elég nagy intervallumokkal villantotta fel költőnk alakját, az alaposabb értékelést általában mellőzve. A róla szóló tanulmányok egy része legtöbbször heurékázott Ungvárnémeti görög versein, s az ezeket követő európai (német-görög) elismerésen⁶ (ide tartoznak az életében megjelent ismertetések is), más részük inkább a mai divatos recepciósztétikai szemszögéből nézve elmarasztalta költészetét.⁷ Mai szakirodalmunkban egyre érezhetőbb korszak-átértékelés és hitelesebb Kazinczy-kép nyújt támaszt ahhoz, hogy a filológiai irodalom cikkről-cikkre, kézikönyvről

kézikönyvre hurcolt losungjai helyett, Ungvárnémeti helyéről, költészetéről valódi képet alkothassunk.

2.

Az európai irodalmakban az 1800-as évek első évtizedeinek irodalom- és művészetszemléletére általában az olasz irodalomtudomány által bevezetett,⁸ s a magyar irodalomtörténetben is Szauder József⁹ által polgárjogot nyert neoklasszicizmus fogalmát használja. "A neoklasszicizmus a felvilágosodás eszmei-filozófiai rendszerének, és a korszak klasszikus művészeti és irodalmi megnyilvánulási formáinak önálló egységet alkotó utolsó fázisa. A neoklasszicizmus zárja le azt az Európában a reneszánszsal kezdődő folyamatot, amely az antikvitást tekintette modellnek és mércének. Az antik inspiráció különbözteti meg a neoklasszicizmust a nálánál valamivel korábban, illetve vele párhuzamosan jelentkező effektív-emocionális irányzatoktól."¹⁰

Ha a XIX. sz. első harmadának irodalmi-művészeti törekvéseit tekintjük Magyarországon, a neoklasszicizmus ezen meghatározását nem tekinthetjük egészen pontosnak, hiszen nálunk a Bécestől való társadalmi-politikai függés meghatározóan hatott. Igaz, hogy a Bécsben testőrködő Bessenyei franciás műveltséggel bírt, de a magyar irodalmi felvilágosodás második felére mindenképp a német irodalmi törekvések lesznek mérvadóak. A németeknél pedig Winckelmanntól kezdődően az antikvitásmodell a görög irodalmi/képzőművészeti minták követését jelentette.

Igy nálunk jelentkező neoklasszicizmus pontosabb meghatározását a németes-görögös klasszicizmus terminológiája jelenti, amelyet a legújabb szakirodalom is használ.¹¹ Ennek az irodalomtörténeti kategóriának, pontosabban a mögötte jelenlevő eszménynek megvalósulása, feltétlen mércéje Ungvárnémeti irodalmunkban betöltött helyének, hiszen a kor törekvéseinek megfelelően költőnk a leggörögobb kívánt lenni, hiszen a kifejezőeszközök tekintetében a görög nyelvet választotta, ugyanis 1818-ban görög verskötete jelenik meg, ami a "tudós világ"-ból a legnagyobb tiszteletet váltja ki. E verseskötetet, valamint Kulcsár István lapjában, a Hasznos Mulatságokban, és a Tudományos Gyűjteményben egyre szaporodó írásait, s ezek közül is a Pindarosról szólót¹² tekinthetjük költői próbálkozása csúcsának. A kérdés csak az, vajon e művekben érvényesül-e a Winckelmann által a görögös klasszicizmusra megfogalmazott maxíma, miszerint utánozzuk a görögöket, hogy eredetiek legyünk. Mennyi ezekben a versekben az eredetiség, s ha utánoz, megfelel-e az a németek által megkövetelt "görög szellem"-nek? Vagy arról van-e szó, hogy filozófiai, esztétikai, költészeti tájékozódását figyelembe véve, csak másodlagos, a német populáresztétikákból közvetített hellenizálását követ? Egyáltalán hogyan illik a kor költői gyakorlatába költészete?

Dolgozatunkban ezekre a kérdésekre próbáljuk keresni a választ. || Ungvárnémeti első megjelent műve az 1816-os verseskötete.¹³ Költészetét, nézeteinek alakulását a kötet megje-

lenéséig a Kazinczyval folytatott levelezés alapján fogom végigkísérni, majd az 1816-os verseskötet elemzését kísérem meg.

A dolgozat második részében az 1818-ban megjelent "görög" verseskötetét és az ehhez kapcsolódó elméleti írásait tárgyalom,¹⁴ végül röviden a korabeli folyóiratokban megjelent szonettjeit és kötetben meg nem jelent verseit ismertetem.

II. UNGVÁRNÉMETI PÁLYÁJA 1816-IG

1.

Ungvárnémeti Tóth László költői indulásának, az irodalmi életben való megjelenésének, s egyben poetikájának szinte kizárólagos forrása Kazinczy Ferenc levelezése.¹ Neve, Vályi Nagy Ferenc Kazinczyhoz írott levelében bukkan fel először 1811-ben: "...valami Ungvári író Deák Epigrammát küldött hozzám pro Revisione, most azokat rostálom nyáakra, s főre."² Ungvárnémeti 1810 körül költözik át Sárospatakról (itt a teológiai fakultás növendéke) Eperjesre, hol a Rhédey családnál nevelői állást vállal. Innen küldi tehát a deák epigrammát Vályi Nagynak. Költőnk monográfusa³ nagy fontosságot tulajdonít az itt eltöltött két évnek (1813-ban tér vissza Patakra), hiszen a pataki és miskolci (itt a református főgimnázium növendéke volt) iskolák nyújtotta deákos műveltség, a francia és a német nyelv (Eperjes hatása), és a német szépirodalom (Schiller, Matthison, Gleim, Klopstock) iránti erőteljes érdeklődéssel egészül ki.

Vályi Nagy 1811-es rövid híradása után a levelezésben felbukkanó adat már 1814-ből való. Kazinczy és Kölcsey levélváltásából értesülünk arról, hogy az 1814-es évben már kétségtelenül nagy irodalmi tekintélynek számító széphalmi mesterhez a pátkai diák elküldte néhány verskézirátát.⁴

Ungvárnémetinek az 1814-ben Kazinczyval meginduló, s hamarosan személyessé váló levélváltásából megtudhatjuk, hogy a fiatal költészkedő már ekkor görög verseket, s egy készülő kötettervet ajánl a széphalmi mesternek. Készül a Nősző Aristip c. vígjáték, a Nárcisz c. szomorújáték, készen van már néhány ódája, epigrammák, két episztola és két ballada.⁵ A levélben található egy figyelemreméltó megjegyzés: "Sajnálom - írja Kazinczynak -, hogy még semmi magyar darabommal nem kedveskedhetem". Érdekes, hogy (a második levél tanúsága szerint) a latinul, görögül, majd németül verselgető, egyre inkább a német irodalom felé forduló költő felrója magának az anyanyelvtől való "idegenkedést". A következőket írja:

Nekem elől a latán, majd hat esztendővel ez előtt a görög, hárommal pedig a német nyelv annyira el foglalta minden figyelmemet, szorgalmamat, hogy a magyar könyvekre miattok még csak nem is ügyelhettem. /.../ Annyira vitték bennem ezen anyai nyelvtől való idegenkedést főképen Gleim, Schiller, Matthison (a Matthison Genevai Tava!) Gessner, Wieland, Klopstock, s több német poéták, hogy még azt is meg tagadtatták velem, hogy magyar vagyok".⁶

A levélrészlet több fontos mozzanatra is felhívja figyelmünket. Egyrészt utal a nyelvszemlélet-változásra. Ungvárnémeti először a XVIII. sz. évtizedeinek egyik divatos áramlatát (latinnyelvű arkadikus költészet) követve, a közép- és felsőoktatásban, valamint a tudományos életben is jelenlévő latin (görög) nyelvért rajong; pontosabban a költészetre, és a tudomány nyelvére is jellemző XVIII. sz-i visszalatinosodási hatás természetesen éri (gondoljunk csak az 1770-es években, Dalmáciában virágzó újlatin költészetre⁷).

A másodsorra említett modern európai nyelvekért (francia-német) való rajongása is jelenlévő tendenciája az 1790-es éveknek, hiszen a német nyelv által közvetített magasabb kultúrszint indokolja azt, hogy a 90-es években maga Kazinczy sem látja a nyelvkérdést tisztán. Jelzi ezt, hogy a német nyelv hivatalossá tétele és a magyar nyelv ápolása között nem lát ellentmondást (lásd Kazinczy a Hadi és más nevezetes történetek szerkesztőségéhez írott levelét - Kaz. Lev. II. 45-47.)⁸. Az a tény pedig, hogy Ungvárnémeti pironkodva említi a magyar nyelv elhanyagolását, az 1800-as években kiterjedő nyelvújítási törekvések eredménye. Költőnk példája itt is Kazinczy, s a széphalmi mesterrel való kapcsolata az irodalmin túl a nyelvvel, a magyarsággal való érintkezést és modellt is jelent, minthogy ezt a második levél is bizonyítja: "... olyan kedvem jó a magyar nyelvhez, hogy már nem csak nem szégyenleném magyar vóltomat, hanem még ditsekedném is Kazinczyval, nyelvemmel, s nemzetemmel."⁹

Visszatérve a levélrészlethez kapcsolódó gondolatmenethez. Másrészt fontos mozzanatként emelhetjük ki a felsorolt német literátokat, kik Kazinczy levelezésének igen sűrűn emlegetett alakjait. Ungvárnémeti kiemelése mutatja, hogy a magyar irodalmi életben leginkább kedvelt és olvasott írókról van szó, akik valószínűleg bécsi közvetítéssel¹⁰ jutottak el hozzánk. Kazinczy majdnem mindegyiküknek fordítója, s nem hanyagolható el a műveikkel képviselt irodalmi irány sem. Gessner szentimentális idillköltészetével (Idyllen 1756, Neue Idyllen 1772), Gleim (Uz és Götz) az anakreonisztikus rokokó költészetével, Wieland görög elbeszéléseivel, Klopstock merész ódaköltészetével, s a Berzsenyire is nagy hatással lévő,¹¹ kiemelt helyen szereplő Matthison tájleíró (a levélben kiemelve a Der Genfersee c. vers), a szerelmet és a barátságot megéneklő szentimentális érzelmességével hatást gyakorolt a XIX. sz. eleji liránkra, s Ungvárnémeti költészetére is.¹²

A levél befejező részében Ungvárnémeti elkészült görög költeményeit ajánlja a mesternek, s a következő levelekben (3.4. sz.) is visszatérő gondolata egy leendő verskötet kiadásának terve, mely görög költeményeit is tartalmazná. A továbbiakban 1816-ig, a kötet megjelenéséig, ez levélváltásaik egyik állandó témája.

Kazinczy lelkesedik az elküldött görög és magyar költeményekért, s különösen annak örül, hogy újabb hívet szerzett.

Be is mutatja leveleiben a görög verselőt szűkebb baráti körének: 1814-ben ismeri már Szemere, Horváth István, Kölcsey, Kis János. Kazinczy a túláradó lelkesedések után hamarosan mint műbíró ítélt a költeményekről. Nem mindenik darabot ítéli olyan jónak.¹³ Kiváltképp az epigrammákra van kritizáló megjegyzése: "nincs bennük point és delicates", valamint "némelyik hosszabb is mint Epigrammának lenni illik." A Nárcisz..... c. tragédiáról elismerően nyilatkozik. A poétai kiformaltság szempontjából szükségesnek tartja klasszicizmusából adódóan a horatiusi nonum prematur in annum normájának betartását: "Szeretni fogom - írja - ha hamar ki nem jönnek, s az ifjú kilencz esztendeig gyalulgáthat rajtok."¹⁴ Ugyanerre figyelmezteti Vay Ábrahám is, melyről Ungvárnémeti beszámol Kazinczynak: "Ő Nagyságának igazsága vagyon, midőn bennem látatlanban, s isméretlenben kételkedik, s hogy a nonumque prematur in annum-ra emlékeztet."¹⁵

A 9 évi gyalulgatásból azonban nem lett semmi. Ungvárnémeti 1814 végén Pestre megy, s beiratkozik az egyetemre, orvosnak készül. A levelezésben is érezhetjük ezt a változást; a levélváltások ritkábbak, s ezalatt mint költő is hallgat. 1815 októberétől szaporodnak meg újra a levelek, s a kb. egy évig hallgató, Pesten személyes kapcsolatait és ismereteit gazdagító "tudos költőt" ott találjuk a nyelvújítási küzdelmek utóharcainak kellős közepén. 1815. október 21-én küldi el Kazinczynak azt a mentegető levelet, amelyben beszámol arról, hogy az "Aesculap tudományának örvénye" és más mellékes "tisztek és hivatalok" miatt mellőzte a levélírást.¹⁶ Nem vesztegette azonban

az idejét, Kazinczy tanácsára átdolgozta, sőt szép darabokkal szaporította verseit (a görögöket is ideértve), melyek így kötetkészek. Néhány új görög epigrammáját is elküldi a széphalmi mesternek (Kölcseyhez és Szemeréhez, Helmczyhez, a Gigászok címűek/. Beszámol arról is, hogy mecénást keres magyar versei kiadásához, de erősen foglalkoztatja egy görög verseskötet megjelenése is.

Ungvárnémetinek tehát 1815-16-ra (néhány később megírt pindaroszi típusú ódáját leszámítva) kötetkészek görög versei, mégis 1816 februárjában magyarnyelvű verskötettel jelentkezik.

2.

A verskötet megjelenéséről Kulcsár István lapjában, a Hazai és Külföldi Tudósítások Tóldalékában a Kazinczy táborához tartozó Horvát István tudósít.

Fontosságot tulajdonít annak, hogy a magyar ifjak a nemzeti nyelvet nem csak lángolva szeretik, hanem gyönyörködtető munkákkal is gazdagítják... "Érzik tudniillik a Haza reményei - írja -, hogy egyedül a nemzeti tsinosodás, mellynek a hazai nyelv egyik fő segédeszköze teheti naggyá és hallhatatlanná azon polgári Testet, mellynek jövendőbeni munkás tagjai leendnek."¹⁷

Rövid méltatást ad Ungvárnémetiről is ki "Régóta üres óráit arra fordította, hogy megismérkedvén a Görög és Római, s nem különben az újabb Német és Magyar klasszikus írókkal, tollával gyönyörűségeit szaporíthatja Versei által a magyar nemzetnek"¹⁸

A rövid idézetből költőnk tájékozottságára, műveltségére vonatkozó adatainkat is megerősíthetjük.

Kazinczy Ungvárnémeti újbóli jelentkezését, illetve a kötet megjelenését újjongva újságolja táborának, köztük Kis Jánosnak és Bölöni Farkas Sándornak. A Kishez írott levélben néhány kritikai megjegyzés is elhangzik. Kazinczy fintorog Ungvárnémeti révaizmusán, pontosabban az Ungvárnémeti által használt révaias archaizmusokon:

"Ez a derék - írja - Révainak szavaira esküvék, kivévén a cs és cz betűket, sőt még úgy tetszik, hogy még tovább akar menni mint Révai".²⁰

Másik megjegyzése, mely ugyan^{ca} dicséretet is tartalmazza:

"Van bennök holmi, ami még nem érett egészen; de bizony olly darabok is vannak, a mellyeket csudálni kell. Érzés, elmésség, kivált pedig széles olvasás által szerzett mély tudomány. karakterizálják."²¹

Bölöni Farkasnak Kazinczyhoz írott leveléhez sokkal szigorúbb a megítélése. Ő elsietettnek tartja a kötetet és úgy gondolja, hogy a görögös-németes ízlés tekintetében Berzsenyi költészete magas értéket képvisel, s "aki ezután úgy ír - írja - annak ezen felül kell emelkednie."²²

Ungvárnémeti tulajdonképpen mióta aktív levelezést folytat Kazinczyval, azóta tervezi egy kötet megjelenését. A kompozíció összeállítására nézve többször kikéri a széphalmi mester véleményét.²³

Kazinczy javaslatára - mely tükröz egy hagyományos klasszicista típusú, tehát a műfaj külső formáira, sajátosságaira figyelő,

s eszerint osztályozó kötetkompozíciós tervet - a következő a sorrend: ódák, epigrammák, episztolák, s végül a dráma. Az 1814-es levelekben visszatérő kötetkompozíciós tervezgetésen tehát mitsem változtatva, Kazinczy javaslatát elfogadva jelenik meg 1816-os kötete, élén az ódákkal.

A következőkben elsőként ezek ismertetésére térnénk át, végigkísérve a kötetet a rendező-elveként meghatározott műfajok szerint. A versek tárgyalásánál figyelembe vesszük Ungvárnémeti "kritikusának", Terhes Sámuelnek vitairatában kifejtett véleményét,²⁴ s ennek segítségével próbáljuk pontosabban behatárolni költőnk irodalomszemléletét.

A. Ódák

A kötet első részét tehát az Ódák és Epigrammák alkotják. Az ódák közül az első, a Kazinczy által többször és többeknek (Kisnek, Szemerének, Bölöni Farkasnak) megdícsért Agrai felesküvés című.²⁵

Az agrai ún. kismisztérium (melyről az angol John Potter Görög régiségek c., J. Jakob Rambach által fordított művéből szerzett ismereteket^{26/a}) az ókori görögöknél része volt annak a Déméter istennő tiszteletére rendezett eleüsziszi misztériumnak, amelynek titokzatos szertartásait máig homály fedi.^{26/b} Kezdetben a görögöknél az ünnephez termékenységkultusz fűződött, később az ember egyéni életének megújulására tevődött át a hangsúly. Ungvárnémetinél is hasonlóról van szó. A szapphói

mértékben megírt látomás a misztériumhangulat megidézésével kezdődik:

Borzadok most is, ha eszembe jutnak
Tiszteim, mellyekre hitet fogadtam,
"S a" jelek, mellyek hitet esküvésem
Képzik előmbe!

Görbe volt a "hold" halavány világa,
'S fél kerék hajlást teve görbesége,
Mint az Ápisznak hitetett ünöcske
Két sima szarva

A görög és római misztikus utalások után egy váratlan fordulattal a kor nagyra tartott természetbölcselői (Descartes, Newton, Kant), majd a magyar tudományos élet nagyjai tűnnek elő. A "felesküvés" tehát tulajdonképpen Ungvárnémeti beavatása a magyar szellemi életbe. Maga így vall a versről Kazinczynak:

"Az Ódák között egy vagyon, mellyet nem tudom jóvá méltoztatik é hagyni a Tekintetés Úr? Az ágrai esküvés - én évvel nem egyebet akartam, mintsem azt, hogy a kik a tudományokat nyelvünkre merték fordítani, megdícsérjem."

Ungvárnémeti tehát a fenti értelmezésnél is egyszerűbben csak dícséretnek minősíti. Semmiképpen sem állhat az az Ungvárnémetiről szóló kisebb dolgozatban leírt vélemény, hogy ez a vers a költészetbe való beavatást jelentené.²⁷

Azt viszont feltételezhetjük - ha tekintetbe vesszük Ungvárnémeti későbbi költőideálját Pindaroszt, s a pindaroszi költészet kötődését az orphikus, a költészet egyfajta misztikuságát hangsúlyozó jellegéhez, melyet későbbi költeményeiben

inkább hangsúlyoz - hogy a költő "emberfeletti titkok, különleges misztériumok tudója"^{27/a}. Ezt azonban ebben a versében túlhangsúlyoznunk nem szabad.

A vers központi helyén tehát az anyanyelvvel való "foglalkozás" áll, melynek élére költőnk Révait helyezi, ki "legelső pap" - írja, kinek "fáklyatartója" (örökségének folytatója) Kazinczy Virág és Kis. Költőnk itt túlságosan jóhiszemű, hiszen a felsoroltak (mint tudjuk, s főként Kazinczy korántsem rajongtak úgy Révaiért mint ő. A vers igazán szép része csak a misztériumhangulat megidézése, a hold leheletfinom fényjátékával. Ezzel kapcsolatban talán még annyit jegyeznénk meg, hogy az antikvitásban a hold-ábrázolás általában a misztérium rejtettsége, titkosságának, kísértetiességének kifejezője. A görögöknél Párménidész óta él ez a képzet, melyet a filozófus a 13/a, 14, 15. töredékében fogalmaz meg: "földkörül járó . . . éjben rejtőző (fény).. Éjjel világító, földkörül bolygó idegen fény... mindig a nap sugarai felé néző".²⁸

Az óda nyelve választékosságra törekvő, de néha erőszakolt, nehézkesen csikorgó.

Második ódájának, A Magyar nemzethez címűnek is csak az első része tekinthető igazán sikerültnek. A "vad kor" megidézésének hangneme közelít Berzsenyi hazafias ódáiéhoz. A második rész, de méginkább a harmadik ellaposodik, kiüresedik, s Ferenc császár dicséretébe (panegyricus műfaj) csap

át. Érdekes felfigyelnünk a nyolcadik versszakra, hol Szent Istvánt említi, ki a "tudománymagot" elvetette. Ungvárnémeti számára a tudomány, a tudományosság nagyon fontos, hiszen a nemzet emelkedését, a kor elhivatottságát látja abban. Berzsenyi néhány verse (Tudományok című allegóriája, Kazinczy Ferenchez írott episztolája, a Hímnusz Keszthely isteneihez c. ódája) kapcsán a szakirodalom hangsúlyozza, hogy a költő "irodalomtudatát nagyon sok minden köti a magyar és európai felvilágosodás kora irodalomtudatának ahhoz az általánosan elterjedt felfogásához, amely szerint a költészet a tudományokhoz felvezető lépcsőfok, propedeutikai fokozat."²⁹

Ungvárnémeti verseiben (később hangsúlyozottan elméleti írásaiban) a költészetnek ez az "előkészítő" szerepe megfigyelhető (ne feledjük, hogy ő is orvosnak "tudosnak" készül, s a poézist is tudománynak tartja - amin Terhes, későbbi kritikusa fanyalog. Filozófiai tájékozottságáról episztolái tudósítanak, melyek nem árulkodnak a később oly kedvelt Kant ismeretéről, tehát a szépirodalmat is (Kant a szépművészeteket önálló diszciplinává emelését nem ismerve) az egyetemes tudományfogalom alá rendelte.³⁰

A kötet első két ódájával kapcsolatban még egy apró mozzanatra szeretnénk utalni. Kazinczy, mint az elküldött versek ítésze, nyelv- és irodalomszemléletében egy hagyományos, és klasszicista alapú, nyelvi szinteket megkülönböztető stilisztika híve. S mindehhez hozzájárul egy, a

hagyományos, inkább racionális klasszicizmusra jellemző, nem organikus, hanem additív műeszmény, melynek jegyében logikusan követelhető meg a korrekciós elv, az ihletben született mű továbbcsiszolásának, megcsönkítésének, és kiegészítésének elve. Kazinczy Ungvárnémetitől is következetesen követeli meg a korrekciót, a fentebb stil nevében. Ennek kazinczyánus követelése azonban - mint ezt a szakirodalom hangsúlyozza - gyakran nem is egyéb, mint a megszőkített szóhasználatból való eltérés jogának hangoztatása, gyakorlatilag bármelyik stíluszint területén, vagyis a kényelmes és pongyola stílus-eklektikával szemben egy tudatosabb, választékosabb, s ha úgy tetszik kényeskedőbb nyelvhasználat óhaja.³¹ Ennek bizonyítását és megerősítését láthatjuk Ungvárnémetinek egyik Kazinczyhoz írott 1814-es levelében a két versre vonatkozóan:

"Az a jegyzet, mely ott a Magyarázatokban a Fonákság alatt jó elő: "Repkény hedera. A borostyán nevezet örökre a Laurusé. A babér iszonyú nevével tsak az fog élni, a ki tompa érzeni, hogy a patikai, s konyhai szókkal szép munkákban élni nem szabad." - egészen reám vág, - és úgy tetszik, mint-ha én megakarnám tsáfolni az Ágrai Esküvés ezen (...) versében: Nézzd amott, úgymond Fazekast, - nagy ember nagy vitéz, - még meg sem aszott babérja, már Borostyánt is nyere vak szemére: (...) Ezért nagyon szeretném, ha ez a (...) vers ne hogy ennyire össze tsapjak a Tekintetes Úrral, egészen ki törültetnék, a Magyar Nemzethez szolló ódához pedig a 30. sorban (ez itt hibás a 17. sort érti - megj.) Babért ne nyertek volna³² - megigazíttatnék lehetne pálmát tenni a babér helyett.

Visszatérve a tudomány-problematikához: a szűkebb értelemben vett tudomány (fénytán) az ihletője harmadik ódájának, a Világosság címűnek. Méltán figyelt fel rá Ungvárnémeti

"felfedezője" Weöres Sándor, aki azt írja, hogy "első sora mintha a kozmoszból szakadna ki - s a további sorok az egész universumot sugárba borítják. E vers méltó párja - írja Weöres - a magyar költészet egyik legszebb lapjának, Vörösmarty Csongor és Tündéje Éj monológjának."³³ Ungvárnémeti fényimádatát a német természetfilozófus, Oken nevével hozzák összefüggésbe.³⁴ Kétségtelen, hogy hatással volt rá (görög epigrammát is ír Okenről, ki 1821-ben Isis c. lapjában ezt közli), Oken nevét a fizikatörténet azonban nem a fénytannal kapcsolatban tartja számon. Inkább az ókori bölcselőnek, Lukréciusnak (kit az iskolából jól ismerhetett) a De rerum natura c. tankölteményében kifejtett nézetei,³⁵ és az Agrai felesküvésben is megénekelte Newton (Láttam a Newton ki csapó Világát) Optikája hathatott szemléletére. A vers a maga egyszerűségében tulajdonképpen az éjszaka és nappal megverselése: a nappalnak a Napnak fennsőbbségét hirdetve. Világos szerkezetű - Ős- Éj, csillagos Éj, holdas Éj, nappal -, és nyelvezetű ötös jambusokban megírt szép óda. A költeményt a fentebb emlegetett parmenidészi (de Lukréciusnál is meglévő) locus (hogyan látnák... (mi a különbség a Nap és Hold között!)) zárja.

Kiemelésre méltó a negyedik óda: Máriuszhoz a Carthágó dűledékein című. Máriuszról, a római hadvezérről Plutarchosz életrajzgyűjteménye (mely a felvilágosodás korában az antik görögség (állam) eszményeit közvetítette, s a plutarchizmus a XIX. sz-i antikizálás egyik fő tendenciája) nyújt elég kimerítő forrást. A párhuzamos életrajzai által közvetített athéni típusú ember- és társadalomeszmény eleme lesz az angol felvilágosodásnak, és a göttingai neohumanizmusnak, a

spártai típusú pedig Rousseau bölcseletének lesz fontos kísé-
rője (Rousseau a plutárkhoszi életrajzok iránti vonzódását
Vallomásaiban is megírta, amely Berzsenyi hazafias ódáiban
megfogalmazott eszményekkel szoros kapcsolatba hozható).³⁶
Ungvárnémetinél erről a mélyértelműségről nincs szó ugyan,
viszont Plutárkhosz Máriusz-életrajzából való közvetlen me-
rítése kétségtelen. Plutárkhoszt idézem: "Máriusz hangosan
felsóhajtott (ti. Sextilius proprætor megtiltotta a partra-
szállást Líbiában - megj.), és ezt mondta: 'Mond meg neki,
hogy láttad a számkivetett Máriuszt ülni Kárthágó romjain'-
e szavakkal Máriusz találóan von párhuzamot Kárthágó sorsa
és a maga változó szerencséje között)"³⁷

Erre a plutárkhoszi helyre épül Ungvárnémeti ódája. Csak-
hogy az ódában költőnk nem a római hadvezér szerencsétlenség-
éről akar írni, hanem Máriusz alakja mögött valószínűen Na-
póleon-allegorizálás húzódik, s inkább az államférfiakat,
hadvezéreket kísérő változó szerencséről kíván szólni, egy
napi aktualitás folytán. A vers első részének gondolata:
Máriusz-Napóleonnak látnia kell, hogy a dicsőség, az értékek,
a szerencse és az idő dühének nem állhatnak ellen.

Nincs olly erősség, mellynek az on idő
Otromba sullyát, 's a' vak agyarkodást,
Vagy a' szerencse vad dühének
ostromait ki lehessen állni.

Hiában azonban a múlandóság a hírnév örökre megmarad:

Őtet pedig még mostan is, a mikor
Földönfutóvá tette is a világ;
A régi Carthagó le szállott
Hamvain is vidoritja Lelke.

A Máriusz-allegorizálás mögött tehát Napóleon sorsát aposztrofálhatjuk. Ungvárnémeti már 1814-ben a következőket írja Kazinczynak:

"Napóleonra sok kemény Epigrammákat olvastam, latán, francz. és német nyelven - én ezt a magyart írtam reá:

Ember volt Bonapart, mikor olly nagy polczra
emelték
Érdemi Ember volt, s nem tsoda, hogy le
bukott."38

Az epigrammában kifejtett gondolat - miszerint a dicsőség és a bukás, a fent és lent dichotómiája emberi tulajdonság - található meg a Máriuszhoz....című versben is. Ugyancsak Napóleonra céloz az Archiméd pontja című epigramma:

Coriolán, mihelyest kivetették,
hogya ne mozogna,
tud nyugvó pontot lelteni - de Róma mozog

Az imént körüljárt plutárkhizmusra visszautalva jegyezzük meg, hogy természetesen Coriolán is szerepel Plutárkhoz életrajzaiban.

Napóleonban Ungvárnémeti a haladást látja megtestesülni. Igaza van Szörényi Lászlónak³⁹ abban, hogy költőnk "másként" gondolkodik politikailag, de ezt a másságot ellentétbe állítani az ún. közvéleménnyel nem lehet, csupán a konzervativiz-

mussal (melyet Ungvárnémeti "kritikusa" Terhes Sámuel is képvisel), és nem lehet teljes mértékben azonosítani Napóleonnal. Annak ellenére ugyanis, hogy a nemesi Magyarország szembeszáll a napóleoni eszmével, Kazinczy levelezésében is nyomon követhető erős Napoleon-kultusz alakul ki nálunk. Maga Kazinczy is (kire Ungvárnémeti ugyancsak felnéz) csodálójá Napóleonnak.

Egyik 1814-es levelében így ír Sipos Pálnak:

"Tegnap Napóleonnak, egy rézremetszett levelét vettem. A levél csak compliment, s kevés sor, de mutatja az igen sebes kezű, és az illy kis dolgokat hamar abszolváló nagy embert. Mikor fognak az idők ismét szülni egy hatalmást, mert ő az, azt Kövy Rozgonyi, Kézy s még mások is vallják. Nagy Ferencz is vallja, de mégis mondja, hogy gonosz."⁴⁰

Ennél még korábbi adatunk is van, melyből világosan kitűnik egy, a haladást óhajtó, a konzervatív maradi Magyarországot és magyarságot kritikával szemlélő politikai magatartás. Az erdélyi Cserei Farkas írja Kazinczynak: "Ezeriben egyszer látunk felállni egy-egy Nagy Férfiút, s az ellen is felzúdulunk, fenekedünk, mintha ítélni tudnánk rólla"⁴¹

Ungvárnémeti nézeteire még más vonatkozásban visszatérünk, így csak annyit jegyeznénk meg, hogy Napoleon-kultuszán erősen érződik Kazinczy hatása.

V. ódája a Cseresznyés Sándor barátomhoz ... című gyermekkori barátjához szóló verse, biztatás a kezdő poétának.

Közhelynek számít már, hogy a felvilágosodás utilitarista-practicista világképe kevésre becsülte a költészetet. Ehhez járul még a nemesi Magyarország kultúra iránti érdektelensége, mely Csokonainál tragikusan kerül elő (ld. a Méla Tempe-

fői c. művében megfogalmazott gondolatait). A költészkedés nem biztosít megélhetést, s talán ezért is fordul költőnk egyrészt az orvosi pálya felé.

Ungvárnémeti, az 1814-es Kazinczyval folytatott levélváltás tanúsága szerint szintén szenved a fent említett gondoktól. A levelekben ugyancsak visszatérő téma költőnk részéről a mecénahajszolás, kötetének kiadásához. Talán legkifejezőbben mindezeket a Kazinczyhoz írott második levelében fogalmazza meg:

"Nagyon szegény vagyok. Nints annyi pénzem, hogy a könyvet magam költségén ki adhassam. Nints barátom, a kitől két három száz forintot csak költsön kérjek is. Nints jól-tévőm, a kinék munkámat ajánlhassam. Ezen utolsó tekintetben reá tettem ugyan én a czélt Nagyságos Vajai Vay Ábrahám Úrra, akinek remélem, két három száz forint épen semmi sem volna, ha ugyan bizonyos lehetne a felől, hogy nem egészen kedvetlen ajándékot tehet általa a Községnek; (ismérem Ő Nagyságát, tudom nemes ízét, nagy lelkét, s a Pozés eránt szeretetét) hanem minthogy Ő Nagysága engemet nem ismer, félek ne hogy mint valami szemtelen Versfirkáló meg vettessen."^{41/a}

Másrészt: A költőnek számolnia kell a költészetét érő méltatlan kritikával is, mely befolyásolhatja tevékenységét (gondoljunk Berzsenyire, ki 1817-ben Kölcsey kritikája miatt hagy fel a versírással). A költemény keretes szerkezetű. Az első rész (a vers a költő tagolásában három részre osztható) mindazokat biztatja, akik érzik magukban a költői tehetséget:

"Bátran mindazok, a kiket
a nagy Melpomené szent tüze fűt, s hevít"

A vers közepén a költészet erejének bemutatására, Szimoni-dész tengeri viharban tanúsított bátorságát, és Arion, mítosszá vált, a tengeri kalóztól való megmenekülését hozza fel pél-

dának. Különösen az utóbbi érdemel figyelmet. Arionnak ugyanis a költészetben lelt megnyugvása ad erőt a halál vállalásához, ugyanakkor a dal erejének köszönheti megmenekülését is. A költészet ilyenfajta értelmezésének lehetősége az orphikus hagyományban gyökerezik. Az Arion történetben érdekes epizódot találunk. Idézem:

- Így teszem

A hattyúcska, midőn érezi, hogy sebe
és fájdalmi halálosok,
dúdol, s énekein végzi életét.

A görög szótárak a "Küknosz" szóhoz a hattyú és költő jelentést fűzik. Költői szimbólumról van tehát szó, mely az antik költészetben Horáciusznál is felbukkan, ki Pindaroszt dirkéi hattyúnak (multa Dircaeum levat aurá cycnum...Carm. IV. k.II. 25.skk) nevezi.⁴² (Más vonatkozásban egyébként a Venus kocsiját húzó hattyú az antikvitásban a szerelmi költészet egyik szimbóluma) Érdekes, ahogy a fenti idézetben megénekelt hattyúsors költőnkre is érvényes, hiszen 1820-ban valószínűleg pestisjárványban korai halált halt költő, pindaroszi típusú hattyúénekekben vet számot költészetével.⁴³

A vers befejező része apró szempontváltással (többes harmadik személyről egyes második személyre) és Melpomené múzsa helyébe Apollont téve ismétli a verskezdő sorokat.

Bár üldözne azért téged is a gonosz,
S irigy csélcsepok ostromok
Bátran! Míg az Apoll szent tüze fűt s hevít ⁴⁴

Figyelmet érdemel egyik legsikerültebb műve, fennséges emberi vallomása, A barátsághoz c. óda, mely egy pliniuszi helyre épül, s melyről egyik Kazinczyhoz írott 1815-ös leveléből értesülhetünk: "Kegyes engedelem hosszas veszteglésemnek! Tudom jól, tudom én a mit az ifiabb Plinius mond valamely levelében: 'Nints olyan tiszt, olyan kötelesség melyet a Barátságért félbe ne kelljen szegni'⁴⁵

A költeményben is a barátságra, arra a bensőséges emberi kapcsolatra hívja fel a figyelmet, melyet ő a legnagyobb emberi értékek közé sorol.

Kész hát az Oltár, s készen az Áldozat,
Mellyet fogadtam. Tartsd meg amazt, dicső
Nagy Isten Asszony, szent Barátság:
Ezt pedig égi tüzed szikrája

Weöres Sándor, amikor oly líraian ír Ungvárnémetiről, benne saját költészetének őseit és ideáját keresve, elsősorban "énlirikus"-ságát emeli ki. A költemény általános emberi témájának önmagára vonatkoztatása szentimentális vonás: a barátság nemes érzése iránti érzékenység nyilvánul meg a versben. "Szentimentalizmusának" sajátossága, hogy középpontban a "szív általános ömlengései" mellett, a humánus lelkiségnek legértékesebb jellemzőit is megtalálhatjuk. Ez a vonás gyakran visszatérő motívuma lesz költészetének.

Még egy rövid megjegyzés: az idézetben említett "Helytelen a panasz, Hogy a barátság Asszonya el hagyja Földünket" költői kép antik hagyományaira nem nehéz rámutatnunk. A ró-

mai mitológizáló költészet az emberiség eldurvulását jellemző vaskor leírásakor gyakran hivatkozik az Istenekre, kik az emberi bűnök következtében elhagyják a földet. (Ovid. *Metam.* I.149-150 skk. és Catull. *Carm* 64-405-408. skk). Ungvárnémeti ezt az antik toposzt használva és bővítve hirdeti a Barátság (mint allegorizált Isten) jelenlétét. Költészetében egyébként többször találkozhatunk a mítoszok ilyen irányú "átértékelésével".

Az ódák között szerepel még két szerelmi témával foglalkozó költemény: A senge szerelem című a költő szerelmes szép idilli álmát beszéli el, melynek vége a felébredés, a valósággal való szembesülés.

Ungvárnémeti egyik, már korábban említett Kazinczyhoz írott levelében⁴⁶ arról számol be, hogy magyar nyelvű költészetére Kazinczy Szívképző regéinek olvasása, ill. az abban levő érzékeny szépség buzdította. Itt említi a német költők (Gleim, Schiller, Gessner, Matthisson) hatását is. Gleim és Gessner az idillköltészet két mestere a valóságtól és tértől elvonatkoztatott időtlen mesevilágot próbálták ábrázolni alkotásaikban. Az 1750-es évek német költői által kultivált "rokokós" árkádiai idillköltészet, valamint az ennek nyomán nálunk is Báróczy és Kazinczy fordításai nyomán meghonosodó érzékeny históriák hatása - melyet a 10-es években anakroisztikusnak tekinthetünk, - figyelhető meg Ungvárnémeti első versein (és jórészt a kötetben), s az érzékeny szépség idilli ábrázolása nyomja rá bélye-

gét a Senge szerelem című "ódájára" is. Az ötlet - álmovilág szépsége, a felébredés örömtelensége - általános költői témának tekinthető, annál is inkább mivel Kazinczy 1794-ben Kis Jánosnak⁴⁷ számol be arról, hogy mily gyönyörrel olvasta Bürger, Matthisson és Salis hasonló témájú verseit, és az utóbbit rögtön Az álm (Salisnál Tandeley) címmel le is fordította. Az álm című vers alapötlete ugyancsak a szerelmes álmovilág és a "hirtelen felébredés". Kazinczy itt még utal Hölty egy énekére (Mißh Traumts ich war ein vögelein-kezdetűre), mely ugyanezzel a témával foglalkozik. Ungvárnémeti költeményét Salisétól, illetve a Kazinczy-fordítástól az különbözteti meg, hogy mitológiai nevek és fogalmak hálózzák be a költeményt, s ebben a vonatkozásban Gessner és Gleim árkádikus idolljeinek mintáig követi. Tudjuk, hogy ekkor már jelentős számú görög költeménye van, tehát tudatosan törekszik a "görögös" ízlésre, de ezt akkor még a német árkádikus költészet törekvéseiben, a mitológiai utalások és nevek halmozásában találja meg.

A vers kapcsán még egy dolgot kell említenünk - melynek kifejtését elméleti munkáinál kíséreljük meg -, hogy felfogásában a költészet a szív ömlengése, a fantázia játéka, amit az "ész s a komor értelem" (= valóság) nem tűr. Ez utóbbinak, Ungvárnémeti értelmezésében a tudományos gondolkodás lesz a megfelelője.

Egyetlen mitológiai utalás sem található másik szerelmi költeményében, a Terhes Sámuel Paszquillusában⁴⁸ erkölcsi és politikai oldalról egyaránt támadott, A tisztválasztás címűben. A vers naív gondolatmenete, hogy a költő különböző tisztekben (ügyész, tanító, poéta, orvos) egyaránt szolgálná a szerelmet, vagyis az azt jelképező "Leányokat", de azoknak választaniuk kell, hogy melyik tiszt a legalkalmasabb. Terhes - kit a kötet végén található Glosszában csipkedett meg költőnk - a partikuláris konzervatív kritika személyében támadja az ifjú versszerzőt.⁴⁹ A vers témája ad alkalmat erkölcsi jellegű vádjai felsorolásához, miszerint:

"Igaz, hogy születésétől fogva gyenge nyavalyás testtel bírt, de még is másképpen rontotta el magát, más baja van a Ficzkónak, amit sem maga, sem az egész Pesti Facultás ki nem gyógyíthat, pedig az ösztönözte főképpen arra, hogy Doctorságot tanuljon. A ki olvasta azt az ifjakra nézve igen hasznos könyvecskét: Über die Selbstbefleckung, nézzen a Tóth szemébe, majd meglátja mi baja. Félek, hogyha az Asszonyok, leányok megtudják, hogy ilyen doktor ajánlja magát nekik Könyvének 21. lapján, nagyot köpnek rá, nem hogy Doctornak választanak."⁵⁰

Politikai jellegű támadását maga a verscím - Tisztválasztás - implikálja. A konzervatívizmus és a partikuláris patáriság nevében támadja Nepóleon-imádatáért, kinek személyéhez Ungvárnémeti a polgári haladást kapcsolja. Támadja alacsony származását, ti. "hogy neki egy talpalatnyija sincs", s az ezzel ellentétben levő, feltörekvő szabadszelleműségét:

"Jó, hogy a Simándi Asszonyi - Gyűjtésében a Tisztválasztása (sic.) alkalmatosságával (l.a 20. lap VTL. Versei) ügyésznek nem választották, mert bizonyosan ad novám divisionem citáltatta volna a roppan Világ Composszesszorait, és találd ki Károly ki eleibe? Kétség kívül, mivel a Ficzkó poéta is volna egyszersmind Zeusz eleibe. Bezzeg megjárta volna úgy Eszterházi herceget, ha minden individuum egyenlő rátát kapott volna, mert a száraz földnek mintegy kilencedfél száz milliomodnyi részével kellett volna beérni szegénynek"-írja⁵¹

A következő költeménynek A szerencse címűnek témája (a szerencse forgandósága) az antikoktól közhelynek számít, s XVIII. sz. irodalmunkban Faludinak két ilyen témájú költeménye (Szerencse, Forgandó szerencse) is ismert. Ungvárnémeti sem tud újat hozni a témában. A verssel kapcsolatban legfeljebb az ódaiség problematikájára utalhatnánk, melyre a későbbiekben térünk vissza.

A továbbiakban következnek négy "barokk-bókverse" (Weöres kifejezése), melyet főúri kisasszonyokhoz (Dessewfi Amália, Zillassi Ágnes, Rhédei Katherina, Krieger Jozepha - ez utóbbi polgárlány) írt.⁵² "Formájuk és kompozíciójuk oly változatos - írja Weöres - annyi báj és lendület van bennük, hogy ma is elragadóak. A sáskahadként nyüzsgő mitológiai nevek ellenére is magával sodorja az olvasót, groteszk és vidám gondolatritmusával."⁵³

A versek kapcsán két megjegyzést tehetünk. Az egyik, az idézethez is kapcsolódóan Ungvárnémeti mitologizására vonatkozik, melyet részben Kazinczyval folytatott levelezésében az irodalomról/költészetéről kifejtett felfogásából adódóan már említettünk. "Líráját elárasztják és nehezen megközelíthetővé teszik a Küpriszek és Ámorok, Melpomenák és Kháriszok. Az ábrándos és tudálékos klasszicitás, mely egyúttal a mytológiai neveknek és kulisszaszerű rózsaberkeknek és virágoknak rokkó nyüzsgése, e kor költőinél tehertétel, kissé már akkor is kopott díszek tömkelege."⁵⁴

A négy bókvers tekintetében ez a megállapítás feltétlen igaz. Költészete ilyen értelemben valóban közelít Csokonai rokokó-költeményeihez, német tájékozódásáról e téren pedig fentebb már szóltunk.

Második megjegyzésünk szintén Weöres Sándor tanulmányában leírtakhoz kapcsolódik. A "barokk-bókvers" szóhasználat tulajdonképpen a jelölt korszak alkalmi verseire és verselésére céloz, amelynek gyakori közhelyei a mitológikus elemek voltak. A barokk alkalmi verselésre vonatkozóan - amit a XVIII. sz. híven folytat - elég, ha Csokonai számos alkalmi költeményére, s köztük egyik kiemelkedőre, a Lélek halhatatlansága címűre gondolunk. Legtalálébban talán a német Opitz fogalmaz barokk poétikájában: Es wird kein buch, keine hohzeit, kein begrabnüss ohn uns gemacht; und gleichen zugleich mit ihnen unter. Mann vil uns auss allen schüsseln und kannenhaben, wir stehen an vanden steinen...Dieser begebenet ein Lied auss enis an dern Weib, jenen hat fon des nachbaren Magdt getreumet...⁵⁵ Az Opitz idézetből is nyilvánvaló, hogy a költőkkel a költészettel szembeni igény, versek tömkelegét jelentette, mely elkerülhetetlenné tette a versek közhelyszerűségeit. Ungvárnémeti tulajdonképpen azonos megrendelésre készült négy bókverse sem ment ettől, bár naivitásuk, finom formai megoldásaik, az olvasó számára rokonszenvessé teszik.

Költőnk verstermésében még két alkalmi költeményt találunk. Az egyik, a kötetben szereplő epithalamion, a másik pedig a Hermine halálára c. pindaroszi ódája, melyekről a későbbiekben lesz szó.

Az Ódák közötti utolsó darab a Laura keserve hőse Daphnis felett c. árkádius pásztoridill, melyre valószínűleg Gessner művei, s az őt fordító Kazinczy volt hatással.

Ezen utolsó mű kapcsán kell utalnunk a műfajiság problematikájára. A következőkben erre térnénk ki röviden, csak néhány problémára utalva, hiszen a kérdés alaposabb tárgyalására a fejlettebb líraelméleti tájékozódást mutató 1818-as verseskötetnél még visszatérek.

Mint már említettük Ungvárnémeti Kazinczy javaslatát követve állította össze kötetét a fent tárgyalt négy költeményt is az ódák közé sorolta. A kérdés csak az, hogy milyen ódafogalommal dolgozott, hiszen a klasszicizmus normatív poétikai rendszerét tekintve, ⁵⁶ néhány idesorolt költeménye (A senge szerelem címűtől kezdődően) sem külső formájuk, sem más normák alapján nem sorolható ide.

A klasszicista normatív poetikák pedig ódáknak tekintették a korszakban azokat a költeményeket, melyeket a horátiánus líraelméleti felfogás annak tartott: tehát azokat a görög költészetben kialakult monodikus formákban íródott költeményeket, melyeket az európai utókorra elsősorban Horátius közvetítése örökített át, vagyis az alkaioszi, a különböző aszklepiadészi és a szapphói formájú verseket.⁵⁶ Ungvárnémeti németes tájékozódásáról már szoltunk, s meg kell jegyeznünk azt a szakirodalomban hangsúlyozott tény is, hogy a XVIII. sz. második felére Németországban vált annyira elterjedtté az ódának a horátiusi formákkal való azonosítása.⁵⁷ Ugyanakkor szólnunk kell arról is, hogy a német líraelmélet és gyakorlat a besorolást tekintve számos problémával küszködött, míg végül Herder tónus-elméle-

tével oldotta fel a külső formákra koncentráló óda fogalmát.

Ungvárnémetinél a klasszicista poetikák meghatározásait tekintve az ódához nem illő versek egy része dal, másik (kisebb része) pedig pásztoridill, melyet általában az epikához soroltak.

Költőnk német mintáit keresve az 1816. előtt Kazinczyval váltott leveleiben Eschenburg nevét említi: "Az én kézi könyvem az Aestheticára Eschenburg Entwurf Einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften"⁵⁸

A legtöbb XVIII. sz.-i líraelmélet azonban - így Eschenburg is - óda és dal, vagy fentebb ének és dal között különbséget tesz. Német elméletírónk a következőket írja:

"Ueberhaupt aber lassen sich zwey Hauptgattungen lyrischer Gedichte absondern, die sich durch Inhalt und Vortrag merklich unterscheiden; nämlich, die eigentliche Ode und das Lied. Jene hat erhabnere Gegenstände, starkre Empfindungen, höhern Schwung der Gedanken und des Ausdrucks; dieses wird gewöhnlich durch leichtere und sanftere Gefühle veranlasst, und hat daher auch einen leichtern, gemässigten Ton"⁵⁹

Valószínűleg Eschenburg nyomán Kazinczy, még egy fogsága előtti levelében azt írja Aranka Györgynek, hogy "... szükség, hogy a Gesang-ot a Lie-től, a chant-ot, a chanzonet-től, a canto-t a chansonetto-tól a magyar is megkülönböztesse. Az első harsogó epepeákat, magosan repülő Ódákat - az utolsó szerelmes darabokat - nyugodalmas schénákról írt énekeket jelent"⁶⁰

Ungvárnémeti tehát a már az 1790-es években éppen Kazinczy által is megfogalmazott eschenburgi differenciálást nem követi.

Érdekesnek ígérkezhet, ha megvizsgáljuk a Magyarországon igencsak népszerűnek számító Sulzer dal és óda szakcikkeit.⁶¹ Szerinte a dal az egyszerűbb érzelmek, gondolatok, az egyetlen hangulat és az éneknek alárendeltség költői műfaja, melyben az első versszak dallamának ritmusa meghatározza a költemény valamennyi strofáját. Az óda viszont a szárnyalás, a hangulati és gondolati csapongás műfaja, melyet inkább olvasásra szántak, s az elvont metrikai séma mechanizmusa nem köti meg túlságosan a gondolat megkövetelte hangulatot kifejező nyelvi ritmust. Sulzer hangsúlyozza a két lírai műfaj elhatárolásának nehézségét, s inkább fokozati különbségről beszélt. A mester, Horátius is zavarja a fogalmi tisztaságot: Ódái az ő dalai (carmina), s így nem csoda, ha a dalra is többször hoz horátiusi ódapéldát.⁶² Lehet, hogy Sulzernek az antik hagyományból eredő bizonytalansága van jelen Ungvárnémetinél is, és - bár tudatossága erősen megkérdőjelezendő - költőnk néhol a német, és az iskolában oktatott újlatin poetikákban is jelenlévő, az antik görögök által kialakított ódafogalommal dolgozott, mely az ódát és a lírikumot azonosította. Berzsenyi erre a nézetre 1825-ös Észrevételek Kölcsey recensiójára című tanulmányában világosan utal ("a régieknek nem volt egyéb lyricomjok mint az óda"), mely a szakirodalom álláspontja szerint csaknem szó szerinti Luden fordítás. Igaz, Sulzer óda-szakcikkében az is elhangzik, hogy egyes nemzeteknél (pl. az olaszoknál) az óda beleolvad a chansoneba.

Ha hihetünk Kazinczy osztályozásának, akkor az "szerelmös darabokat és nyugodalmas scénaírókat írt énekeket jelent", tehát a chansone is beletartozik a fentebb ének kategóriájába; így az ódafogalom összetettebb, "görögösen" tágabb.

A szorosabban vett, németek által kultivált horáciánus líraelméleti álláspont szerint Ungvárnémeti kötetének ódatermését tehát 5 vers jelenti, (I-VI-ig kivéve a III. sz.), melyek alkaioszi (II-IV, V-VI.) és szapphói (I.) formákban íródtak (ezen utóbbit a korszakban - pl. Sulzer - inkább dalszerűnek tekintették). A többi költemény (A senge szerelem címűtől kezdődően) jambikus - trochaikus mértékű.

A metrum kapcsán még két dolgot említenénk meg. Egyrészt: visszatérve az ódaproblematikához, utalnánk arra a Berzsenyiszakirodalom által is emlegetett tényre, hogy az angol és francia irodalomban meg sem kísérlik a szoros horáciusi formák bevezetését, hiszen a pindarizáló és horáciánusnak szánt ódákat egyaránt jambikus, sőt alexandrinikus (de néha kisebb szótagszámú) többnyire nyolcsoros stanzákban írtak.⁶³ Ungvárnémeti elméleti érdeklődésének dokumentumai híján nem tudjuk, hogy mennyire érintette ez a felfogás, mindenesetre ténynek tekinthetjük, hogy a VII. verstől kezdődően jambikus-trochaikus formák az uralkodók, s a "tárgy szép voltát" tekintve a költemények az ódák csoportjába kerültek.

Másrészt: Az ódák közé sorolt nem horáciánus metrumú költemények kapcsán Ungvárnémeti ódafogalmára kerestük a választ.

Arról sem szabad azonban meglepetkezni, hogy antikvitástól, pontosabban az alexandriai ún. "kisköltészettől" (amit a lyrikum szóval jelöltek) létezik a poikilia, - latinul varietas-elv, amelynek kánonja élt és hatott az ujlatin poetikákban és az iskolás klasszicizmusban egyaránt. Ungvárnémetinek Ódák címszó alatt tárgyalt költeményein a klasszikus ódafelfogás problematikáján túl, valószínűleg érvényesül a varietas, az a rendezőelv, mely az érzelmek és témák, hangulatok és stílus minél színesebb változatosságát követeli meg. Hogy költőnk tudatosan alkalmazza a varietas-elvet azt epigrammjai is bizonyítani fogják, ódafelfogására pedig a sokkal tudatosabb 1818-as kötet kapcsán még visszatérünk.

Az ódák eszmeiségét tekintve, a Berzsenyi-verseken uralkodó horátiusi különös eszmemenet, vagyis a hanyatláselmélet nincs jelen, sőt A magyar nemzethez című verse épp az ellenkezőt, a virágzást vallja. A Berzsenyi-költészetére oly jellemző politikum csak szegényesen jelentkezik, s szinte csak a Máriushoz ... című versre korlátozódik.

A konzervatív kritika, vagyis Terhes paszquillusa már az ódákkal kapcsolatban erősen támadja költőnket, hangsúlyozva, hogy

"Becsületes Magyar ember a folyó beszédben is szebben, természetesebben, s világosabban beszél. - A Sensus Communis egyszerre mutatja a hibát, egyszerre meghökken az ember tőle. Nem gondol erre a mi Tóthunk..."⁶⁴

Különösen szerelmes tárgyú verseit támadja az Ódák között, s kritikai nyilait főként a négy bókversre pattantja. Említettük már a mitoszokkal kapcsolatban Ungvárnémeti "átértelmezéseit". Terhes elsősorban ezeket kifogásolja.

"Egy szép Kisasszonyhoz ír a 26. lapon - írja -. igen ki akar magáért tenni, s minden poetai ereit megnyitván így kezdi az ódát:

Meg látta Ámor
Egy kis Leánykát
Szép, és szerelmes
Volt a Leány.

Még a kis Ámor
Nyilat keresget,
S már a Leányka
Meg lőtte őt.

Ha ha ha! Meglőtted bizony jó fiu te is ezt az Ódát. Volt azt modja egy szép és szerelmes leány, s minek utána szerelmes lett volna, meglátja ezt Ámor, s meg akarja lőni, de mig nyilat keresget, már a Leányka meglőtte őt. Hát mi élehetetlen szegény Ámort beszél Tóth? aki akkor látja meg a leánykát, akkor keresget nyilat, akkor akarja meglőni, mikor már a leányka szerelmes, hiszen szerelmesnek lenni annyit tesz a poetai mese szerént, mint Ámor nyilai által megsebesíttetni. Illyen frigidumot kénytelen mondani, a kit nem a természet szült, hanem csak a mesterség faragott ki poetának.

A 27. lapon ismét egy Kisasszonyhoz ír, s azt le akarja festeni mint igen szerelmezt: - fogja előveszi ismét a kis Ámort, s vele igen hideg rollét játszat, s igen bolonddá teszi. - Azt írja: hogy Ámor meghallván, hogy egy buza szeméből sok szemek lesznek ha elvetik, tehát mind elszórta nyilat. (...) Hogy a nyilakat a földbe veti az még semmi, de hogy a földből kiveszvéen a leányka szemébe menjenek, erre valami hideg fut rajtam végig, a Sensus Communis mindjárt azt mondja a Francziával: Celamecboque. (...) Akár Anakreonból, akár másból van véve a poetai gondolat, igen rosszul van alkalmaztatva. 65

○ Az idézet kapcsán Terhes irodalomszemléletéről kell szólnunk, bár Ungvárnémeti episztolái és elméleti írásai tárgyalásánál erre még visszatérünk. Itt csak annyit jegyeznénk

meg, hogy Terhes, ismerve Ungvárnémeti verseskötetének végén megjelentetett Glosszák címszó alatt tárgyalt fejtegetéseit, költőnket nem született, hanem csak iskolában tanult, s "mesterség" által kialakított poetának tartja, egyben a kettő ellentétét is felállítva, s magát a "természetes" poeták közé sorolja. A született költő (poeta natus - amely egyébként Boileaunál használt fogalom: *Arte poetique* 4. sor - Ha már születve nem költőnek születik) szemszögéből bírálja a tanult költőt (poeta doctus), elsősorban a született költő azon érzékére hivatkozva, melyet a *sensus communis* elmélete hordoz.⁶⁶ A poeta natus számára a közös érzék (*sen. com.*) közvetíti a valóságot, mely a természetes dolgokra irányul, s az ettől való eltérés az ember esztétikai érzékét sérti. A közös érzék tehát a művészetek, s az irodalom terén nem más, mint a közizlés, mely Terhes felfogásában nem lehet "idegen" (görög, és mitológizáló), csak nemzeti. Nyilván őt ez indítja "népies dalok" írására. Természetesen az már más kérdés, hogy ennek a "közizlésnek" hol a szintje. Nem valószínű, hogy Terhes a korabeli irodalomfelfogás szintjére helyezte volna a "közizlést", legalábbis abban az értelemben nem, ami Kazinczynak, később még a Berzsenyit is sértően bíráló Kölcseynek magas követelményt támasztó irodalmi igényét és igényességét illeti. A poeta natus és doctus ellentéte kapcsán azt gondolhatnánk, hogy emögött valamiféle zsenifelfogás húzódik. Terhes azonban ilyenre nem gondol, sőt "lefékezi" azt a *sensus communis* elmélettel oly módon,

hogy a költőnek a szűkebb környezete által közvetített témáknál mást nem enged. Ungvárnémeti epés megjegyzését erre még tárgyalom, Kazinczy kirohanását azonban itt említem. Egyik 1815-ös levelében ezt írja Döbrenteinek:

"Poocs András, pápistává lett tiszteletes férjfiu megszollita, hogy szerezzek Maecenast 16 árkusnyi verseinek. Dicséretekre azt írja, hogy a guzsalyon ülők is megértik. (...) S mutativ genium populus: az igen érthető vers nincs kedvességben."

Sajnálataira azonban (s ide sorolható Terhes is) "még sok guzsalyon ülő van, ki kap a versen"⁶⁷

Ezt az irodalomszemléletet, s már korábban említett fentebb stilre való törekvést tükrözi az a harcos epigrammagyűjtemény, elé írt goethei idézet is, amit egyik Rumi Károly Györgyhöz írt levelében is idéz: Werke der Kunst und des Geistes sind für den Pöbel nicht da, sagen Wier mit Goethe - vagyis a szellem és a művészet alkotásai nem a csőcseléknek valóak.⁶⁸

Kazinczy szellemében Ungvárnémeti is törekszik erre. Már 1814-ben azt írja Kazinczynak, hogy "Munkáimat sok helyen bé árnyékoztam, hogy ne minden értse..."⁶⁹ -, mely Terhes Ungvárnémetinek nyelvi értetlenséggel való vádolását vonta maga után. Talán a görög gondolkodásban kialakult, s a humanista és ujlatin költői hagyományban tovább élő mítoszok "átköltésével" - túllő a célon, de ha azt tekintjük, hogy az eredeti mítosz megtartása csak újabb toposzt jelentett volna, s ezzel az interpretációval a megfelelő hatást is elérte (Terhes odafigyelését és felháborodását), a kritika élet csökkenthetjük. A későbbiekben

láttni fogjuk, hogy Terhes kritikája a széphalmi mestert sem kiméli. Legerőteljesebb támadása azonban Ungvárnémeti mitológiai témájú versei ellen irányul.

B. Epigrammák. A két románc

Az 1800-as évek első két évtizede igazán nem szűkölködött epigrammaköltőkben, jóllehet irodalmunkat jelentős világirodalmi hatás érte, hiszen Goethe és Schiller majd Herder és Lessing ézirányú törekvései ismertek és népszerűek voltak nálunk.

Az epigrammaköltészetnek Bajza József, reformkori irodalmunk kiemelkedő személyisége szentelt egy nagyobb lélegzetű tanulmányt, mely Az epigramma theoriája címmel jelent meg 1828-ban. Kazinczy mellett Vitkovicsot tartja a legnagyobbnak, említi Szentmikossyt, Pónori Thewrewket és Ungvárnémetit - bár az utóbbit elmarasztalólag, az epigrammaírásra tehetségtelennek nyilvánítva (Szentmiklossy hasonló "rágalomért" indított pert a szigorú kritikus ellen).

A vélemények nagyjából megegyeznek abban, hogy az epigramm volt az a műfaj, melyben Kazinczynak sikerült maradandót alkotnia.⁷⁰ Két levelében tesz arról említést, hogy "a szimplicitas tulajdona a görög epigrammának. A rómaiaknak tréfa, pajkosság, trágárság kell. A görög epigrammák az emberi elme legszebb műveinek nemei közé tartoznak. Minél egyszerűbb az epigramma s a belé nyomott gondolat, annál szebb a miv.⁷¹

Ungvárnémeti epigrammáit az első versek között küldi el a széphalmi mesternek, ki szigorúan bírálva - ha nem is Bajza mindent elutasító szintjén - Kölcseynek írja még ítéletét,⁷² miszerint, magyar epigrammáiból hiányzik a "point" a "delicatess" és a "tömöttség". Valóban néhány epigrammja - ugyanúgy mint az ódáknál - valami miatt "kilóg" a csoportból, de van néhány igazán jól sikerült is. Epigrammaiban követi az óklasszikai feliratformának megfelelő disztichonos formát, de jónéhány költeménye nem ebben a formában íródik (az ódáknál is észrevehetően a jambikus sorokat kedvelte, itt is ezeket alkalmazza).

Ungvárnémeti az epigrammának külön kis értekezést is szentel, ami Kulcsár István lapjában, a Hasznos Mulatságokban jelenik meg 1818-ban. Ennek tárgyalását itt most azért hagyjuk el, mert a kérdésről elméletileg valószínű, hogy nem gondolkodott: mintáit minden bizonnyal a már a sárospataki iskolában megismert görög és latin poétáktól, német irodalmi példákból, valamint Kazinczy költői gyakorlatából merítette. Igaz rövid idő alatt, de csak a kötet megjelenése után ismerkedik meg elméleti - esztétikai munkákkal, itt is elsősorban a németekkel: Bouterweck, Lessing, Jean Paul epigrammáról írott elméleti fejtegetéseivel.

Ungvárnémeti epigrammaköltészetére azonban leginkább Kazinczy hatott, ugyanis a mester 1814-ben elküldte fiatal hívének a Tövisek és virágok c. gyűjteményét. Rákóczy Géza sze-

rint⁷³ ez sarkallta költőnket az epigrammíráásra, hiszen a minta alapján az ővéi is részben tövisek, részben virágok. Epigrammjai azonban nem mind eredeti darabok, pontosabban egy részük, görög mintájának értelmén épül.

Az epigrammák alatt tárgyalt verseit témájuk szerint a következőképpen oszthatjuk fel: a./ személyeket dicsőítő; b./ természettudományos/bölcseleti; c./ mitoszi/allegorikus; d./ pásztori/szerelmi; és végül e./ csipkelődő epigrammok. A didacticumra törekvés - mint epigrammai tulajdonság - mindegyiknek jellemzője.

A személyeket dicsőítő epigrammok első darabja a Kazinczyhoz isméretlenül című. A példaképnek tekintett széphalmi mesztert költőnk már Az Agrai felesküvés c. ódájában is megidézte, Most ismét csodálattal fordul felé, főként - az akkor még személyesen nem ismert - Kazinczy epigrammaköltészetének szellemiségét dicsérve. Kazinczy titkon örül ennek a nagy bálványozásnak, bár Bölöni Farkasnak a következőket írja: "Hogy engem olly sokat tömjénezt pirulva olvasom. De Tóth László még ifjú, s a mit szeret, nagyon szeret."⁷⁴

Az epigramm a műfaj klasszikus követelményeit nem követi: egyrészt túl hosszúvá sikerül, "pointje" erőtlen, másrészt nem disztichonban íródik, hanem hatos (drámai) jambusokban (bár itt meg kell említenünk, hogy Catullus kedvelte az un. sánta jambusi formát epigrammaköltészetében, de Ungvárnémeti itt nem őt követi).

A Nyiryhez írott epigrammájának sententiája az az itt valóban művészién kifejtett gondolat, hogy a halál után ismerik m csak el az egyén munkásságát.

Mig munkás az erő, nincsen mit látni. Nagy a seb,
Kurt az idő, s nem ajánl semmi jegyezni valót.
Majd ha talám látatja lezend, már ott az erőnek
Meg kellett az előtt szünnie, tudva vagyon.⁷⁴

Figyelmet érdemelnek a befejező sorok, melyek ismét Ungvárnémeti fényimádatáról tesznek tanuságot:

. . . Meg szünt! s im Helicont a mindent újra teremtő
Tiszta Világosság aethere vette körül!

A "mindent újra teremtő Tiszta Világosság" kifejezéshez kapcsolódó "fényimádat" sokkal összetettebb, mint ezt - a világosság c. versnél gondoltuk.

A világosság és a sötétség, a fény és árnyék ellentéte már nagyon korán morális vagy ismeretelméleti tartalommal telítődött.⁷⁵ A görög mitológia a világ keletkezéséről vallott ismeretelméleti vonatkozású mítoszában - az Ős-Éj a Széltől megtermékenyülve nemzi Erost (mellékneve Phanés lesz) - az Eros személyében képviselt világosság teremtőerővel rendelkezik.⁷⁶

Ugyanígy a zsidó-keresztény mitológiában, amit a Biblia képvisel, rögtön a Genézis elején az áll: És látá Isten, hogy jó a világosság, és elválasztá Isten a világosságot a setétségtől (I.Móz.I/4) A képet az Újszövetség is átveszi: s János szerint Jézus ezt mondja az összegyűlt népnek (VIII. 12.): Én vagyok a világ világossága.⁷⁷

Ungvárnémeti "fényimádatát" tehát a világ világosságához, vagyis természettudományos (ismeretelméleti alapon a világosság, a fény által ujrateremtődő /fotoszintézis/ élet gondolköréhez), melyet a mitológiák is megfogalmaznak, lehet kapcsolni. A Világosság c. versét is tehát a világosság, a Nap mindent újra teremtése, vagyis a biológiai értelemben vett élet megteremtése szempontjából kell szemlélnünk.

Tudjuk, hogy a világossághoz kötődő fogalmak laicizálódnak, és a XVIII. sz-ra a haladás eszményéhez kötődnek, a jelölőjévé válnak az egész korszaknak (felvilágosodás). Valószínű, hogy Ungvárnémeti a világosság fogalmát erre is érti (hiszen Kant 1794-ben megjelent *Mi a felvilágosodás* c. művéből alaposan tájékozódhatott), és a szövegkörnyezetből kiemelt kifejezés, (a mindent újra teremtő Világosság = felvilágosodás), önmagában érthető így is, a jelen esetben, a szövegkörnyezettel azonban nem. A műfajt tekintve inkább sirversnek (epithafium) kellene igazában neveznünk, mint epigrammának.

Hangnem tekintetében szemléletesnek és sikerültnek mondható a Berzsenyihez c.

Berzsenyi ódáiban tükröződő, az értékek elvesztése, a hanyatlás miatt töprendő, de az eszményeit mindig megújító meditatív, nagy nyelvi erővel rendelkező ódaköltőt idézi epigrammájában:

Ugy omol a bu, s gond dalodr a Léthe vizébe,
Mint az eget-metsző szikla vak árja rohan,
Méltán nyerted azért, hogy az ép Lelicóni borostányt
Rósával fűzték öszve az égi Kegyek.⁷⁸

A költemény "point"-a itt is hiányzik, akár folytatni is lehetne a megkezdett gondolatot.

Mind a külső forma, mind a klasszikus epigramma egyéb ismérvei hiányoznak a két Rhédey urfihoz és az Egy ifjuhoz címűekben. Az elsőt (Rhédey Józsefhez c.) valamiféle köszöntőversnek tarthatnánk, mely azonban hirtelen megszakad. A másik kettő szententiája és rövidsége miatt közelít a "felirathoz", ha nem ragaszkodunk Kazinczy elveihez, nevezhetjük őket epigrammának. Mindhárom rövidsoros (2,5; 3,5-ös) jambikus-trochaikus sorokból áll.

A későbbiekben is sokat hivatkozik ars poeticus jellegű epigrammjára a Révay és Kazinczy címűre: melyet itt most különösebb megjegyzés nélkül idézünk:

Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révay könyvét:
Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.⁷⁹

Az epigrammák másik csoportjába a bölcséleti (természettudományos témájúak tartoznak. Ungvárnémeti filozófiai műveltségére, már a szakirodalom is felhívta a figyelmet.⁸⁰

Két epigrammája kapcsán - Plató lelke és A lélek karjának jegye c. - platonizmusát kell itt említenünk. Nem valószínű, hogy eredetiben olvasta az ókori görög bölcsét, alapos ismereteit Diogenesz Laertiosz II. sz-i görög író tízkötetes könyvének, a Híres filozófusok élete és véleményei c. megfelelő fejezeteiből merítette, melyre a Glossákban is utal. Mindkét epigramm a lélek "Egy"-ségének, egyedüli voltának (tén pszükhén arkhén arithmetikén) gondolatával foglalkozik. Platon, sok

munkájában irányította figyelmét a lélekre (Kharmidesz, Phaidrosz, Timaiosz), valamint az Egy, az egy létezőmibenlétének vizsgálatára (Parmenidesz, Timaiosz). Végző összegezést Timaiosz c. művében adott, hol az arányelmélet alkalmazásával (matematikai módszer) vizsgálja az ember testi és lelki felépítését (ugyanígy A lélek karjának jegye c. epigrammjában Ungvárnémeti), s itt fejti ki a mindent átfogó és körülvevő Egy lélek teóriát.⁸¹ Ungvárnémeti két szövege szinte teljesen megegyezik a Timaiosz vonatkozó gondolataival.

A test és lélek kettősségének platonikus, "Keresztény"-ujplatonikus felfogása újszerű módon, empirikusan kémiai kísérlettel bizonyítva jelentkezik egyik legszebb epigrammájában, Az ember alkatja címűben:

Őnts az agyagra savanyt, ki repül a szénszesz az égbe,
S más ujjabb testté változik a kis agyag.
Rontsd le por-alkatomat, bé omlik Lelkem az égbe,
S más ujjabb testté változik a kis agyag.-

A költemény első része kémiai kísérlettel bizonyítja, hogy az agyag és a savany reakciója folytán szénszesz keletkezik, mely "ki repül az égbe", de egyben az agyag is átalakul. A Lélek, mint a kísérletben a szénszesz, a platonikus-keresztény képzetnek megfelelően "bé omlók az égbe", vagyis a lélek halhatatlan, visszajut teremtőjéhez. A rontsd le por-alkatomat szép metafora a keresztény emberfogalomhoz kapcsolódik: a Genézis I. könyvében: És formálta vala az Ur Isten az embert a földnek porából ... A lélek távoztával azonban a test nem szűnik meg

csak átváltozik. A gondolatmenetbe valószínűleg belejátszhattott az orphicusoktól a püthagoreusokon keresztül Platónig (és tovább) élő felfogás a test és lélek viszonyáról, miszerint az ember két tényezőtől, az örök szellemi természetű lélekből és a keletkező-elpusztuló testből áll.⁸²

A tudományos gondolkodás két alapvető módszerével foglalkozik a Synthesisz és Análysisz c. epigramm, kiemelve e két módszer végletességét:

Két nagy Génuszok vagyon a Bölcsenek. Az elsőbb
Mely örvénybe taszít, másik az égbe ragad.
Amit ez egybe foglalt, amaz azt elbontja egészen:
Amit az el bontott, egybe foglalja imez.⁸³

Önmagában tehát egyik módszer sem helyes: a sententia az, hogy a jó tudósnak együtt kell alkalmaznia mindkettőt. A gondolatmenet bizonyára összefügg a püthagoreusoktól átvett, s Platón által alkalmazott, a helyes arányok kialakítására törekvő gondolattal.

Ungvárnémeti filozófiai műveltségére már tettünk utalást. Azt kell még itt említenünk, hogy (Diogenész Laertiosz alapján) ókori filozófiai tájékozottsága tovább bővül és mélyül, (a két epigramm kapcsán csak Platón hatásáról tudtunk beszámolni, bár felbukkan az ugyancsak Diogenes Laertiusból ismert Demokritosz és Herakleitosz néhány gondolata is - ez utóbbit ld. episztoláinál), valamint tágul, elsősorban a német filozófia (Kant és a kantiánusok) és a francia felvilágosodás filozófusainak eszméivel, valamint kitűnő ismerője lesz a hazai bölcsészet "törekvéseinek" is.

A harmadik csoportot a mítoszi/allegorikus témájú epigrammok alkotják. A Prométeusz-mítosz az alapja a Prometh címűnek. A mítosz szerint a titán földből, vízből és tűzből formálta meg az embert.⁸⁴ Az epigramm a prométeuszi teremtés egy sikertelen mozzanatát mutatja, a tűz (mint legfontosabb Ős-arché) megégeti a titán kezét és kialszik: "A tűz, mellyel agyag-képét formálta Prometheus //Őszve sütötte kezét, s ki alutt."⁸⁵ Így a teremtés gigászi aktusát nem tudja befejezni.

A Prométeusz-mítosz és a hozzá fűződő teremtésképzet már Platón-t is izgatta, s a világirodalomból Goethe Prométheusz-kultusza ismert. A verskoncepció érdekessége, hogy éppen a titán nevéhez fűződő arché okozza a sikertelenséget.

Népesebb csoportot alkotnak a pásztori (szerelmi témájú) epigrammok, melyek közül egyiket-másikat a rokokó jellegű pásztorköltemények közé kellene inkább sorolnunk. Ilyen költemény pl. a Daphné c., melyben jól ismert pásztortörténetet dolgoz fel, miszerint Erosz tanuja, hogy egy méh és egy pillangó hogy incselkedik a szép Daphnéval. A versen a pásztoridillium naív bája uralkodik. Epigrammjellegét csak viszonylagos rövidsége és disztichonos formája adja. Ugyanilyen jellegű - bár a végző csattanóval az epigrammához jobban közelít - a Corydon Dóriszhoz c. is. A gőgös lány (Dórisz) megtiltja Corydonnak azt is, hogy álmában csókolja. Az általános sententia: Hamar elhervad (majd) arcza kecse.

Ugyancsak naív báj uralkodik a Jelen-szerető c. epigrammájában, mely Lidicske csapodárságáról szól. A név bizonyára

kedvelt lehetett a kor epigrammírói között, ugyanis Vitkovics két epigrammot is ír "Lidihez",⁸⁶ bár sokkal kiélezettebb "point"-tal, hiszen ő teljes mértékbe Klopstock nézeteit vallja:

Az Epigramma majd egy nyil
Talál hegyével;
Majd egy pallos,
Talál élével;
Néha meg (igy kedvelték a görögök)
Egy kis rajzolat, egy sugár,
Melly löveltetik,
Nem égetni, csak világítani.

Az idézet első sorainak értelme vezet át az epigrammák utolsó csoportjára, a csipkelődő-szuró költeményekre. Az élcelődések középpontjába személyek (Páriz Pápai) és emberi tulajdonságok (Democrit Abderában, Egy csalfa pört-igazítás, A béna, A járatlan magyar szó) állnak. Epigrammaiban nem követi Klopstock tanácsait, így "csipései", nyilai sokszor mellétalálnak, nem érik el a Tövisék és Virágok szurásainak mélységét és virágainak szépségét. Így joggal fogadta Kazinczy magyar epigrammáit kritikával.⁸⁷

Az Epigrammok végén található két, a kötetbe úgy látszik sehova be nem sorolható költeménye az Attila és Marull és az Árpád és Zalán c. románc. Talán 1814-ben (vagy még előbb) kézen lehetett a két költemény, ugyanis Kazinczyhoz írott első levelében már említést tesz róla: "Még egy pár Baládém is legyen, ha ugyan ez el nem marad."⁸⁸

A műfaj iránti érdeklődését és egyre alaposabb tájékozódását mutatja, hogy a kötetbe már románc néven veszi be, mivel a románc terjedelme rövidebb a balladáénál. A kötet végén

található Glossákban magyarázatot fűz a műfajhoz, méltatva jelentőségét is, amit folytatva, mélyítve (Boterwed~~e~~ vagy Böhlitz Aesthetikjében tanulmányozza a műfajt) részletesen a Hasznos mulatságok 1817. I.k. 20. számában fejt ki.

A Glossákban olvasható ismertetés a "műfajmeghatározást" röviden, egy mondattal elintézi: Romanze - Negy, egyéb, mint olyan lantos Vers, melly mesét vagy történetet beszél elő.⁸⁹

A hagyományos arisztoteliánus alapu, az ujlatin poétikákban tovább élő műfajmegjelölés eredetét tekintve érvényes e középkori versnemre is.⁹⁰ A műfaj akkor már nem volt ismeretlen irodalmunkban, hiszen ismeretes Kazinczynak még fogsága előtt írt episztolája Páloczy Horváth Ádámhoz, melybe egy archaizáló románcot épít, és Kisfaludynak 1807-ben publikált Regéi, melyek ugyan nem műfaji, hanem tematikabeli rokonságot mutatnak Ungvárnémeti törekvéseivel, miszerint örülne, "ha csak egy két ifjat feltüzelhetnék is példámmal, hogy Nemzetünk szép történeteit Köznépünkkel is meg ismertetnék."⁹¹ Ugyanúgy mint Kisfaludy Regéiben a "nemzet szép története" a középkori magyar történelemre vonatkoznak: "... örömmel hallanám én azt, ha egy Magyar versből származott Kis Aszszonyka Hunyadit, vagy Kinyisit énekelné Guitárja mellett, s Atillát, vagy Árpádot pengetné ujain."⁹²

A témának megfelelő műfajt tehát a románcban talál, mely ugyanabból az időből (a középkorból) származik: Hiteles - írja -, hogy ezen versezet nemét a keresztényi hitre által térés okozta, a mennyiben az elsőbb templomi énekek római nyelven

szereztettek, s a század izlése szerint tsupa történetet idéztek elő.⁹³ A nemzeti múlt megverselésének igényét állítja szembe a jelentéktelen témákat megverselő, semmitmondó költészettel: "Óhajtani lehetne - írja - hogy jeles Versíróink holmi hitván, s fonóba való Danáik helyett, millyenek Ziza, Damét, Eti, Fillis, s a többi hasonló, vagy undorító holmi üres Atalaghoz, S Pipához iratott Ódáik helyett inkább egy szép Romanzéval vagy Balládéval köszönték meg Szépeinket, s Nemzetöket."⁹⁴

A paszquilusíró Terhes Sámuel érezte, hogy ez a megjegyzés (kritika neki szól, s ezzel gunyiratában polemizálva, a következőket írja: "nagy dolog hogy még is ilyen tudatlan pendant a Közönség előtt büntetetlen csufolódik, a ki hogy valami nagyot játszhasson, a szép izlésű derék Férjfiaktól különben tanulni kívánó Ifjakat gorombaságával elidegeníti, kigunyolván a játssi-eszüt csak azért, hogy a pipához, vagy üres átalaghoz ir egy két Verset jó kedvében. Azt gondolja a Ficzkó, hogy a tárgy felséges volta teszi a poétát: koránt sem."^{94/a}

Mivel a szövegben egyetlen kézzelfogható utalás sincs arra vonatkozólag, hogy Herder ekkor hatott-e Ungvárnémeti gondolatmenetére (s ugyanez vonatkozik a műfaj tekintetében a szakirodalom által forrásul megjelölt Bouterweckre is) - mert a Hasznos Mulatságokban kifejtettekre biztosan hatott - ennek tárgyalását most elhagyjuk, és később térünk vissza rá.

Az első románc az Attila és Marull c. a világhódító Attiláról mond el történetet, ki Páduában egy Marullus nevű "poéta báb" hamisított dicsőítő verseit, melyben Istennek nevezte, tűzbe vetette. Akkori nemzettudatunkban Attila a hun-magyar rokonság alapján a magyar előidők bálványát jelentette.⁹⁵ Ungvárnémeti emberszemlélete (humanizmusa) alapján hozza le (a tulzó nacionalizmus által) az Istennek képzelt Attilát a földre, éppen saját szájába adva annak megtagadását:

Hogy mond ez a bohó cudar
Istennek engemet.

A korban különösen megnő a nemzeti történelem iránti érdeklődés (honfoglalási eposzok latinul, Katona István Pray György, Fessler Ignác, Virág Benedek), s fokozottan előtérbe kerül a honfoglalás korának népszerűsége (Ráday, Csokonai, Virág eposzkísérletei). Az 1800-as évek elején a kísérletek megcsappannak, csak Kisfaludy Regéi említhetők. Ungvárnémeti a honfoglalás témájához fordul Árpád és Zalán c. románcában, melyben az Anonymus Gestájából ismert történetet - miszerint Árpád a magyarság számára hat fehér lóért vette meg Zalántól az országot - meséli el. Árpád vezér, mint Attila "igaz fia" és örököse, tehát a hun-magyar azonosság alapján követeli Zalántól a területet. A nemzeti múlt, a honfoglalás hun-magyar azonosság a nemzeti identitástudatot erősíti.

A Kazinczy-kor egységesítő, klasszicizmus egyetemességét hirdető áramában érdekes kitekintése ez Ungvárnémetinek. A hagyományokat folytatja ugyan, de a 10-es évekre ez az irányultság költészeti szempontból nem jellemző. A két románc után elméleti

munkáiban fokozottabb figyelmet fordít mint a műfajra, mint a magyar múlt megverselésének kérdésére. A két mű nyelvezete a műfaj követelményeihez igazodva "egyszerűség"-re törekvő, verselésében a Ráday-nemet, vagyis a rímes időmértékes nyugat-európai formát alkalmazza.

C. Az Epithalamion és az Apológok

Ludovicus Piscator 1642-ben Gyulafehérvárott megjelent újlatin poétikájában, az *Artis poetica praeceptában* a bemutató (demonstrativum) nemhez sorolja az un. szerencsekivánatokat (gratulationes), melynek fajtái között találjuk az epithalamium műfaját, mely a házasságkötésre írott alkalmatossági vers.⁹⁶ Az újlatin poétikák ismeretére Ungvárnémeti, valószínű, hogy már pataki tanulmányai alatt szert tesz, melyek minden avultságuk ellenére nagy népszerűségnek örvendenek, főként az iskolákban és az oktatásban. Erre utal Kazinczy Pályám emlékezete c. önéletrajzi írásában tett megjegyzése, mely a Kazinczy-fiuk Sárospatakon Eszterházy Károly egri püspök köszöntését meséli el. "Dénes összelopta valahonnan latin üdvözlő versét, s nagyobb sikert aratott vele, mint komolyan dolgozó bátyja. Kazinczy világosan megmondja, hogy öccse az ő újabb latin poétáit használta."⁹⁷ Kazinczy Bölöni Farkas Sándornak és Szemerének is dicséri a művet: "... az a gyönyörű Menyegzői-Idill, melly a maga nemében talán ér annyit mint a maga fent nemében az általa irigylett Kisé."⁹⁸

A fenti levélidézetből két dolog is kitűnik. Az egyik, hogy Kazinczy környezetében lévő poéták, így Kiss János is - írtak házassági alkalmatossági verset (bár meg kell jegyeznünk, hogy Kis költeménye, a Kazinczy Ferenc házasságára ... című episztola nem volt epithalamium).

A másik dolog az, amit a széphalmi mester a műfajmeghatározásáról mond, menyegzői-idillnek nevezi. A költemény valóban a rokokó-pásztoridillek naivitásával és bájával meséli el a két fiatal, Szilassy József és Rhédey Klára szerelmét és házasságát. A vers tudatosan szerkesztett, az egységek összetartozását a szerelem egyes szakaszairól szóló gondolatritmus biztosítja.

Az első szakasz -

Boldogok a Szeretők, kiknek sziveikben az Ámor
Szent tüze, illy szabados szinben, s olly lánggal
ütött ki,
Melly nem csak alázza, hanem nemesíti az embert!⁹⁹

- a két idillien megrajzolt fiatal találkozását, s szerelmük ébredését mondja el. A második szakasz -

Boldogok a Szeretők, kiknek sziveikben az Ámor
Szent tüze mind inkább megerősödik! -

- szerelmük felerősödéséről, a két fiatal bohókás játékaikról szól. Játékos naivitást mutat a pipacstól, fűszáltól kért jóslat, a kezdőbetűk fábavésése, mely a sárig tartó szerelem jelképe.

A harmadik és negyedik szakasz a szerelem örök voltáról szól, bármilyen távol legyenek is egymástól a szeretők. A "gyermekszerelm" tartóssága pedig (előbb-utóbb) Hymen oltára elé vezeti a fiatalokat.

Az ötödik szakasz a beteljesülést, József és Klára házasságát énekli. A költő hangsúlyozza, hogy a "szent alkura" azon korban kell vállalkozni, "... mig ébrek az ifjak, //Mig nem bölcs okokért, hanem önnön kényököm adják// Sziveiket, mig Szivet, s nem kezet adnak először!", vagyis a költő a szerelmi házasságot idealizálja. Kazinczy méltán dicsérte a verset: a világos szerkesztés, az idilli naivitás bája, közelebb hozza az olvasóhoz a művet, hiszen a két fél agyondicsérése helyett (ami a műfajban szokásos), egy általánosabb, rokokó ízű szerelem- és életfelfogás jut kifejezésre, amit az utolsó sorok sententia-jellege, a párbeszédék életszerűsége is erősít.

A verseskötet jelentős részét teszik ki az un. Apológok. A megnevezés a mese görög elnevezésére (apologos) utal. A görög irodalomban az i.e. VI. sz.-ban a frig rabszolga Aiszoposz írt először prózai, tanító meséket.¹⁰⁰ A műfajt a római irodalom "folytatta". "A kazikiai száműzetésben írt Vigasztalásokban még furcsállva panaszolja Seneca, hogy a tanítómese hiányzik a latin irodalomból, Szinte bizonyos, hogy tévedett: ekkorra ugyanis már megjelent Augustus felszabadított rabszolgájának, a görög-makedóniai származású Phaidrusnak az első mesegyűjteménye. Phaedrus azzal a céllal látott munkához, hogy magát az aiszoposzi meseanyagot szedi versbe, s hatos jambusokban (senariusokban) tolmácsolja a latin közönség számára. Később mindinkább változtatott tervén, immár nem fordítóként, hanem önálló alkotóként fogalmazta meg a versikéket."¹⁰¹

Törekvéseit a világirodalomban a francia La Fontainek folytatta.

A régi magyar irodalomban a phaedrusi verses mese Pesti Gábor és Heltai Gáspár tolla által válik magyarul is művészi értékűvé. A XVIII. sz.-ban megnő az érdeklődés a mese iránt.¹⁰² 1788-ban lát napvilágot Péczeli József Haszonnal mulattató mesék című gyűjteménye, mely La Fontaine-i hatásról tanuskodik.¹⁰³ Azt követően, lapjában a Mindenest Gyűjteményben valószínűleg az ő tollából, három cikk is foglalkozik a mesével: Oktató mesék (M. Gy. 1790.). A mesékről vagy költött beszédekről (M. Gy. 1791.). A meséről vagy poétikai históriákról (ugyanott). Nem elhanyagolhatók Csokonainak az ugyancsak az 1790-es években írott prózai állatmeséi sem.

A XIX. sz. 10-es éveiben a "klasszicizálók" visszatérnek a műfaj megteremtőjéhez, a prózai tanító állatmeséket író Aiszoposzhoz, ill. Phaedrushoz, ki annak verses változatát művelte.

1817-ben a Kazinczy pesti triászához tartozó Vitkovics Mihály egy kötetre való állatmesét ad közre, 1820-ban pedig Fáy András jelentkezik hasonlóval (Fáy András eredeti meséi és aforizmái). Mindketten az aiszoposzi hagyományt követik. Vitkovics példáján felbuzdulva "Virág Benedek - mert hozá a római példa állt közelebb - Phaedrus meséig magyarosította - klasszicizmusának újabb színezetet adva."¹⁰⁴

Ungvárnémeti fordításával és eredeti műveivel időben mindhármukat megelőzi. Műfajadaptációját tekintve meg kell jegyeznünk, hogy egyrészt folytatója a 90-es évek francia tájékozott-

ságú, La Fontaine-i tipust átvevő hagyományoknak, csak ő nem La Fontaine-t adaptálja, hanem annak kortárát Jean Pierre Floriánt,¹⁰⁵ másrészt Virágot megelőzve Phaedrus hat meséjét fordítja. Érdekes, hogy a görögök, későbbiekben pedig a Wincelmanni értelemben is a görög-klasszicizmus felé orientálódó Ungvárnémeti ekkor még latin költőt adaptál. Magyarázható ez azzal, hogy az iskolás-klasszicista műveltségű költő Phaedrus külső formában is megmutatkozó klasszicitását akkor még közelebb érzi eszményeihez, mint a prózában író Aiszoposzt.

A mesével, mint műfajjal foglalkozó elméleti irodalom kapcsán kell még említenünk Péczelin kívül Szerdahelyi György Alajost, ki 1784-ben megjelentetett *Poesis Narrativa ad Aestheticam ...* című művében foglalkozik terjedelmesebben a műfajjal.¹⁰⁶ A görög mütosz, mütheomai (mese, elmondok, elmagyarázok) szavakból vezeti le eredetét, és meghatározza ennek a narrációfajtnak a jellegét: "Hoc loco Fabulae nomine intelligo, designoque sermonem quemdam falsum, sed verosimilem, et breuem, qui veritatem aliquam tradit ad doctrinam, et institutionem humanae vitae."¹⁰⁷ Utal arra, hogy több neve volt a műfajnak (dicebatur Sybaritica, Cilex, Cypria, Lybica, Ephesia), azonban már általában aesopinak nevezik: "Iam modo voce magis communi nominatur AESOPIA", mert ő művelte a legtöbb sikerrel (megjegyzendő, hogy a XVIII. sz-i német esztétikák - Eschenburg, Erberhard, később Bouterwek, Pölitz kizárólag ezzel a fajttal foglalkoznak). A továbbiakban a fabulák csoportosítása következik: Aptonius Sophista tria genera statu-

it Aesopiae Fabulae; aliam enim dicit esse Fabulam Rationalem, aliam Moralem, aliam Mixtam.¹⁰⁸ A racionális mese emberi tetteket beszél el, és ezért parabolának hívják.

A második fajtáról, mely szempontunkból fontosabb, a következőket írja:

"FABULA MORALIS imitatur morem rerum ratione carentium. Res autem, quae ratione carent, sunt Animalia, Vegetabilis, et Inanima, seu prorsus insensilia. Itaque sicut earum rerum classis est triplex, ita Moralis Fabulae. Totum hoc, quod aiebam, APOLOGVS dici consuevit, siue sint Bestiae, siue Plantae, seu denique Res omni sensu destituae."¹⁰⁹

Szerdahelyi a mese törvényei felsorolásánál (fölvilágosít, tanít, gyönyörködtet, int és megindít - id. mű. 15. lap) azok érvényesülése szempontjából az apológusokat tartja a legalkalmasabbnak: "Apologi sunt magis idonei ad illustrandum, et docendum, quam parabola: ratio est quia Characteres bestiarum, et rerum inanimatarum sunt definiti, constantes, et certi; homines autem suis in actionibus valde leues, et instabiles".

Ungvárnémeti "Apológok" műfajmegjelölése tehát a fabulák ezen fajtáját jelöli. Nem tart ki azonban a címben ígért típusnál, a parabola - változatot is alkalmazza.

Az Apológok első két fejezetét Phaedrustól és Floriántól fordított mesék képezik. Ungvárnémeti - ahogy Rákóczi Géza megjegyzi¹¹¹ - egészen szabadon fordította, vagy inkább "átdolgozta" Phaedrus és Florian meséit, attól a céltől vezetve, hogy megfeleljenek a kor irodalmi célkitűzéseinek. Így egészen kevés az eredeti, általános és morális célhoz igazodó fordítása (ilyen például a Róka és a Szőlő I. c.). Némelyikből néha túlzóan üt ki az "irodalmiaskodás". Ilyen pl. a Phaedrusból fordított A csirke és a gyöngy (V.) c. közismert történetű mese, melynek

szentenciája: "ez azokra, kik engem nem értenek".

"Nem kis öndicsérettel hasonlítja munkáit a gyöngyhöz, melyet a csirke megtalál, s mert nem veheti hasznát elveti" - írja Rákóczi Géza.¹¹²

Az idézet kapcsán kell megemlítenünk az V. apológiában is immanensen jelen levő problematikát, ami a horátiusi dulce et utile köréhez tartozik, mely a felvilágosodás korszakának, s egyben Ungvárnémeti poetikájának is egyik költészeti kérdése. A problematikára episztolái kapcsán még visszatérünk, itt csak Az istenek és az élő fák (VI.) c. apológiára utalnánk, melyben felbukkan a hasznos - szép opposíció, s ugyanide tartozik A pók és a selyem bogár (XV.) c. és A Poéta és a Kertész (XXVI.) is. Az apológiák nagy számát teszik ki az irodalmi - kritikai - nyelvújítási témákkal foglalkozók (főként Florianból: VII. VIII. IX. XII. és Ungvárnémeti saját apológiái: XIII. XIV. XIX. és XXIV.). Ezek jobbára elvesztik a morális mese jellegéhez tartozó vonásaikat, s inkább állatmesékbe bujtatott epigramma értelmű "tövisekre" emlékeztetnek.

Ungvárnémeti apológiái (12 db) változatos témájúak, versformájukban azonban megegyeznek (senariusok "hatos jambus"), Phaedrus rendje szerint vannak írva". A legsikerültebbek azok, melyeknél a jelenetet az egymondatos erkölcsi tanulság követi (ilyen pl. A hajók c.).

A szerkesztés hasonló a Gyermekek és az árnyék c.-ben, s az igazán jól sikerült, állattörténetet feldolgozó. A Darázs címűben, mely a pók és a darázs küzdelmét tárgyalja, melyben a leleményes pók végül a hálójába keríti az erőszakos darazsot.

A csipős sententia: Gyakorta úgy jár a Criticusz, mint a Darás. (irodalmi jellegére utaltunk.)

Az apológ célja tulajdonképpen az, hogy a mesével felejtetlenné tegye a tanulságot. Ungvárnémetinek néha nem sikerül a mesejelenet (bár a sententiája jó lenne), s emiatt nem éri el a megfelelő hatást. Ilyen pl. a Jupiter és Vénus, Ámor és Zephir, A veréb és a fecske című. Az ironizálás, néha a maró gúny jellemző némelyik alkotására (A Vincellér és a fia c.), bár e fontos műfaji jellemzőkkel csinján bánik. A mesetanulságok gyakran banalitások, erkölcsi közhelyek, s ezek csak akkor válnak érdekessé, ha a jelenet tartalmából következően poénszerűek (A Hajók, A Darás c.). Általában a dialógus és az elbeszélő-leíró részek variációja figyelhető meg apológjainál. Teljesen párbeszédesíti A Poéta és a Kertész címűt, a 6-os jambust négyesre cserélve.

Ungvárnémeti Floriant-fordítása kapcsán kell szólnunk a versmérték kérdéséről. Terhes Sámuel "rut paszquillusának" fő ütközőpontja Ungvárnémeti ellen" a rímes verselés kérdése volt Florián meséinek magyar fordításával kapcsolatban".¹¹³

Költőnk nézeteit (véleményét Glossáiban, a Romanze címszó alatt fejti ki a cadentziás versekről: "Mért szaporodnak a mi nem Poéta Poétáink naponként olyan igen? Felelet. Azért, mer a Cadentziás versek, melyekkel pedig akár folyton folyva beszélhet akárki is - nem csak a Köznépnek kifogás nélkül, hanem még a tanultabbak közül is sokaknak - nem egyebért, mint hogy Apjaik is cadentziás Verseket írtak, annyira kedve-

sek, hogy a ki olyanokat írhat, azonnal poétának köszöntik.
- Pedig a cadentziákat ugyan szépekké teheti a metrum, a mint ezt érezhetjük minden Európai nyelvekben."¹¹⁴

Az idézetből kitűnik, hogy Ungvárnémeti nem a rímek ellen-sége tehát (mint ezt Terhes állítja, "A Cadentziás verseknek mint látom halálos ellensége."), hanem az általa magasabb költői értéket képviselő rímes-időmértékes nyugateurópai (Ráday nem) versforma híve. A rímes-magyaros verselés problémája mögött (a fenti szöveg értelmében) a poéta és verscificator problematikája húzódik meg.¹¹⁵ Ungvárnémeti a blőd témákat (Pipához, Üres Atalaghoz), felfogása szerint a legegyszerűbb versformában megverselő (mellyben csak a Syllabákat kell számolni, a végére pedig kadentziát ütni) poétákat csak "nem Poéta Poétáknak" vagyis egyszerűen verscificatoroknak tartja. Érdekes idéznünk Kazinczy egyik Szeméréhez írott levelét:

"Az Órczy Bugaczy Csárdáját ugy admirálom, mint a Horátius Epistoláit a deák Poézis legszebb darabjai között: ellenben Csokonai scandalizálva olvasom sokszor s egynéhány esztendő alatt sok Tomusra gyűlit verseit nem is ismerem verseknek legnagyobb részben. Non satis est versus concludere. Ha csak kádentziát találni prózai könnyűséggel írni s egynéhány Mendikási hahotára fakasztó Witzet ejteni elég, ugy igen is igaza van Domokos Lajos Urnak, hogy nekünk főpoétánk Mátyási József. Lehet-e az Poéta, ha diarrheája van is a versek fosásában, a ki olly munkát ír, mint Mátyási irt a Magyar Nyelv dolgában? Illyen a Debreceni, s Pataki cultura s elmésség. Hány milliom illyen brochür éri fel a Kis János Hymeneumát, Virághnak, Daykának, Berzsenyinek egy ódáját, vagy dalát, s Révainak egy Elegiáját vagy Anakreoni kis darabját?"^{115/a}

A magyaros versforma költészete ellen az 1780-as években indult meg a támadás, mely deákos triászunk nevéhez fűződik.

A verstani viták, amíg a magyaros verselésnek hangsúlyos voltát a korabeli elmélet nem fedezte fel, s csupán szótagszámlálónak tekintette, részben összeolvadtak a korábbi hazai verselési gyakorlat, elsősorban a rím bírálatával.¹¹⁶ Ungvárnémeti írásaiban és megjegyzéseiben is ez tükröződik.

Terhes Sámuel, ki támadását a rímes magyaros vers védelmében intézi költőnk ellen, az 1780-as évek előtti idők vershagyományának a híve. A poéta és verscificator kérdésében (bár megalapozatlanul, hiszen ő a "természetes dolgokról" írt költeményeket mindennek fölébe helyezi, s a költészet csúcsát nála Csokonai A csikóőrös kulacshoz c. verse jelenti) éppen az ellenkezőt vallja, miszerint, a jambikus-trochaikus sorok írása még nem költészet: "a természetes Cadentziákkal folyó Vers mindég kedvesebb és becsesebb lesz a Világ előtt, a legujabbmódi biczegő Cadentziátlan Verseknél."¹¹⁷ Igaz, hogy az időmértékelés önmagában nem költészet, csak hogy egyrészt azt kell itt látnunk, hogy Ungvárnémeti a semmitmondó tartalom miatt fordul az azt jelképező magyaros versforma ellen (bár ő Terhest és a sárospataki fűzfapoétákat ismerve általánosít), másrészt pedig vallja, hogy az antik ill. a modern nyugat-európai versforma egy klasszikusabb, európaibb szintű izlés reprezentánsa. Ennek gyökerei szintén az 1780-as évekhez nyúlnak vissza, de Kazinczy is harcos követője és híve ezeknek a törekvéseknek,^{117/a} hiszen ismertek a Gyöngyösi és az őt követő epigonok, valamint Édes Gergely leoninusai elleni kirohanásai, amit itt most Ungvárnémeti megismétel: "inkább szeretnék szerzőjök lennem Ti. Kis János, Vida László, Szemere, Virág, Vályi Nagy verseinek, mint a Gyöngyösi vagy az Édes Gergely minden

Metriconjainak."¹¹⁸

Ungvárnémeti más verstani nézeteit is könnyen egyeztet-
hetném Kazinczyéval, hogy csak a rímes versre vonatkozóan
széphalmi mester megállapítására gondoljunk, miszerint a rí-
mes versnél "könnyebb neme a verselésnek nincs", vagy gondol-
hatunk itt arra, hogy Kazinczy Ráday ujításához szegődött
(mint Ungvárnémeti), mert abban látta a korabeli európai iro-
dalomhoz, s az általa különösen csodált német költészethez
való felzárkózás lehetőségét.¹¹⁹

Nézeteivel kapcsolatban még egy megjegyzést kell tennünk.
Ungvárnémeti utal arra, hogy a metrumos verselésre német pél-
dák vezették (legelső verse is német nyelvű volt): "... azon-
nal a Gottsched Prosodiájához, s Adelungoz kapnék - mellyekből
meg tanulván Prosodiát, el kellett hülnöm, hogy a németnek még
csak leg kisebb sorverse sincs metrum nélkül."¹²⁰

Ismeretes, hogy az 1780-as években deákos költőinkre "a
40-es évek horatiusi ódaformákat meghonosító német költészete,
majd Klopstock német prozodiája, s arra épülő költői gyakorlata
volt az a kihívó erő, mely rákényszerítette őket, hogy korábbi
újlatin költői gyakorlatukkal szemben anyanyelvükön kíséreljék
meg a metrikus verselést."¹²¹ Tudjuk azonban, hogy a német
nyelv az un. hangsúlyváltó verselésre alkalmas.¹²² Ez azt je-
lenti, hogy a szavaknak nem mindig azonos sorszámú szótagja
hangsúlyos, hanem a hangsúly helye szavanként eltérő. Ez a
nyelvi sajátosság igen megkönnyíti azt, hogy a költők olyan
verseket írjanak, amelyek az időmértékes verselés képleteit

formázzák, de úgy, hogy a rövid szótagok helyén hangsúlytalan, a hosszú szótagok helyén pedig hangsúlyos szótagok állnak. A német nyelv és költői gyakorlat tehát csak ál-időmértékes formák művelésére alkalmas, melynek problémáját az elméletírók már Klopstock prozodiája után érezték. (Pindarosz versformája kapcsán erre még utalunk). Láttuk azonban, hogy Ungvárnémeti a német nyelv alkalmasságát feltétlen elfogadta, csakúgy mint Kazinczy, ki ~~G~~ruzmics Izidornak, Mailath Magyarische Gediche c. Antológiájának megjelenéséről így ír: "Némelly darabjaimat nagy szerencsével adta, melly németben, hol annyi az anceps syllaba, könnyebb, mint nálunk. Sok van itt a mit jobbnak nézek németben, mint magyarban."¹²³

A német mértékes vers prozodiájának lényegét költőink közül Kölcsey ismeri fel először világosan. Jenisch tanulmánya alapján a következőket írja: "A germániai szavakban az accept mindig gyökérsyllabán nyugszik, mint: Gelegenheit, Unaustilbar sat, s ez így van nem csak a dán, svéd, hollandusnál, hanem a tót eredetű nyelvekben is. Ez a rimetlen versekben nem a quantitás, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, s így a positióval nem gondolnak, mely az energiának ugyan igen, de a poétai dictio jólhangzásának nem használ"¹²⁴

Ungvárnémeti apológjai sem számukban, sem minőségükben nem érik el Vitkovics és Fáy András meséinek színvonalát. Jelentőségüket abban kell keresnünk, hogy költőnk megelőzi mind Virágot (aku ugyan eredetit nem alkot), mint a fent említett két szerzőt. A francia irodalomban pásztorregényéről

hires Florián meséit eredeti formájukban ő fordítja (Terhes rímes formában paszquillusa végén szintén mellékeli a Florián-adaptációt), ezzel La Fontaine mellett újabb szerzővel gazdagítva akkori fordításirodalmunkat. A műfaj tisztázására vonatkozó esztétikai igényt bizonyítja Sipos József: Az Ézópus módja szerint való mesékről Sulzer után c. értekezése, mely a Tudományos Gyűjtemény 1823. VII. számában jelent meg. Az akkor már nem éppen modern Sulzer-lexiconból adaptált tanulmány egyben azt is jelzi, hogy a reformkorban a tanmese műfaja hallgatni fog.

D. Epistolák

Szegedy-Maszák Mihály a XVIII-XIX. sz. fordulóján Magyarországon érvényes műfajok között három csoportot különböztet meg.¹²⁵ Az elsőhöz olyan műfajokat sorol, melyek a klasszicizmus hatására kerültek be irodalmunkba. Ezek jellemzője általában az allegorikus, alkalmi és tanító jelleg. A fenti ismérvek jellemzőek az episztolára is, hiszen a műfaj - a görögöknél még prózai formában - a filozófiai fejtegetések kedvelt formája volt, s a szatira és a költői levél kapcsolata is érezhető. Önálló műfajjá Horátius fejlesztette, ki a levelek hangnemét közelíti az ódáéhoz, témáját tekintve pedig az erkölcsi-bölcséleti gondolatokat fejt ki, hexameteres formában. Az újlatin poétikák keveset foglalkoznak a műfajjal, s egyértelműen Horatiushoz kötik: "A tanácskozó (deliberativum) nemhez tartoznak az intések (adhortationes), ennek fajtája az angelticum, amely-

lyel erkölcsi szabályokat adnak át mint(...) Horatius epistolái.¹²⁶

Az ókorban kialakul egy másjellegű levélműfaj is, melyet Ovidius *Heroides* c. művéhez köthetünk, amit az ujlatin poétikák *epistolicum* névvel illetnek. Ungvárnémeti érdeklődését mutatja a műfaj iránt, hogy 1819-ben a *Hasznos Mulatságok* c. folyóiratban kis tanulmányt tesz közzé a *Heroidekről*.

Az 1810-es évek horatiusi jellegű episztolairodalma főként Berzsenyi, Vitkovics, Szemere, Kis János és Kazinczy nevéhez fűződik. Közülük a legművészebbet talán Berzsenyi alkotta, de nagy hatást gyakoroltak Kazinczy episztolái is, melyekben irodalompolitikai, verstani (Berzsenyihez), nyelvszemléletére, nyelvújítására vonatkozó véleményét (Vitkovics Mihályhoz), filozófiai-vallási (Prof. Sipos Pálhoz, Gróf Desseffy Józsefhez) nézeteit fejti ki elvbarátainak.

Ungvárnémeti első, Kazinczynak elküldött versei között két episztolát is küld, : "A negyedik Tzim alatt tartoznak két Szátira nevű Levelek hexameterben."¹²⁷ Az idézetből kitűnik, költőnk műfajmegjelölése mennyire horatiusi, hiszen a római lírikus *sermoknak* (beszélgetéseknek) nevezte hexameteres szatiráit és leveleit egyaránt. A levélműfajt csak később tökéletesíti, melyben sokszor a szatirák témáihoz és formájához tér vissza.

Mint már fentebb említettük a műfaji tökéletesedés egyben azt is jelenti, hogy a *stilus* (mely korábban könnyed, csevegő) is átalakul, a szavakat mind pontosabban és kifejezőbben

választja meg, így a műfaj hangnemét, stílusát az ódáéhoz közelíti, melyet a filozófikus-bölcsekedő-gondolati tartalom is követel. Kazinczy Ungvárnémeti episztoláiból éppen ezt az óda által megkövetelt emelkedettséget, költőiséget hiányolja. Kis Jánosnak így ír: "... két Episztolája (de amellyekben sok helyt inkább hallatja magát a didaxis mint a Költői tűz) - mely szépek azok." ¹²⁸

A XVIII. sz. poétikáiban még nem valósult meg a műnemi hátfonosság elmélete. A negyedik műnemet a didaktika, vagy gondolati költészet képviselte. Ungvárnémeti műfajszemléletére ez valószínűleg hatott, hiszen a XVIII. sz. végén nálunk is igen népszerű Batteux-t fordító Ramler poétikája (Einleitung in die schönen Wissenschaften ¹²⁹). is ezt képviselte. Harmadik könyvének 4. fejezete foglalkozik a didaktikus költeményekkel, ide sorolva a szatirát, a költői levelet, és az epigrammát is. ¹³⁰ Az episztolával keveset foglalkozik (mindössze két oldalon tárgyalja). Ami szempontunkból talán érdekes lehet az, hogy felhívja a figyelmet a hangnem visszafogására, s ezt az anyagtól teszi függővé: "Ich habe gesagt, jeden Ton der in der Materie liegt." ¹³¹ Ha költőnk tehát Batteux - Ramler szerint gondolkodott, szándékosan bánt csinján a Kazinczy óhajtott "Költői tűzzel". Felfogása egyébként is - mint erre már utaltunk - inkább közelít a görögöknél kedvelt, a filozófiai fejtegetéseknek teret adó műfajfelfogáshoz.

A műfajra vonatkozó, elsősorban német esztétikákat, tanulmányai kapcsán még tárgyalom, a következőkben kötetbeli episztoláira térnék át.

A kötetben négy episztolája jelent meg, itt tárgyalom azonban, az ugyancsak 1816-os Két poétai levél című episztoláját is.

Első episztolája A szép lelkű Kazinczyhoz, midőn kedves lyánykáját maga tanitá című.

Az ismeretek megszerzésére vonatkozó gondolatai kapcsán filozófiai tájékozottságának, műveltségének elemeire kell utalnunk. Már a felvilágosodás első szakaszának iróinál élénk érdeklődést és beható tanulmányozását láthatjuk a francia "világosság századának" filozófusai (Rousseau, Voltaire, Diderot, Helvetius, Holbach) iránt.¹³² A korszak második felében ezt "felváltja" a német filozófia (elsősorban Kant és a kantiánusok) iránti erőteljes érdeklődés és tájékozódás. Ungvárnémeti episztolájában mégis francia filozófiai hatásokat fedezhetünk fel.¹³³ A nevelésről vallott nézeteiben nem nehéz ráismernünk Rousseau néhány gondolatára és Helvetius neveléstudományának vonásaira (bár meg kell jegyeznünk, hogy elméleti műveiben, megjegyzéseiben francia forrásait nem említi).

Az episztola első része azt a gondolatot fejtegeti, miszerint az állatvilágban a születés meghatározza ugyan a világban elfoglalt helyet (csak Oroszlánt nem az Oroszlán)(csak Sas származik a Sastól), de az ember esetében ez nem elég, hiszen a születés után két dolog determinálja: a "környülállás" és a "nevelői fenyték". E két fogalom a felvilágosodásnak, különösen pedig a francia "filozófusok századának" a későbbiekben már közhelyszerűen emlegetett alapfogalmai. A környezet (Ung-

várnémeti szóhasználatában környülállás) meghatározó szerepéről Rousseau nyomán Csokonainál is olvashatunk (pl. Jövendölés az első oskoláról a Somogyban), a nevelés primátusát pedig az egész felvilágosodás korszaka vallja. A francia XVIII. század egyben a pedagógia százada is. A "filozófusok" szinte mindegyike (Voltaire, Diderot, D. Alambert Helvetius Rousseau) foglalkozik a nevelés kérdésével, de az egészen különleges területeken működő szakemberek (pl. XVI. Lajos pénzügyminisztere, Turgót) is.¹³⁴ A felvilágosodásnak a nevelés iránt való általános, majd Rousseau Emiljének megjelenése után Európaszerte pedagógiai lázzá fokozódó érdeklődése és tétele van jelen Ungvárnémeti verseiben. Kételye csak abban nyilvánul meg, hogy nem mindenki kaphatja meg a társadalomban a számára megfelelő nevelőt (társadalmi helyzetére és nézeteire már utaltunk). Ez a gondolat szolgáltatja egyébként az alkalmi vers lehetőségét, hiszen Kazinczy lyánkája ebből a szempontból szerencsés helyzetben van.

Az episztola második része (a költő saját tagolásában) Ungvárnémeti francia mintát követő felfogását tartalmazza az emberi természetről, vagyis a lélekről:

Én pedig azt tartom, hogy az én Természetem épen
Semmi sem, (érteni kell, mit mondok) mint csupa újabb,
S régi szokás, mellyet vagy Dajkám; vagy Nevelőim;
Vagy Helyem, Allapatom; vagy némelly lelki Barátim;
Vagy pedig a Könyvek, mellyek kezeimbe akadtak;
Vagy Honnom maga; Vagy Honnom törvénye, szokása
Vagy Nyelve; vagy az Iskola ábrázoltak előmbe.¹³⁵

Az idézet kapcsán Szegedy Maszák Mihály A magyar költészet főbb típusai ... c. tanulmányában megjegyzi, hogy költőnk teljesen elfogadta azt, amit a francia materialisták a lélekről tanítottak.¹³⁶ Az állítás igazságértéke egyrészt helytálló, hiszen hasonló gondolatot találunk pl. Holbachnál, ki a természet hatását érvényesíti a szubjektumra: "a természet helyezi utjába (ti. az embereknek megj.) a tárgyakat és az eredményeket melyek őt majd kellemesen, majd kellemetlenül módosítják..."¹³⁷; valamint a nevelésre vonatkozóan Rousseau-nál: "... a nevelést vagy a természettől, vagy a dolgoktól kapjuk",¹³⁸ másrészt viszont Ungvárnémeti felfogását a Szegedy Maszák Mihály által meghatározott "francia materialisták" kategóriánál sokkal behatótabban, a szenzualizmus gondolatrendszeréhez köthetjük, pontosabban, látva az itt (és a következőkben) megfogalmazott gondolatok általános jelenlétét a francia gondolkodóknál, a szenzualizmusból eredeztethetjük.

A szenzualizmus azt tanítja, hogy az ember amikor megszületik, semmit sem hoz magával. Semmi másra nem képes, mint a külvilágból eredő benyomások befogadására. Ennek értelmében minden szellemi képességünk nem egyéb, mint szerzemény: "Nekem a Természet akármint (gondolom azt, nem egyéb, mint egy kis tábla, - viasszal) Bé huzatva, - egy olyan szabados helyen, a hol akárki / Hozzáfér, és minthogy üres, ráütheti czimét."¹³⁹

A vers egyik érdekes mozzanata, hogy a magyar ifjak nevelésében tapasztalt elpuhultság bírálata, valószínűleg Rousseau nyomán a spártai nevelést említi. Berzsenyi I. ódája (Romlásra indult... kezdetű) kapcsán jegyzi meg a szakirodalom, hogy Spárta, melyet harcosszerű tettek a plutarchizmus arisztokratikus ágának

mintaállamává, de egyuttal a kulturkritikus Rousseau ideáljává is, költészetében fontos szerepet tölt be.¹⁴⁰

Spárta emlegetése tehát a kor tudatában jelenlévő plutarchizmus eredménye (melyről ódái kapcsán már szóltunk), bár azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a pedagógiai tudatban a spártai nevelés általában jelenlévő fogalom.

Ungvárnémeti gondolatmenetében nagy szerep jut a tanár személyiségének is, hiszen az értékek által közvetített ismeretek közül ki kell választani a leghasznosabbakat: "Majd pedig a Mester mikor azt mind sorra tekinti, / Egy lineát kivakar; mást meg hagy; mást megigazgat"

Az utolsó szakaszban áldja a "lyányka" szerencséjét, hogy a széphalmi mesterben apát s egyben tanítót is talált. A költemény retorikusságát mélán bírálta Kazinczy, melyet a tulzó szerkesztettség (bonyolult körmondatok, anaforikus alakzatok) is alátámaszt.

Nevelés koncepciója helyet kap - bár csak egy rövid mondat erejéig /Én pedig a kit az Ész, és a nevelői fenyték / / Emberré tőnek / II. episztolájában, a Sennovicz Mátyás úrhoz címűben is. A vers kapcsán Ungvárnémeti költészetének egy másik sajátosságára kell utalnunk. Huszadik századi felfedezője, Weöres Sándor - ha kicsit tulzóan is - költőnket kora lírikusai közül "én"-lírikussága miatt emelte ki. Versei általában valóban én-központuak, s objektív jellegű tanulmányaiban is gyakori a szubjektívizálás, ami szenzualizmusának eredménye. Episztolájában, melyet Sennovicz barátjának fia halálára írt vigá-

szul, mély humanitással arról ír, hogy az egyénnek, mivel az érzékenység alapvető jellemzője az embernek, filozófiai tanítások ellenére joga van mély fájdalommal gyászolni és siratni szeretteit, s félni az elmulástól. "Önértéknek tekinti a fájdalmat és a gyászt, az embert pedig olyan nyomorultnak, akin a sirás segít, nem az elfojtás." Ungvárnémeti itt a közkeletű keresztény-sztoicizmus ellen emel humanista vádat. Ismeretes, hogy a keresztység felszívta az eszmerendszerébe beleillő filozófiákat. Különösen kedvelt volt a római sztoicizmus által képviselt tanok (etikai szemlélet, test és lélek viszonya, a lélek szélcsendje) átvétele. Epictetos és Seneca egyaránt megkapja a "keresztény" jelzõt, mely egyben tanaik adaptálását is jelzi.

Szegedy Maszák Mihály fent említett tanulmányaiban a XVIII-XIX. század fordulóján a magyar költészetben a költõi világképet vizsgálva a létértelmezésnek két, sztoikus és szentimentális típusát különíti el.¹⁴¹ A sztoikus létértelmezés az ember önmagától függetlenül meghatározott helyét hirdeti a világban, gondolatrendszerében az öröm, a boldogság forrása nem a test öröme, hanem a léleké, mely független a világ változásaitól, s az idõ mulásától is. A "szentimentális" vagy inkább empirikus-szenzualista létértelmezés gondolatrendszerében viszont a lélekkel szemben a test, a szemlélődõ lélek nyugalmával szemben pedig a világ dolgainak értéke növekszik meg. Az ember számára fontos lesz a külvilág, amely külsõ benyomások alapján formálja az ember lényegi tulajdonságait. Biró Ferenc utal arra, hogy a

XVIII. sz. közepén meginduló, s több szinten is zajló elvilágiasodás fokozatosan felszámolja a sztoikus morálon alapuló világnézetet. "Bessenyei Györgynek - írja - már első filozófiai verseiben (l. A lélekről c. költeményét) megjelenik, és alapvető szerephez jut az érzékenység fogalma, amely a sztoikus morál elleni lázadás kulcsfogalmaként értelmezhető; hogy az ember érzékeny azt jelenti, hogy a meghatározó principium nem a lélek, hanem a test - a lélek alávan vetve a test érzékenységeinek, a vér impulzusainak, a szív indulatainak.¹⁴² Ungvárnémeti episztolája tehát a sztoikus morál elleni lázadás" egyik kései darabjának tekinthető s a fent említett "jellemzők" a versben fellelhetőek. Az episztola első része az elítélendőnek tartott morális magatartásformák (sztoicizmus, cinizmus) alapgondolatait sorakoztatja fel, idézetváltok miatt állító formában. Érdekesnek tűnik a középső szakasz, mely a bibliai Prédikátor Salamon Könyvének szellemében az értékek hiábavalóságáról beszél. A világ dologiságának megvetése a római sztoicizmus gondolkodóitól sem idegen. A földi dolgok mulandóságának töredékenységének megéneklése (vanitatum vanitas) a barokk kor egyik kedvelt elmélkedő verstipusa és toposza (pl. Gryphius: Eitelheit des Irdischen), de nem idegen a francia XVIII. sz-tól sem.¹⁴³

A vers bevezető és ezt a részt lezáró szakasza a sztoicizmus és a keresztény-sztoicizmus egy-egy tételét fejtegeti. Az előbbi a sztoikus bölcs rendithetetlen nyugalmát (apatheia), az utóbbi a kereszténység által is adaptált halálfelfogást - mely a halál várását hirdeti - tárgyalja.

Az episztola második része az idézetek (I. rész) forrása-
inak megnevezésével kezdődik.

Igy bölcselkednek sok dölfösök, - erre tanitnak
A Stoicusz bölcsek, s ezt tartja a Cynica Secta

A sztoikus (cinikus, szkeptikus) tanok elvetése feltételez
egy másik létszemléletben való gondolkodást, melyet az empi-
rikus-szenzualista világgép határoz meg. Ungvárnémeti valódi
emberi értéknek tartott fogalmai következnek (emberi szív,
indulatok, barátság, öröm, fájdalom) melyeket érzékeink közve-
títenek. Ungvárnémeti szerint a külvilág érzékenységeire figye-
lő ember képviselheti csak a humánumot.

Nem is ember
Énnekem, a ki magát úgy meg tompítja, hogy inger
S indulatok nélkül élhessen.

Az ember természetes reakciója, és emberi mivoltának mutatója,
hogy a dolgok változásaira "ingerrel" és "indulatokkal" vála-
szol.

Lételemet soha nem hoztam kétségbe, - hogy élek,
Érzem, most örömet; majd meg fájdalmasan érzem.
Részt veszek a Nyomorult bujában, s osztozom avval,
Mert nem szégyenlem, s nem szánom az emberiségnek
Könyveit ...

Értelmezésében az indulatoknak, az örömnek és a bánat érzésé-
nek "központja" az "érzékeny szív", vagyis Ungvárnémeti a ro-
usseau-i típusú szentimentális életérzés képviselője és híve.
Mély emberi vallomással fejezi be levelét, melyek egyben a
költemény legszebb sorai is:

.....- Így vigasztalja Barátját,
A ki az emberi szív gyengéjét érezi, látja,
S nem szégyenli magát, sem nem titkolja, hogy ember!

Az episztola kapcsán még két gondolatra utalnánk: az egyik az emberi törekvések lehetőségének korlátaival foglalkozó, melynek illusztrálására ügyesen használja, s építi be az episztola szerkezetébe A Béka és Bika c. (III.) apológjának "meséjét". Erről a következőket jegyzi meg: "Nagy kíván lenni az ember, // S meg szakad, s ki nevettetik."

A másik gondolat ehhez részben kapcsolódó: mely az érzékenység által magasabb rendű gondolkodásra és világlátásra képes Bölcs típusának képze, melynek lételeme a humánus. Erről a következőket írja:

A magas elme

Által ugorja gyakran a külső testi világot,
Tul szökik a szomorú ködökön, s bé futja az aethert,
Sőt az Olympuszig is ki csapong, úgy mindazonáltal
Hogy soha sem mellőzi el, a melly tárgyak alatta
Vagynak, - bölcsebben, mint a sok kába Sophisták,
Kik fel emelkedvén a földről (így dicsekednek
Önmagok) a felhőn építnek Várat, ugyan csak
Felhőből; - felhőt tukmálnak akárkire; felhőt
Vesznek, s árulnak; - felhő élelmök örökké,
S felhő lakhelyök is! - Nem! nem teszen így az igaz Bölcs
S a magas elme; hanem bár a szentséges Olympnak
Bérczein állana is, le tekint a földre; körül néz,
Mint a Sas; s leszökik, mihelyest olly tárgyra találhat,
Mellyel az érzékeny szívet táplálja, s az elmét
Élteti, s ébreszti.

A mindennapi lélkészi gyakorlatában a keresztény-sztoikus tanokat (vagyis: a test a lélek börtöne, a halál után a lélek visszatér a teremtőhöz, a halált nyugalommal kell fogadnunk) érvényesítő Terhes Sámuel élesen bírálja Ungvárnémeti gondolatait: "Ugyan is - írja - a Stoicisokra kigyót békát reájok kiált, szidja, gyalázza, kábáknak emberteleneknek kiabálja a bölcseket mind valamennyi vagyon; és miért vallyon? azért hogy a halált csendes nyugalomnak tartják, a mellyet kívánni lehet inkább a nyomorultnak, nem pedig irtózni tőle. Kába vagy bizony te Ficzkó, ha nekik mondod; hát a nem keresztének közül ki hasonló inkább az igaz Keresztén Mártirhoz, mint a Bölcs Stoicis, hát azért, hogy akadt köztök olyan a kit többre vitt a buzgóság mint kellett volna"¹⁴⁴

A "Stoicus bölcsek" bírálatán túl, látnunk kell, hogy itt tulajdonképpen egy magatartásformát (szemléletmódot) ostoroz, ami benne volt az egyház gyakorlatában (keresztény-sztoicizmus), amit családi vonatkozásból is ismert (apja református lelkész volt, s maga is a sárospataki teológiára járt), és melyet humanista érzékenységgel ellenzett. Ezt igazolja, hogy bírálója rögtön értette a levél célzását, s ez igazolódik az alábbi idézetből is:

Ismerek egy fiatal Bölcsét, kiben a kis Epictét,
S a Cicero Paradoxumi annyira meg gyökereztek,
Hogy már is csupa vén Stoicusz. Mord szüntelen; éles
Többnyiszér; durva gyakran; s olly nagy Phantasta szegényke,
Mint minden Stoicusz. - Nem több, mint husz évet ért még
Amikor elcsalván egy játék-szinre baráti
Ugy meg tartoztatta magát (egy Római Császár
Példáját követé (hogy még szemeit sem emelte
Volna fel a helyeken, hol mások tapsot ütöttek-

Másszor egy utjában meg hja ebédre barátja,
S nem marad. Ah kérem, hogy ne maradna Barátom
Nem tehete, köszönöm, mondja a Bölcs, még ma haladnom
Kellene, messze megyek, mindjárt indulok.- Azonban
Meg marad a faluban hálásra is. Így Hazud a Bölcs.

"Antisztoicizmusa" tehát összetett; bizonyos vonatkozásaiban egyfajta szemléletmódot ellenez, mely kiterjed más hasonló nézeteket valló irányokra (szofisztika, cinikusok), de az egyház ilyenirányú, szerinte antihumánus szemléletű dogmáira is.

Láttuk, hogy a II. episztola tanúsága szerint Ungvárnémeti gondolkodásának középpontjában mindenkor az ember áll, mégpedig az egyes ember vonatkozásában az a probléma foglalkoztatja, hogy hogyan képes az egyén megvalósítani önmagát, illetve, hogyan képes a többi ember fölé emelkedni.

A Vinczéhez a Szint-vesztésről c. episztolájában arra vállalkozott, hogy felfogásában a fent említett dolgokra választ adjon.

Az episztolában először a rousseaui értelemben vett természeti romlatlanság korát tekinti át, melyben az ember észrevette, hogy "a természet rende egyenlő" Műve dicső, szere végtelen, s törvényei bölcsek..."

A természetes (természeti erőknek, ösztönöknek való kiszolgáltatottság, a természetes egyszerűség képzetének összefonódása az Ungvárnémetinél is emlegetett Aranykorral már az antikvitásban meglévő toposz (pl. Ovidius: Met. 89-112, Hesziodosztól Ovidiusig, az antik költőknél számos helyen: ld. Horváth I. Károly: Aranykor-mítosz-Aranykor ideológia c. tan.) amit a francia felvilágosodás rousseauiánus ága a természetes ember közegének tekint. Rousseau több művében fellelhető aranykorképzet legkifeje-

zőbbben talán az 1753-ban a dijoni akadémia pályázatára írt Értekezésében¹⁴⁵ jelenik meg, melynek gondolataival részben egyezik Ungvárnémeti szövege.

Folytatva az episztola gondolatmenetét: A természettől eredt, hogy az ember "jelenségeit" (föld, csillagok) kezdte imádni, később azonban levette szemérmét, "Isten lenne magának", vagyis saját képmását (önmagát) imádta. Ezzel el is érkezett az ember önmegvalósítását, feltörekvését mozgató ösztönei által vezérelt fogalomhoz, az önszeretethez.

A fogalom központi helyen szerepel Augustinus De civitáti Diaboli c. művében (amor sui, ad Contemptum dei), majd a XVIII. sz-ban érdekes módon bukkan fel Rousseau Értekezésében: "Bizonyos tehát, hogy a szánakozás természetes érzés; minden egyedben mérsékeli az önszeretet működését, mivel hozzájárul az egész faj fennmaradásához."¹⁴⁶

Voltaire pedig Filozófiai Abécéjében külön szócikket szentelt a fogalomnak: "Akik tehát azt mondják, hogy minden érzésünk és minden cselekedetünk mélyén önszeretet rejlik, nagyon is igazat mondanak, akár Indiára, akár Spanyolországra, akár az egész lakott világra vonatkoztatják; s mint ahogy senki sem kívánja írásaival bebizonyítani az embereknek, hogy arcuk van, azt is felesleges bebizonyítani nekik, hogy szeretik magukat. Az önszeretet az emberek közti közlekedés szerve; hasonlatos a fajunk folytonosságát biztosító szervhez: szükségünk van rá, ragaszkodunk hozzá, gyönyörűséget nyerünk tőle, és el kell rejtenünk."¹⁴⁷

A fogalom meghatározó szerepet játszik a szenzualizmus filozófiai rendszerében. Gondolatrendszere szerint gondolkodni nem egyéb, mint érezni. Az ítélet sem más, mint megérzés. Az értékelés is érzés: megérzése annak, hogy valami fájdalmas vagy gyönyört okoz; másszóval, az értékelés mértéke az önszeretet, vagyis az önérzet. Az érdek egyedüli kifejezett érzése az egyénnek, s egyedüli rugója a társadalomnak. Ebben a rendszerben gondolkodik a szenzualista Helvetius is, ki az önérdeket teszi az etikai szemléletű világrend alapjává. A szellemről c. művében így ír: "... Fel kell fedni a nemzetek előtt az erkölcs igazi elveit, meg kell tanítani nekik, hogy az embereket, szinte észrevétlenül a látszólagos vagy valóságos jó vonzza maga felé, s hogy a fájdalom és az öröm az erkölcsi világrend egyedüli mozgatórugói, és hogy az önszeretet érzése az egyedüli bázis, amelyen meg lehet vetni egy hasznos erkölcs alapzatait."¹⁴⁸

Közvetlen bizonyítékaink nincsenek arra vonatkozóan, hogy Ungvárnémeti ismerte-e a francia filozófusok, különösen Voltaire és Helvetius meghatározását, de az tény, hogy az érték-hierarchia központi helyére illeszti az önösség ösztönét, az önzést. Az önszeretetnek is két fajtáját különbözteti meg, a nemes és a nemtelen önzést, melyek megnyilvánulásait, példázatokkal kívánja illusztrálni. Elsőként (Diogenesz Laertosz nyomán) filozófusok példáit említi (Herakleitosz, sinopei Diogenesz), kik tagadták az önszeretetet, pedig őket is az önérdek hajtottá. Történeti példáin egyszerre mutatja a nemte-

len önzés (Nero) és a nemes önszeretet (spártai hazafiak, kiket "a nemes önszeretet ösztöne hajtott") megnyilvánulásait.

Spártával kapcsolatban plutarchizmusáról már szóltunk; itt egy irodalomtörténeti érdekességre utalnánk. Versei kapcsán néhányszor már emlegettük, hogy szívesen sző nagyobb lélegzetű művei szövegébe erkölcsi tanulságul (vagy más célt) szolgáló Apológot vagy epigrammát. Itt a spártai erény dicséretére Szimonidesz thermophülei sirversét építi versmenetébe. Ennek érdekessége, hogy a felvilágosodás korában (s a következőkben is) a különféle Szimonidész-fordítások sorát gyarapítja. A sorozatot Kazinczy nyitja meg a Tudományos Gyűjteményben, felhiva az írókat a vers újbóli fordítására. "A vers - ugymond - megérdemli a vetélkedést"¹⁴⁹ Ennek tesz eleget Ungvárnémeti is.

Ungvárnémetit a nemes önzés vonatkozásában legjobban az irodalomban (költészetben) megnyilvánuló "önszeretet" problémája izgatta. Ezzel foglalkozik a példabeszédek harmadik csoportja. Horatius és Cicero példáját említi, kik nagyságuk tudatában a nemes önszeretet hangján szóltak, s tudták: "A nemes önszeretet nem gyűlöl másokat, ámbár /Tudja mi kell neki, s nem szégyenli, hogy ember az ember."¹⁵⁰

De teheti-e ezt egy mai költő? Megvallhatja-e úgy imádatát, a nemes irigységét, mint Swift meggyóna ezt Pope-ról? - teszi fel a kérdést Vinczének. A válasz nemleges, hiszen az értelmetlen költők egymás ellen áskálódnak, bizonyítva nemtelen

önszeretetüket. Az utolsó példa az "élet köz-nemeit" említi, többek között a szerelmi kapcsolatot, melyben szintén az önzést láttatja, hiszen:

Vagynak elég Szüzek, kik közt válasszon az Ifju
Valld meg azért, hogy nem Lidit, hanem a maga hasznát,
És gyönyörűségét szereti, s kívánja Sebestyén Lidiben is.

Az önszeretet, az önzés vezet tehát minden tettünk, de az embernek választania kell a nemes és nemtelen önzés között: Költőnk az előbbit tartja szebbnek, megítélése azonban nem egyértelmű, s az árnyékszéket idézve, a következő tanácsot adja barátjának:

..... Mert mit cselekedjél,
Vagy meg vallod, hogy szereted magad! - evvel egészen
Fel fogod a Camarina tavát izgatni, - ne bántsod ezt;
Vagy színed veszted, - s még rutabb bűnbe sikamlol.

IV. episztolája, az Egy nyílt-szívű öreg Levele Aladárhoz, az ifju Könyv-szerzőhöz c. szintén irodalmi jellegű problémát vet fel; van-e joga megjelenni az irodalomban az ifju költőnek zsengéivel, ugyanis a "kritika" ezt elítéli, s Aladár könyvéről is az volt a megállapítása, hogy "előbb kezdettél könyveket írni, /Mint sem tudhatnád, mint kelljen könyveket írni." Ungvárnémeti - bár Vay Ábrahám és Kazinczy is figyelmezteti a *nomum prematur in annum horatiusi szabályára*¹⁵¹ - sem első kötetében, sem most, Aladárhoz írott levelében nem bizonyul a hosszú ideig való várakozás hívének. Ennek indoklása sajátosan kialakuló felfogásából adódik, melyet majd Herder "tanulmányozása" után elméletileg is igazol, és Pindarosz-értekezésében fejt ki részletesen, melyek körvonalai azonban itt is kirajzo-

lódnak. Eszerint a fiatal kor sajátossága a költészet, hiszen az ifjakat a "Tűzész, lángelme, dagályos képzelet, egy kis gőg, nyílt sziv és büszke tekintet" jellemzi. Ezen tulajdonságok teszik alkalmassá az ifjat a költészetre, mely az ifjúság bélyege, annál is inkább, mivel azt tartja, hogy:

..... minden időnek,
S minden időkornak más a piperéje. Tavaszkor
Nem látunk egyebet, mint a sok tarka virágot
Mely vagy drága szagát, vagy színét közli, s ajánlja

A fiatalság tüzes szellemét, hajlamát a költészkedésre a természettől (tavasztól) kapja, tehát semmiféle kritikának nincs joga tiltani, hogy az ifjak kiadják zsengéiket. Ezeknek minőségét, s a költők tehetségét csakis azokon keresztül lehet megítélni, s nem az életkor alapján.

... sok husz évet ért Ifjacska csinálhata annyit,
És tehetett némelly tudományban, többen is egynél
Olyan előmenetelt, mint némelly vén Polyhistor

Az életkor természet adta költészetének ars poeticus összegzését adja szenzualista alapállásból a következőkben:

Hogy lásson, halljon, hogy indulatokra hevüljön,
Hogy szépet, és gyönyörűt érzéseit öszve kevervén,
Hangjain a mások kebelökbe is által folyjon.
Mert mi az a Költés, ha nem ez?

A költés feladata tehát az érzékek által közvetített külvilág szépségeinek visszaadása, a költői ihletettség állapotában. A költői elragadtatás (entuziazmus) általában már megkövetelt az antikvitásban (Platon, Horatius), s Opitz barokk poetikájában is előfordul, és a XVIII. századi magyar irodalom számos poétikai kézikönyvében is fellelhető.¹⁵² A felvilágo-

sodás korának írói számára pedig erre vonatkozóan bőszeges ismereteket kínált a népszerű Sulzer esztétikai lexikonjának (Allo-emeine Theorie der schönen Künste) Begeisterung (enthuiziazmus) cimszava, s a fogalom előfordul a Dieter szócikkében is.¹⁵³

Az enthuiziazmus Ungvárnémeti Pindarosz értekezésében a költőről vallott nézeteinek egyik kulcsfogalma lesz, melyre a későbbiekben utalnánk.

Visszatérve az episztolára: Nem csak a költés fogalmát próbálja meghatározni, hanem annak tartalmi kritériumaira is kitér.

Sőt helyyel helyyel tudományt erkölcsi tanácsot,
Elmét, s jó izt is látszik foglalni magában.

Az itt megfogalmazott tartalmi igény tehát, a már korábban említett horatiusi dulce et utile - elv megfogalmazása, mely koncepcióján 1818-ra alapvető változás történik. Így ennek problematikájára az 1818-as kötet tárgyalásánál térek ki. A későbbiek folyamán többször kell még irodalom- és művészetfelfogásánál az itt körvonalazott koncepcióra hivatkoznunk, mely teljességében Pindarosz-Értekezésében jelentkezik.

Mielőtt rátérnénk A két poétai levél c., a köteten kívül megjelent, de ugyancsak 1816-os episztolájára, utalnunk kell a négy episztolát összefűző tematikára, melyet az empirikus-szenzualista filozófiából, ill. az érzékenységből eredeztethetünk. Ugy véljük, hogy a négy episztola Ungvárnémeti szenzualista felfogásából adódó egy-egy tétel kifejtése. Az első a lélekről-nevelésről vall szenzualista módon, a második antisztoicizmusának, illetve szenzualista világképének taglalata, a harmadik az egyén mozgatórugójával, az ugyancsak szenzualista felfogású ön-

szeretet kérdésével foglalkozik, s végül a negyedik szenzu-
alizmusából adódó irodalomszemléletét fejtegeti, a költésze-
tet a "szív érzeményeinek" körébe utalva, igaz, előlegezve
ebből fakadóan egy pár évvel későbbi, herderiánus indittatá-
sú gondolatot is.

Az 1816-os episztolák között appendixként tárgyalhatjuk
A két poétai levél c. kiadványban megjelent költeményét, hi-
szen tételesen kívül esik a négy episztola gondolatkörén,
irodalom és nyelvszemléletének azonban tartalmazza néhány fon-
tos elemét.

Azt mondhatjuk, hogy a Kazinczy táborába tartozó Ungvár-
németi néhány görög verse mellett azzal kelti fel leginkább a
kazinczyánus hivek figyelmét, hogy lebunkózza a tehetségtelen
Czinke professzort, ki Révai tanítványa, Horvát István he-
lyett kerül 1816-ban a pesti egyetem nyelvészeti tanszékére,
Kazinczynak és hiveinek legnagyobb felháborodására.¹⁵⁴
Ungvárnémeti, kinek Verseiről a révaiánus Horvát (kit a pro-
fesszorságra csak az egyetemi tanács jelölt, a Kancellária
elé terjesztettek között már nem szerepelt) elismeréssel szól,
kötelességének tartotta, hogy az „aulikussága” és korántsem tu-
dása miatt megválasztott Czinkén alaposan elverje a port. A
Kazinczy levelezésben végigkísérhető a neológustábor, főleg
Kazinczy ujjongása az episztola megjelenésekor (főként Kaz.
Lev. 3131. 3136. 3185. 3207. sz. levelek). Kölcsey ezt írja
Kazinczynak: "Jól esett, hogy Czinke ismét kapott! haragszom

valahányszor eszembe jön, hogy az a nyomorék ember még is a nemzet első katedráján ül.¹⁵⁵

Kazinczy pedig így foglalja össze véleményét Ungvárnémetihez írott levelében:

"Prof. Cz/inke/ Úr ellenünk van, s ezen nem csodálkozom. A kinek grammatikai s aesthetikai ismeretei annyicskára terjednek, mint ennek az urnak ismeretei, az igen jól teszi, hogy a más felen áll és nem a mienken. Arra az ő felekre mi sem írhatunk volna marczangolóbb satyrát, mint ez az ő Epistolája, s én úgy hiszem, hogy tanultabb s jobb izlésű tribulisai pirulni fognak ezért. Az utolsó pentameter kivált igen gyönyörű: (...)

Ó Jézusch Krisztusch légy te, te példa örök. Mit nem tennének velünk a Czinkék, ha mi irtunk volna példa örököt. De nekünk semmi nem szabad, nekik minden szabad. (...) Valóban szép, midőn a Magyar Egyetembeli Prof. a Nyelvnek és Literaturának azt tanácsolja az íróknak, hogy az apróságokat nézze apróságnak, és hogy szőrszálhasogatva veszünk. Wieland és mások egészen ellenkezőleg ítélnék. Szép, hogy Czinke azt kérdi a mit Beregszászi panaszol, hogy sok magyar meg nem érti fiját. Megértené, ha haladna vele, és ha el nem hittette volna magával, hogy neki többé nincs mit tanulnia.

Oh te Czinke Ferencz légy te példa örök A te feleleted hatalmasan megcáfolja ezt a szörnyű tudatlanságu Professorát a Kir. Magyar Egyetemnek, és ezt a híres tagját a sok Tudós Társaságoknak. (...) - Ha így megyünk bizvást szólhatnak a Czinkék, kiknek kivánd velem, hogy hallni siessenek.¹⁵⁶

Ahogy az idézett Kazinczy-levélrészletből is kiderül, Ungvárnémeti epistolája Czinké¹re válaszolva született. Az episztolák 1816-ban egy közös kis füzetben jelentek meg.¹⁵⁷ Itt elsődleges célnek Ungvárnémeti episztolájának tárgyalását tekintem, így Czinkéét mellőzöm, s csak illusztrációképpen használom.

Már a Kazinczy-levélrészletben is utalás történt az episztola hagyományostól eltérő formájára (Czinke ugyanis disztichonban írt episztolát) és szatirikus élére. A versfelépítés tehát

Czinke episztolájával való szatirikus polemizálást követi, az Ungvárnémeti által igaznak vélt és képviselt révaiánus-kazinczyánus nyelvszemlélet tükrében.

Az episztola gondolatmenetében kifejtett nézetek egy része kötetében is sok helyen jelenlévő, így ezeket, csak mint viszsztatérő motivumokat említem.

Ungvárnémeti elsőként Czinke mottójával polemizál. A pesti professzor Quintiliánust idézi miszerint "A szokás az uralkodó, a nemesebb /tsalhatatlan nyelvemester /I.k. 6. cikk/". Ungvárnémeti a megváltoztatott mottóhoz /"A szokás ha hibás nem egyéb, mint régi bűn - Czinke nyomán -/ terjedelmes magyarázatot fűz. Ebben utal a már verseiben is felvetett problémára, amely Kazinczy nyomán a magasabb kultúrszinthez való felzárkózást tartja nyelvi szinten is követendőnek, melynek a szokás /különösen a simulatlanoké - Ungvárnémeti szóhasználata/ ennek gátja. Czinke antik hivatkozása (Quintiliánus) sem állja meg a helyét, ugyanis pl. Horatius és Varró (Consuetudo loquendi in motu est, itaque solat fieri ex meliore deterior) ellene mond ennek.

A nyelvszokás kérdését Révai is tárgyalta A magyar szép toll I. fejezetében, Quintiliánust és Varrot egyaránt idézve,¹⁵⁸ Révai munkája azonban kéziratban maradt.

A nyelvszokásról ugyanezt vallotta Révai tanítványa Horvát István, melyről Kazinczy 1809. július 16-i levelében így ír Vitkovicsnak:

"A mi állításait illeti, abban egyet tartok vele, hogy a nyelv dolgában nem a szokás az első törvény - hozó hatalom: de bajos meghatározni általjában, meddig szabad ezen Ursupator hatalmát megtagadni, mert minden nyelvben, még a görögben is respectál-

tatott mindég makacs és szabad-kéjű uralkodása, s mi lesz nyelvünkől ha valahol az hibáz, mindenütt kivetjük oromjarmát? Én egy hatalmat ismerek, melly ennek Despotizmusát gyengitheti - az izlést, melly felől Adelung, Német Grammatikájának előszavában oly helyesen beszél. A hol csak a philosophia ellenkezik a szokással, ott nem bírok elég bátorsággal minden esetekben fel kellni ellene, de ahol a logicával együtt jár az izlés, már ott epirálom az ő hatalmát. (...) Anomáliákkal minden nyelv grammatikája tele van: miért ne légyen tehát a miénkben is." 159

A gondolatmenet következő része a költészet jellegével foglalkozik, melyről költőnk horatiusi felfogásban nyilatkozik (A Poezisz, valamint a Graphica lelki tehetség - jegyzés: Ut pictura Poesis erit. Horatz: Ars poetica). Ebből kiindulva következik, hogy a szavak (mint a rajzolon a vonások) az adott stilusszint jellegének meg kell, hogy feleljenek: " - egy éktelen Ige //oly árnyékot vet bár melly szép versre gyakorta// Mint egy durva vonás a legszebb képre"-/. A Kazinczy által megkövetelt fentebb stil normájára, és ennek jellegére már utaltunk. Az idézet kapcsán a szakirodalomban hangsúlyozott minőség megerősítését láthatjuk. 160

A következőkben a magyar irodalmi felvilágosodás nyelv-szemléletének, s különösen annak "kazinczyánus" ágának gondolatait találjuk:

Lássd a Nagy Mestert, Adelungot: mennyi különbség
A Könyvnyelv és a Köznyelv közt. Érti-e ott is
A buta por Anya, - Melpomené felavatta fiának
Lélekkel teljes szavait?

A német irodalmi nyelv (Schriftsprache) megteremtője a felvilágosodás korában Gottsched, s utódja Adelung, ki minden korabeli magyar grammatikus mestere. A német irodalomnak ebben a grammatizáló korszakában a gottschedi-adelungi standard nyelvi eszménye ellen felmerül az igény a szépirók szabad nyelvalkotó jogára, és arra, hogy a költészet nyelvét élesen

elválasszák a próza nyelvétől, fölébe emeljék a művelt köznyelvi állapotnak.¹⁶⁰ Ezzel az igénnyel lépnek fel Gottscheddel szemben a svájciak (Bodmer és Breitinger), valamint Klopstock, Adelunggal szemben pedig Wieland és Jenisch, kit a magyar nyelvújítás kézikönyvként használt.¹⁶¹ A magyar felvilágosodás irodalmában a XVIII. sz. végén a Debreceni Grammatika adelungi alapon utasítja el az írói nyelvteremtő igényt, s az ugyancsak adelungiánus Révai sem ismeri el az írók nyelvalkító jogát. Kazinczy kezdetben adelangiánus nézeteket vall az írói nyelvhasználatról, később azonban egyre harcosabb képviselője a Révai által elmarasztalt írói igénynek.¹⁶²

Ungvárnémeti álláspontja tehát inkább az adelungi-révaiánus koncepcióhoz közelít, hiszen a Könyvnyelv (Schriftsprache) és köznyelv között tesz különbséget, eszménye így az írói nyelvi norma megteremtése felé irányul. Az újabb Kazinczy-szakirodalom beható vizsgálata alapján azonban azt kell látnunk, hogy az Ungvárnémeti-idézetben megfogalmazott adelungi igény híve Kazinczy is - bár önmaga Adelungot meghaladottnak véli -, így felfogása "tanítványáéval" jórészt azonos. (Révai szerepét később említtem - Kazinczy "neológiájának" belső ellentmondásosságáról ld. 162. jegyzet).

Érdekes a fenti idézet másik kitétel is. A Schriftsprache eszményének megteremtése, ill. az ehhez való igazodás az irodalomból kizárja a mindenkori közönségizléshez (sensus communis) igazodó elemeket, és megteremti a mindenkori közönségizlést tagadó, elit irodalom szintjét.¹⁶³ Ismertek Kazinczy és

nyomán Ungvárnémeti kirohanásai a közönségizlés alacsony szintjét képviselő irodalom (Poccs András, Terhes Sámuel) ellen. Ungvárnémeti német példája valószínűleg Goethe (Melpomené felavatta fia), a triviális irodalomtól élesen elkülönülő Hochliteratur képviselője, ki élete végéig a megértés hiányával küszködött. Goethei az a szellemi arisztokratizmust (Werke des Geist und der Kunst sind für den Pöbel nicht da) tükröző, az antik hagyományban Diogenes Laertios alapján Heracleitosnál¹⁶⁴ fellelhető gondolatmenet is, melyet a következőkben tárgyal:

énnekem egy ember több három ezernél;
Sok pedig - a halmaz sokaság, az erőtlenek egyszem
S azt az egyet követem, nem majmolom, - a sokasággal
Nem tartok, mert hogy gyakran több jó legyen egyben,
Mind nagy halmazban, hallám, s régóta tanulom.

Végül a későbbiekben irodalomszemléletében fontos szerept játszó, s Pindarosz-értekezésében részletesen kifejtett gondolatot idéznénk:

Dorisz nem tetszik, Doris kell! és az utóbbi,
Mint Magyar úgy tetszik, nincs ellenem, - engem az elsőbb,
A Görög is bájol, - kevesek a Pyrrha Leányi,
Azt mondják, de azért a Pannoni Lányt sem utálok.

Ungvárnémetinek a későbbiekben egyre intenzívebben kibomló, a göttingai neohumanizmus felé hajló tájékozódásának körvonalát tartalmazza az idézet első fele, ugyanakkor egyre tisztább görögösége nem mentes egy nemzetibb jellegű érdeklődéstől (a kötetben pl. két románca), Kölcsey Nemzeti Hagományok c. tanulmányában megfogalmazott eszményhez való közelítéstől sem. Ennek tárgyalása azonban a későbbiek feladata.

E. Drámája és a Glosszák

A kötetben található utolsó műve, a tragédia műfaji szintjén folytatja az önösség, az önszeretet problematikáját, mitológiai témához fordulva. Drámájának címe: Nárcisz vagy a gyilkos önn-szeretet.

Ungvárnémeti eredetileg két drámát írt, egy vígjátékot, Nősző Arisztip címmel (ami nyomtatásban nem jelent meg) és a Nárcisz... c. tragédiát. Kazinczyhoz írott első levelében már beszámol a művekről: "Most tisztálom épen a leg első tzimű költeményemet A Nősző Aristipot. Ez egy vig játék leszen folyó beszédben. - A második Tzim alatt leszen egy merész darab, hat lábu elegyes jambusokban. Nárcisz vagy a gyilkos önn-szeretet. - Ez egy szomorú játék, mellyben még ma kezdem a verseket tizedelni."¹⁶⁵ Egy másik levélben arról tudósítja a széphalmi mestert, hogy bár neki a Nősző Arisztip tetszik a legjobban, de ezt hagyná el készülő kötetéből a legszivesebben. "Nárcisz nekem leg több munkámba került - írja - , mert azon kívül, hogy a versmérték is meg kötött, tudom, s érzem azt, melly nehéz, és épen azért mi ditsőséges munka a Tragédia."¹⁶⁶ Kazinczy még kéziratban olvassa a darabot, s elsőként Kölcseynek nyilvánítja ki tetszését, hogy a "Narciss jambusokban (...) olly valami, aminek nem tudom mását. Egész lapok a szólások benne, sok verbiage, sok deklamatio, kevés Handlung. A prológ excellens és antik izlésü."¹⁶⁷ Ungvárnémeti ismereteit a drámaírásra nézve magyar szerzőtől gyakorlati példát nem vehetett. Terjedelmesebb elméleti munkát Szerdahelyi György Ala-

jos Poesis Drammatica ad Aesthetica... c. 1784-ben megjelent könyve jelentett, erre azonban mint forrásra nem hivatkozik.

A korabeli drámairodalom megelégedett az idegen, elsősorban német munkák adaptációjával. Maga Kazinczy is ezt vallotta, és a gyakorlatban erre törekedett. A nálunk oly népszerű, de kevésbé tehetséges Kotzebue drámáin kívül Lessing és Goethe (Stella) drámáit fordítja szívesen. Így a széphalmi mester érthető, hogy örömmel fogadja az "anikizáló" drámát. Ungvárnémeti drámája irásakor valószínű, hogy még nem ismeri a weimari klasszika drámatörekvéseit, tájékozódása a régebbi német drámatörekvésekre és esztétikai munkákra irányul, melyet kiegészít néhány klasszikussal. Elsősorban Klopstockot - "Klopstocknak olvastam én egy kis Tragédiáját, Az Ádám halálát három nyilásban, melyet a gyönyörű öt lábu jambusokba szedett. Én csak a verseket láttam. Nekem tetszett igen nagyon.^{168/a} - említi, ezen kívül olvassa a drámára vonatkozóan a német későfelvilágosodás népszerű, s talán legiskolásabb poétikai művét: "Az én kézi könyvem az Aesthetikára Eschenburg/ Enturf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften/.^{168/b}

Eschenburg kézikönyvének a drámáról szóló fejezetében (Das Drama überhaupt) felhasználja és összegzi a drámaelméletírás addigi nézeteit, eredményeit, hivatkozik Aristotelésre, Diderottra, Batteuxre, a német szakirodalomra (Engel, Lessing, Ramler), s legtöbbit Sulzer Allgemeine Theorie der Schönen Künste c. művét emlegeti. Eschenburg eklektikus, a dráma általános szabályait tárgyaló művéből a tragédiára vonatkozóan csak két dol-

got emel ki.¹⁶⁹ E szerint a "Tragédiának több bibéjét nem tudok kettőnél - írja -. Első ez, - hogy ő Horát szerént minden Tragédiában öt Nyilást (Actus) kíván. Neve minor neu sit quinto productior actu fabula. - De ez ellen Klopstock Ádám halála eléggé meg biztat. Második ez, hogy első Nyilásomban nem minden részt vevő Személyek jelennek meg. - Ennek a törvények ugyan sem Euripidesben, sem Szenekában nem találom nyomát: mivel ő náluk gyakran a harmadik, s negyedik Nyilásban is idegen személyek jelennek meg.¹⁷⁰

A régebbi szakirodalom (Toldy, Pintér, Rákoczy Géza) talán Kazinczy megjegyzése nyomán (ki a tragédiát antik izlésűnek nevezte) a tragédiát a klasszikus görög drámák utánzatának tartotta. Ez a nézet tükröződik Bayer József drámatörténeti könyvében is: Narcis az első görög tárgyú kiadott magyar dráma. Írója Tóth László, tehetsége a görög sorstragédia classicitásán termékenyült meg, s mint igazán alapos és költői lelkű ismerője a görög tragikai költészetnek, beleélte magát annak egészen mitológiájába. (...) Narcisa a goethei modernizáló modor kiváló terméke.¹⁷¹

Ungvárnémeti Kazinczyhoz intézett leveléből kiderül, hogy a szerzőnek nem is állt szándékában klasszikus görög sorstragédiát írni, csupán azt kívánta a maga tragédiájától, hogy "közönségesen a Drama, különösen pedig a Tragédia szépsége és ereje ellen ne hibáznék."

Mintát sem az irányban keresett, hanem a német felvilágosodás kedvelt szerzői (Klopstock Gleim, Gessner, Matthisen) ra-

gadták meg fantáziáját, így a weimari klasszika görög dráma-törekvéseiből is messze esett. Klasszika-filológiai vonatkozásait Kerényi Károly tanulmánya tisztázta.¹⁷²

Ungvárnémeti Euripideszt és Senecát említi a klasszikusok közül mintaként, kik szintén nem a klasszikus értelemben vett attikai tragédiát művelték. Sem antik mintáit tehát, sem főhősét, Nárciszt nem az athéni dráma által kultivált mondakörből meríti (mint pl. Goethe Iphigéniája), hanem más költészeti törekvéseit is figyelembe véve, az alexandriai költészet van rá hatással. Narkissos története¹⁷³ valószínűleg thespiai (Boiotia) népmese, melyet a makacs szép fiuk számára találtak ki. Több erotikus népregével együtt kerülhetett az alexandriai gyűjteménybe, hol a mesét Daphnis történetéhez hasonlóan az idillköltészet dolgozta fel, melyre a XXIII: pseudo-theokritosi idill utal (itt kell megemlítenünk, hogy Ungvárnémeti németes tájékozódása a német idillköltészet felé történik, és Kloptock Ádám halála c. drámája is bibliai "idilljáték"). A történet később kerül Ovidius monumentális mitológiai témákat "eposszá" fűző művébe, az Átváltozások (Metamorphoses) címűbe,¹⁷⁴ hol az elbeszélést Echo történetével fűzte össze. Ovidius kedves elbeszélésének két görög forrása lehetett. Az egyik az eredeti formában, a fűszerelemről szólhatott, a másik Echo nymphát adta hősnőnek Narkissos mellé. Ovidius a kettőt valószínű csak összefűzte.¹⁷⁵

Ungvárnémeti az elbeszélésbe még egy történetet bekapcsol: Theiresias a vak jós "meséjét", mely az ovidiusi opusban éppen

megelőzi Nárcisz történetét. Valószínű tehát, hogy Ovidius műve forrása lehetett, de a történetre vonatkozóan használhatta Ramler 1795-ben megjelent mitológiai kézikönyvét is. Ovidius előadásának három kiemelkedő pontja van. Az egyik a játék a visszhanggal, a másik a forrás leírása, az önmagába szerelmes ifjú monológja, mely szintén alexandrin mintára megy vissza.^{175/a} Drámájában Ungvárnémeti is részben követi az ovidiusi tematikát.

A Kazinczyhoz írott levelében két antik példára hivatkozik; Euripidészre (kinek tragédiáit Ungvárnémeti által is ismert és kritizált Fábchich József fordította 1805 és 1808 között), és Senecára. Mindkettőjük hatása drámáján kimutatható.¹⁷⁶ Tragédiája Euripidész Hippolitosz c. drámájával tematikus egyezést is mutat; a szövegszerű egyezéseket pedig Kerényi Károly mutatta ki. Ugyancsak ő utal arra, hogy szembetűző az idillköltészet hatása költőnkre, tragédiája teleszivódott bukolizmusokkal, mitheokritoszi és bioni szövegegyezésekkel bizonyít. A német idillköltészet hatására pedig már utaltunk.

Mint már említettük, Ungvárnémeti részben követi az ovidiusi tematikát. Az első felvonás (mit Révai Áldozat c. pásztorjátéka alapján Nyilásnak nevez) Nárcis és Echo párbeszédés "játéka", melyben a szép ifjú visszautasítja a szerelmes istennőt, ki itt valóságos alakként jelenik meg. A szereplők párbeszéde erősen magánviseli a bukolikus költészet jellegzetességét. Erre utal a történet helyszíne is, a thesszáliai berek, mely nimphákkal, vadászokkal és pásztorokkal van tele (Leander, Pándion

Myrsis - az utóbbi Bionnál is megtalálható pásztornév), és Nárcisz első jelenésbeli monológja is, mely pásztorkölteményként, a drámából kiragadva is megállja a helyét.

Áh Istenek! mi rémitő zordon liget
áll itt körültem, s micsoda borzasztó, fagyos
Szellő suhog felettem a zöld lombokon.
Reszket velőm, térdem, kezem, s minden tagom.
Harmadszor áldják most Larissa népei
Chloét, hogy aratást engedett vona érnie,
S Bromioszt, hogy öröme kelyheit közlé velek,
Mióta már én járom e szent berkeket,
Eskünni mertem, hogy nevén szólíthatok
Minden Napaeát, Oriászt, Najászt, s Dryászt
Kis tartományunk szük határain belől.
Hányszor kerültem volt meg a Pindosz hegyét,
S hány izben álltam mennybe nyuló bércein!

A természetnek ezt a "démonikus" felfogását mondhatta még excellensnek és antik izűnek Kazinczy.¹⁷⁷ Ezen a vonalon, Nárcisz és Echo párbeszédébe kapcsolja be a vak jóst, Theiresziászt (kit Daemon = a Nárcisz"őr-lelke"-ként említ a szereplők között), kinek jóslatából már előre tudjuk mi fog történni a főhőssel. A tragédia kimenetele tehát a jós kapcsán nyitott, ami a klasszikus drámákra jellemző tragikai fogás. A villodzó sejtelmesség, a tragikum előképe, Theiresziasz alakján keresztül a felvonásban mindvégig jelen van, ami határozottan Euripidesz tragédiáinak hatása, s ha a lazán összefüzdött pásztorkölteket "tragédiának" nevezhetjük, akkor mindenképpen a Theiresziasz és a főhős közötti párbeszédet kell annak ven-

nünk. Egyébként a Theiresziaszról szóló mítosz is pásztortörténet, hiszen maga a jós is pásztor volt, midőn megpillantott egy párzó kigyópárt. Mikor a nőstényt agyonütötte, menten nővé változott, s asszonyként megtapasztalta a férfiszerelemet. Hét év múlva visszaváltozott férfiuvá, s midőn Zeusz és Héra szerelmi vitájában az előbbinek adott igazat Héra vaksággal sujtotta, Zeusz viszont kárpótlásul jóstehetséget adott neki.¹⁷⁸ Személye a műben összefonódik a bölcséleti-filozófikus gondolatok tolmácsolásával is. Ezt igazolja a Weöres Sándor által többször idézett "monológ":¹⁷⁹

Körben forognak mindenek az ember körül,
És a vezérsugárokon folynak belénk,
Mellyek csupán a gondolat nyüst-szálai.
Boldog, ki a csendes középponton pihen,
Nem tántorog, s nem függ sem egy, sem más fele:
Ellemben a kit akármilyen tárgy kikapartott
Nyugvó helyéből, azt az örvény rántja be.
A szép Nem ellen csak szemes légy, nem kemény,
Mert tüzesen érez minden ösztönt. - Jól tudom
Mert voltam Asszony, - láttam, és már lángolék;
Hallottam egy igét, kész valék akármire.

A gondolatmenet bizonyos vonatkozásban hasonlóságot mutat Platonnak a Timaiosban kifejtett kozmológiai gondolataival (Platón hatásáról már az epigrammák kapcsán szóltunk, de tudjuk, hogy olvasmányélménye csak közvetett): "Lelket tett a közepébe és kiterjesztette az egészre, sőt kívülről is vele vette körül a világ testét. Így rendezte be a körben keringő, egyetlen egyedülálló világot, amely kiválóságával fogva teljes önmagában (...)"

"S körülvette őket az egyhelyben körben forgó egyenletes mozgással (...) A lélek így a középponttól a csillagvilág legkülső köréig mindenütt összeszövődve, s kívülről is körben véve körül a világot, önmagában forogva elkezdte meg nem szűnő értelmes életének isteni kezdetét örök időkre."¹⁸⁰

A tragédia történésétől és jellegétől elkülönül, és sajátos pásztoridill-betétet alkot a két Nymppha "beszélgetése" Echoval, és ennek folytatásaként a Nymphák Könyörgésök némelly halmocskán... c. rész, melyen a filológiai irodalom Bion pásztoridilljének hatását véli felfedezni.^{181/a}

Bár a szerző többes számot használ (Nymphák), a Könyörgést mégis az első nimfa mondja el, a "nymphák sokan" legtöbbször csak néma statiszták.

A második felvonás, folytatva az ovidiusi mű gondolatmenetét (igaz, hogy csak egy jelenet erejéig) arról szól, hogy az istennőt elutasító ifju megpillantja önmaga tükörképét, mely szerelemre gyújtja. Ungvárnémeti az Ovidiusnál olvasható forrást elhagyja, Nárcisz egy kutban pillantja meg önmagát. Az első négy jelenet - Thészeusz - Nárcisz - Echo párbeszéde - tekinthető drámai résznek, a következők (5-10 jelenet) párbeszédes pásztorjáték illuzióját keltik, melyben társai felfedezik az ifju önnszerelmét, ki elutasítja a földi szerelmet (Irene) is.

Az utolsó (harmadik) Nyílás Nárcisz pusztulását és temetését beszéli el. Az ifjunak Echo istennő szerelmének vissza-

utasítása miatt kell bűnhődnie, a bosszúálló tehát Cyprisz szerelemistennő, nem Nemezis, a görög mitológia bosszúistene. Ez megint Euripidesz hatására vall, Hyppolütozában szintén Küprisz a bosszúálló. Az utolsó felvonásban található a dráma egyetlen kardala, Jálemosz, mely szintén az idillköltészet hatása alatt keletkezett, Kerényi Károly szerint ez nem tragikai azonban, hanem operai.^{181/b}

A "kardalra" a Glossák között a következő műfaji magyarázatot adja: "Jalemosz. Volt ez tulajdonképpen Galliope fia. Mivel pedig ő szerzett leg elől olly izetlen szomorú dalokat, minemű ez is, róla neveztettek el nem csak a dalok, hanem a Daloknak éneklőik is a halott sirató Asszonyok."¹⁸²

Ősi (eredeti "kardalt" épít tehát a dráma menetébe azzal ismét megtörve annak jellegét, annál is inkább, mivel itt finom célzást tesz az egész dráma játékjellegére, a mitológia metamorfózisára:

Meg hólt az ifju Kárisok
Szerelmetes baráttya.
Sirassuk őtet Asszonyok!
Sirassuk a kis ifjut!
Jertek közel,-sirjuk reá
Sós könnyeink özönyét.
Harmat! te is reá peregj,
Ásztassuk a kis ifjut!

Ha a tubarózsák tövét
Meg áztatik, ki ullyul,
Talán ki zöldell Nárcisz is
Ha könnyeink lotsollyák.

A negyedik jelenés poétikatörténeti érdekessége, hogy a klasszikus értelemben vett kardal formáját (Strófa Antistófa) eleveníti fel, mit az egyik sirásó, Thyrsis szájába ad. A strófaszerkezetek klasszikus formáját ugyan még nem alkalmazza, de a későbbiekben megismerkedve az eredeti szerkezettel és Pindarosz törekvéseivel, az itt kezdeményeiben látható forma megvalósítója lesz. A betét érdekes életfilozófiai megállapítást is tartalmaz:

Antistopha

Csupán csak a magok élete
Hosszabb, s rövidebb határa nincsen
Tudtokra adatva Bölcsseinknek.
Nincs sem tünemény, sem álmom olyan,
Melly azt kijelenté,
Nints Pap, a ki tudná!
Czélunk titok, s határtalan,
Pályánk rövid, s szövevényes: -
Ha futsz, hamar ki dűlsz:
Ha állsz meg előznek. -

A dráma cselekményfolyamatába a temetés kapcsán még egy műfajt illeszt; egy épithalamiont, mellyel a műfaj jellegének kapcsán a görög ritust kívánja hitelesíteni.

A dráma befejezése, ugyancsak tragikai jellegű, hálaadás-sal, könyörgéssel zárul, melyet a klasszikus tragédi szintén használ. Ezt sem a kórus végzi (mint ezt szokás), hanem az áldozatot végző pap, ki Persephónéhoz, az alvilág/halottak istennőjéhez intézi könyörgését. A drámával kapcsolatban megállapíthatók: a lírai jelleg dominál, amit a metamorfozissal

is erősít, a tragédia néhol nem több a pásztorköltészet alakjainak beszélgetésénél. A monológok is ide sorolhatók, melyek laza láncolatot alkotnka, csak néhány képez kivételt, amelyik tragikai jelleget mutat. Nyelvezete, stilusa könnyed, rokokósan halmozott mitológiai nevek teszik sejtelmessé, játszivá. Azt a jelenséget, hogy a műben több műfaj is előfordul, a szakirodalom a görögség barokk felfogásának nevezi.¹⁸³ Jóllehet Ungvárnémeti iskolás klasszicista műveltsége tartalmazhatott "barokk" elemeket további törekvései azonban azt igazolják, hogy a műfaji "változatossággal" a görögség eredetiségét igyekezett keresni.

Ungvárnémeti drámájának érdekes értelmezését adja Voigt Vilmos, miszerint költőnk Nárcisszosz-történetét a költői lét jelképének kellene tartani.¹⁸⁴ (Már itt megjegyezzük azonban, hogy a "tulértelmezéstől" maga a költő is óv a Glosszák Nárcisz címszavában.¹⁸⁵)

A görög mitológiában, ha megvizsgáljuk a dráma "fő cselekményét" jelentő Echo és Narcisz mítoszt, mindkettőnél azt kell látnunk, hogy személyük érintkezett a költészetfelfogással, Echo nimfát a rím születésével hozzák kapcsolatba, bár alapjelentésében a mítoszok azon csoportjába tartozik, melyben az istenek szerelméből nem kérő halandók Ovidiusi értelemben "átváltoznak". Ide tartozik Daphné, Pityis, Syrinx (az első az apollóni babérkoszorút, a harmadik Pán nádból készült pásztorsipját jelenti) és Echo története is. Ha Ungvárnémeti drámájában vizsgáljuk Echo szerepét, azt kell látnunk, hogy nyelvileg semmi-

képpen sem igazolható a nimfa "rimteremtőként" számon tartott költészetfunkciója, egyrészt ugyanis dictiója teljesen rímtelen, másrészt még a gondolatritmus szintjén sem ismétli (mint pl. Ovidiusnál) Nárcisz szavait.

Narkissos történetének a költészettel való összefüggése szintén fellelhető a mítoszban, mint ahogy ezt Kerényi Károly is megjegyzi Mitológiájában, ugyanis az ifju a mítosz egyik változata szerint a Helikón egyik forrásában pillantotta meg magát a boiotiai Thespia közelében, ahol különösen tisztelték Eroszt.¹⁸⁶ Helyesen jegyzi meg Voigt Vilmos, hogy Ungvárnémeti tragédiája eltér az eredeti mítoszoktól, ugyanis nála Nárcissos egy kutban pillantja meg önmagát.

A mítosz jellegének tartott interpretációs lehetőség adta, hogy a XVIII-XIX. sz. fordulóján a német gondolkodásban Creuzer az 1810-es években megjelent nagy mitológiájában a létlátászat problematikát fedezze fel, A. W. Schlegel pedig 1798-as Atheneum töredékében Grilparzelrel együtt a költői lét szimbolumának tartásuk.¹⁸⁷

Értelmezésünkben megtartva a mítosz "eredetibb" jelentését Ungvárnémeti tragédiáját csak szerelmi játékként fognánk fel, hol az Eroszt (a tragédiában hellenisztikus felfogásban Küpris-Aphrodite) nem tisztelő Nárcisznak bűnhődnie kell. Ez a felfogás a tragédia bármelyik jelenetében igazolható - különösképpen az első nyílás végén található A nymphák Könyörgésök című részben - s az idillköltészet felé erősen hajló, tragédiájában sok helyütt azzal építkező drámafelfogásba is jobban beleilleszthető. Az értelmezésből azonban nem zárhatjuk ki azt a lehetősé-

get, hogy Nárcisz alakja által képviselt önszeretetet érintetlen volna a III. episztolában tételesen kifejtett empirista-szenzualista koncepcióval. Az episztola gondolatmenetében elmarasztalt nemtelen önszeretet áldozata lesz Nárcisz, a nemes önszeretet azonban továbbra is az ember értékrendjének központi helyén szerepel, mind ezt Néreüsz kifejti a II. nyilás 10. jelenetében.

Nanem hibáztok, a midőn azt vélitek,
Hogy az önszeretet olly nagy veszély, s átok legyen;
Holott az a leg főbb, s leg édesb ösztönünk,
Hibázik a Bölcs, sőt bohó, igazán bohó,
Hidd el fiacskám, a ki e szent ösztönét
El nyomja, mert ott fojtja bé a hig öröm
Forrása méhét, a hol a szép Kellemek,
S Kedvek születnek. Bátorítsd azért magad,
Mert szent azon tűz, melly nemes kebled süti.

Néreüsz ugyanakkor megfogalmazza Nárcisz bukásának egyik okát, melynek gondolatmenete mitológiai szempontból nehezen magyarázható, s a szerkezet logikai menetébe is alig illeszthető.

A másik bibédet is tudom.
Az fáj, hogy elméd, bölcs tanácsod, szép eszed,
Tudományod, ékes nemzeted, s fényes neved.
Mint hogy szegény vagy, nem szereznek érdemet;
Mások pedig, kik gazdagabbak, bár csekély
Értelmők, alacson karjok, - a kézművesek,
S némelly Kufárok élhetetlen gyermekik
Fejedelmi tisztet, ritka fényes hivatalt
Viselnek.

Ungvárnémeti társadalmi-politikai nézeteiről már szóltunk. Valószínű, hogy költőnk életmotivumai szerepet játszanak a tragédiában, s Nácisz a fenti megfogalmazásban költőnk embertípusának a jelképe, mégsem azonosul azonban vele, hiszen Néereusz szájába adja a túlélés lehetőségét is:

- Ez fáj, úgye Náciszkám neked?
Jaj kis bohocska marad időd még arra is.
A melly gyümölcsök hamar el érnek, hirtelen
El vesznek: a szép alma őszkor levededik.
S a másik őszig tart. -

Az értelmezés lehetőségének gondolatmenetét a III. nyílás 6. jelenetének szép soraival zárnám, melyben az emberi élet keletkező-elmúló dichotomiájának folytonosságáról vall mély humánnummal:

Az is igaz ám még, a mit egy bajnok dalol:

A fa levélkék, s emberi élet
Szerők nagyon hasonló,
Mert a fákat meg kopasztják
A zuzos őszi szellők;
A kikelet pedig új levelekkel
Boritja bé az erdőt.
Illyen az ember élte is, egy jó;
A más meg útra készül, -

A mű megjelenése után a Terhes Sámuel személyében jelentkező bíráló legfőbb kifogást a görögségben és a témaválasztásban talált. A Nácisz tökéletlenségét görög szempontból főleg két pontban állapította meg: 1. a tárgy mese, 2. hiányoznak benne a strófák antistrófák, epodoszok.

Terhes képzelt párbeszédben (melyet a francia irodalmár Brumoy és Ungvárnémeti között rendez) sorolja, ill. soroltatja fel a hibákat: "Ha hát Görög izléssel az Ur Tragédiát írni, nem mesén kellett volna építeni, mert azzal keveset inditunk, vagy legalább is addig buzdít, hogy nem tudjuk, hogy mese. Azonkívül, hogy a régi Görögöknél a jelenéseket többnyire a Chorusok foglalták el, énekelvén a Strófákat, Epodosokat, Antistrophákat, melyek komoly táncsz nemével voltak összekötve. De sok volna előbeszélni a Görög Tragédia czimjeit, melyeket az Uréban nem talállok, hanem olvassa meg az Ur Theatre des Grecs nevű munkámat.¹⁸⁸

Terhesnek a karok és a mesejelleg tekintetében - mint ezt Kerényi K. tanulmánya bizonyítja - igaza van, bár ismerjük Ungvárnémeti nézeteit, elvárásait tragédiájával kapcsolatban. - "Ezután a lecke után reménylem, hogy a mi Tóthunk a Tudós Páter könyvét és ezenkívül a quirini tudós Cardinálishoz a Vatikán könyvtárnokjához írt Dissertation sur la Tragedie ancienne et moderne nevű kis munkát elolvassván, vagy jobban fog máskor igyekezni: görög izléssel írni, vagy semmit sem ír." - írja.¹⁸⁹

A francia irodalom történetében Brumoy műve a querelle des anciens et des modernes név alatt ismeretes irodalmi harc egyik késői darabja.¹⁸⁹ Terhest a Brumoyra való hivatkozás a querellehez fűzi, mert szerinte nem csak a Nárcisz kivitele tökéletlen, hanem maga a görögség utánzása is idejét mult törekvés: "De minek is a mai időben: hiszen a mennyire az Ég a

földtől annyira elhagynánk már az Anglus Addison a Francia Racine, Voltaire és mások a régi Görögöket".¹⁹⁰ Waldapfel Imre szerint hiába emlegeti azonban Brumoyt, nézete inkább Perrault¹⁹¹ és köre véleményével egyezik, hiszen Brumoy megengedi a mitológiai nevek használatát, Terhes azonban azt teljességgel elveti: "Elhagyhatná már valaha a Keresztyén Világ nem csak a Tragédiában, de egyéb poétikai darabokban is a Görög és Deák mitológiai haszontalanságokat; és ugyan testembe lelkembe meguntam. Hiszen már annyira ment a visszaélés, hogy három négy verset sem tud némely Poéta írni, hogy tele ne legyen Vénussal, Cupidóval, Phébussal, s.a.t. Miért ne lehetne az Isten hatalmáról beszélni szépen a nélkül, hogy Cyclopsokkal Jupiter számára mennyköveket ne kalapálhassunk? miért kell a háromágu villás Neptunust először megharagítani, s vele a tengert felkavartatni, hogy a hajótörést szennyvedők inaségeket leirhassuk? és miért kell mai időben Nárciszról írni Tragédiát, holott tele a História számtalan keserves történetekkel."¹⁹²

Terhes Sámuel ezen megjegyzése Ungvárnémeti egész költői gyakorlata ellen irányul. Tudjuk, hogy a francia querelle a modernnek győzelmével zárul, és ez alapján a paszquillusíró igazát vélhetnénk. Igaz, Ungvárnémeti ekkor még nincs sem elméletileg sem költői gyakorlatát tekintve a Winckelmann indította görög klasszicizmus szintjén, Terhes viszont nem veszi figyelembe, az új klasszicizáló hullámot, megmarad a XVIII. száz-i francia irodalom (Voltaire, Boileau) szintjén, ennek is azonban másodlagos vonalát követve (Perrault).

Irodalmi szereplése során "átugorja" a görög-klasszicizmust, a romantika irodalma pedig - helyvel - közzel "befogadja" népies nézeteit. Ha tehát irodalmunkban a németes-görögös klasszicizmus törekvéseit keressük az 1810-es években, s ehhez igazítjuk az igényszintet (Kazinczy, a fiatal Kölcsey), akkor a XVIII. sz-i régiek és ujak vitájában az "ujat" hangoztató Terhes bizonyul "réginek", és Ungvárnémeti (majd egy magasabb szinten) "ujnak".

Weöres Sándor ítélete a drámával kapcsolatban tulzó, végezetül azonban álljon itt a XX. sz-i költő véleménye a műről, melynek "költőiségét" elismerve kritika nélkül veszünk át: "Narcissus az önmaga iránti szerelemben elpusztuló ifju, ma Valéry lirájának egyik szimbólumhordozója, Ungvárnémeti drámájának lelkiisége csöppet sincs közelebb az antikvitáshoz, mint Valéry versei: az antik témán átsejlik a konkrétumok helyett korrespondenciákat kereső új lélek. Tóth Narcissusa az életben otthont nem találó szeráfi lény, aki a lehető legtökéletesebbet, önmagában találja meg, és e társtalanságban nincs más lehetősége, mint a pusztulás. A gondolat az elementális világtól eltávolodó, magáramaradó individuum gondolata. Narcissusában minden csupa villodzás, sejtetés; az alakok és körülmények nem reálisak és nem is szentimentálisak, hanem konturttalan lebegők; a csaknem észrevehetetlenül csekély cselekményt nem tettek irányítják, hanem lélekrezdülések. A páraszerűen finom nyelvezet fátylában a világ szinte eltűnik."¹⁹³

Glosszák

Verseskötete végén összegyűjtve találhatóak egyes irodalmi és főleg nyelvészeti nézeteit fejtegető megjegyzései; Glosszák vagy a gáncsos magyar szavak, néhány hellén és latin történelmi vagy mythoszi nevekkel ... címmel.

A szó- és kifejezésmagyarázatok szükségességét a nyelvújítók csatározásai miatt érezte leirandónak, s a magyarázatokat úgy igyekezett összeállítani, hogy azok, az ellentábor "irataiban" is szerepeljenek. Törekvése előrevetíti azt a koncepciót, miszerint az "ortológus" tábor is szerencsés újító, csupán egyes kérdésekben nem egyezett a véleményük Kazinczyéval, és a nyelvújítási frontok kiegyezését. Erre utal a mottó is: Wo Partheyen entstéhn, halt jeder sich hüben, und rüben; viele Jahre vergahnt, eh sie die Mitte verseint.

Nyelvszemléleti kérdésekről már szoltunk, a következőkben azonban kitérnénk a nyelvújítás rövid összefoglalására: A grammatikai csatározásokat tekintve tudjuk, hogy Kazinczy, nyelvújításunk XVIII. sz-i szakaszában még az "adelungianus mérsékelt nyelvújítás híve, a nyelv géniuszát emlegeti, elítéli az idegenességeket és a túlzó purizmust egyaránt". Ugyanennek az álláspontnak a híve a Debreceni Grammatica is, mely támogatja a tudományos nyelv magyarítását és a mérsékelt nyelvújítást, elveti a túlzó purizmust. Gottsched és különösen Adelung mintájára megszabadítja a nemzeti nyelvről való

nyelvtani gondolkodást a mintaszerű latin grammatika nyügettől, és előmozdítja a nyelvi normatermelés ügyét: ugyanakkor azonban - adelungi alapon - elutasítja az írói nyelvteremtés szabad önkényű igényét.¹⁹⁴

A kor legnagyobb nyelvtudósai Révai és Versegly szintén adelungi alapon vetik el az írók nyelvteremtő jogát. Kazinczy szemlélete börtönévei után jelentősen változott. Megismerve a német írók antigrammatikus harcát, arra a véleményre jutott, hogy a nyelv modernizálását az íróknak kell végbevinni. A nyugati nyelvek mintájára modellezni, újítani akaró Kazinczy, Révai jottista nézeteit érzi magához közelebbnek, igaz, hogy az egy régebbi nyelvállapotot idealizál, mégis ez volt a kedvezőbb a nyelvújítás számára, mely a korabeli nyelvállapotot akarta megváltoztatni. A Kazinczy törekvései ellen fellépő ortológus tábor is szélesebb értelemben a nyelvújítást képviseli. Nem akarják a nyelvfejlődést akadályozni, de "abban a meggyőződésben, hogy sikerült felismerniük nyelvünk természetét, a nyugati nyelvektől eltérő sajátosságait, ellene szegülnek a gáttalan nyelvújításnak, a nyugati nyelvek sajátosságait nyelvünkbe behozni óhajtó törekvéseknek, s ellenségei a szabad írói nyelvalakításnak."¹⁹⁵

Kazinczy előbb Verseglyt haragítja magára, majd az 1809-től meginduló recenzálások révén Kisfaludit sérti meg, összekövácsolva ezzel maga ellen a dunántuli katolikus írók táborát, mely Debrecennel kiegészülve (kikkel Kazinczy a Csokonai-nekrológ ügyén halálosan összeveszik) fogja képezni a kazinczy-

ánus elvek ellen fellépők táborát. A 10-es években kibontakozó nyelvújítási harcokat ő nyitja meg a Tövisek és Virágok c. epigrammgyűjteményével.

A nyelvújítási harc következő állomásának a debreceniek által kiadott Mondolat nevű Kazinczyellenes paszquillust tekinthetjük, melynek megjelenésekor már Ungvárnémeti is a széphalmi mester táborához tartozott. Ungvárnémeti Kazinczyban a szépírón és az irodalomszervezőn túl a nyelvészt, a nyelvmentert látta, célja az eddig a német nyelvet használó írónak a magyar nyelv tökéletes, irodalmi szinten való elsajátítása volt. Ebben látott példát Kazinczyban, és a XVIII. század nagy nyelvészében Révaiban. Levelében a következőket írja: "ollyan kedvem jó a magyar nyelvhez, hogy már nem csak nem csak nem szégyenleném magyar voltomat, hanem még ditsekedném is Kazintzyval, nyelvemmel (...) Kevés idővel ezután meg ismerkedtem az örök emlékezetű Révai tudós Grammaticájával is, melly a nyelvnek minden szépségeit fel fedezé előtttem annyira, hogy már irni is mérészlenék rajta."¹⁹⁶

A görög és latin szavak használatára, helyesírására vonatkozóan is Révai tanácsait követi. Kazinczy, mint az Ungvárnémetitől kapott versek bírāja mindenképpen a maga táborában érzi az ifjú költőt, bár levelezésük megkezdése után alig egy évvel, már szóvateszi révaizmusát.

Ungvárnémeti nyelvi-nyelvészeti törekvéseit észreveszik a "szorosán" a széphalmi mesterhez tartozók, így Szemeré is. A következőket írja levelében: "Révai ellenbe sok érdemei mel-

let fenességeket parancsolgat. Poétáink hálát adhatnak, hogy az Elaborator grammatica ik-esedései (lépik), s a magyarok istenők, s a költetett történet, csak Horváth István és - a mint hallom - Tóth László által fogadtattak el."197/a

Idézet egy másik levélből: "Kedveskedem Uram bátyámnak azzal, ami itt megyen. Patakról kaptam. Látszik, hogy Tóth László (l. h. meghajlok emlitem nevedre pro. említett, melly neki ti. Pistának vagy emlitem, emlited, emliti említjük ect. vagy említettett név s említették nevek) Vig Lászlót utánozza."197/b

Révai A magyar szép toll c. stilisztikai kézikönyvében határozottan ellenzi, sőt kirohanásokat rendez (Adelungra hivatkozva) az írók szabad nyelvalakító igénye ellen. Kazinczytól, miután egyre hangosabb képviselője lesz a Révai által ellenzett írói nyelvalakítási igénynek, nem véletlen, hogy Révai leghivebb tanítványa, Horváth István távolodik el elsőként. Ungvárnémeti Kazinczyban Révai követőjét látja, helyesli törekvéseit, szemében mégis Révai a biztos grammatikus, kinek munkájára mindenkor lehet hivatkozni, Kazinczynál azonban csak a szemlélet ismeri, hiszen grammatikai műre nem támaszkodhat. Révai és Kazinczy c. epigrammja bizonyítja, hogy kettejüket mennyire elválaszthatatlannak véli.

Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révay könyvét,
Hogy szépen szólhass erre Kazinczy tanit. -

Ungvárnémeti verseskötetében olvasható Glossák után vált Kazinczy számára világossá igazán, hogy a táborába tartozó ifju poéta a gyakorlatban is révaiánus. A következőket írja Szemerének: "Eggy hatalmas ifju férjfiival nevededett felekezetünk. Azokat a Révaiánus Archaismusokat fülem nem büri ugyan, s szeretném ha a Néptől még inkább távozzatna el, de hagyjuk meg kinek-kinek a maga individualitását, a valljuk meg, hogy Tóth László nyelvünknek és Literaturánknak igen nagy nyereség."¹⁹⁸

Kazinczy tehát elég nyitottan viselkedik az ifju literátorral szemben, inkább a maga hasznára fordítható tehetségét méltányolja, mint révaianizmusát marasztalná el, bár szeretné, ha idővel ebből kigyógyulna.

A Glossákban, mint fentebb említettük többségében szó- és mitológia magyarázatokat ad.

A mitológiai magyarázatoknál szinte kizárólagos forrása John Potter angol klasszika-filológus 1697-98-ban megjelentetett monumentális műve, a görögség szinte egész kulturáját tárgyaló Archeológia Graeca c. kézikönyve, mely a XVIII. sz. ban nagy népszerűségnek örvend. 1775-77. között J. Jakob Rambach fordítja németre. Ezt a hallei kiadást használja Ungvárnémeti, melynek hatása Kölcsey görögségében is alapvető.

A terjedelmesebb részt azonban szómagyarázatai alkotják, melyeket Révai módszerével fejteget. Érdekesség, hogy válogatásának többsége a Mondolatban is előforduló szó. Révai nyelvszemléletében uralkodóvá teszi a történetiséget, melynek leg-

fontosabb módszere az etimológia. Ő az adelungi Wurzelworttheorie (gyökérszóelmélet) hazai propagálója és híve, mely szerint minden képző és rag önálló, eredeti értelmet hordozó tőszavakra vezethető vissza. Ennek értelmében végzi szóelemzéseit, így elemezve pl. a csend szavunkat (Versei 184-185. lap).

Figyelmet érdemelnek némely szavakhoz fűzött retorikai-stilisztikai megjegyzései is,¹⁹⁹ melyeknek forrása szintén Révai Grammatikája. Így pl. értekezik az elisióról, aposztrofőről, ortográfiáról, s érdekes az "ö-betű"-höz fűzött megjegyzése is. A XVIII. sz.-ban ismeretes volt a szócikkben is említett Varjas János csak is "e" magánhangzót használó 55 strófás bünbánó éneke, melyet Kazinczy közölt a Magyar Régiségek és Ritkaságok 1808. évi gyűjteményében. Az e hangok értetlenségén Révai nyomán Ungvárnémeti is felhördül, s a németek közül Bürger véleményét idézi, ki szintén az "e" ellen buzgolkodott.²⁰⁰

Magát a nyelvújítás táborában érző, igaz nyelvszemléletében Révaihoz kötődő költőben az éppen a Glossákban megcsipkedett Terhes Sámuel teljes dühvel támadja a "nyelvész"-t. Azért is olyan éles ez a támadás, mert Ungvárnémeti a paszquillus megjelenése előtt megtámadja az "ortológus", "tehetőségtelen" Czinke professort²⁰¹, kit Terhes a maga felekezetébe valónak érez.

A Tükröske "előbeszédét" azzal kezdi, hogy Apolló felszólítja darabontjait, fogdossanak neki poétákat. "Meg-lelt, és sok osztályokban vezetné elő a Fitzkókat, a többek közt egy parányi száraz Grammaticust állítának eleibe."²⁰²

Ungvárnémeti nyelvészeti gyakorlatában elsősorban a révaias szóújításokat kifogásolja. "A Grammatikai Törvény azt parancsolja - írja - p.o., hogy a Ló-nak negyedik ejtése legyen Lovat, a többesben Lovakat, de már a Hó a Tó ha százszor parancsolja is nem fog a szerént ejtegetődni. Senki sem mondja Hovak, Tovak, hanem havak, tavak, és így nagy erőszakot tesz a szollásban Tóth, midőn ezt: szó, ugy ejtegeti, szovat, s többesben szovak, szovakat."²⁰³ A bírálathoz azonban nem csak Ungvárnémetire irányul, hanem célul veszi a széphalmi mestert is: "A Kaziczy Ur célja meg kell vallani igen nemes, az őnneve halhatatlan a magyarok között, de fájdalom! ő is egy példa mint Napóleon arra, hogy az ember vissza szokott élni hatalmával."²⁰⁴

Ha meg akarjuk határozni Terhes álláspontjának helyét, azt kell mondanunk, hogy a sárospataki literátor, bár a kérdésben elméleti megalapozatlanság és tájékozatlanság jellemzi, közelebbnek érzi magához a "hagyományosnak" vélt Debreceni Grammatika és Debrecen nyelvi törekvéseit, míg a számára a hagyományostól eltérő kazinczyiánus irodalom- és nyelvfelfogás (még ha a szakirodalom által bizonyítást nyerve az nem is volt olyan modern) élesen elítéli és szembe száll azzal. Az Antimondolatot író Kölcsey érthetően undorral fordul el Terhes mocskoló írásától.

Első verseskötetének rövid mérlegét a következőkben vonhatjuk meg: Ungvárnémeti költészetről vallott nézetei elsősorban iskolás klasszicizmusából és a német irodalom, főként a Weimari klasszika előtti korszakának irodalomfelfogásából táplálkozik. Költői gyakorlatában sok a közhelyszerű elem, s színvonaluk elmarad a XIX. sz. elsőévtizedeinek (Berzsenyi) törekvéseitől. Kötetében későbbi (érett) irodalomszemléletének körvonalai már fellelhetők. Az irodalmi életben Kazinczy híveként megjelenő költő nyelvszemléletében inkább révaiánus, s irodalomszemléletében sem felel meg maradéktalanul Kazinczy elvárásainak.

Ungvárnémeti Glossái között olvashatunk néhány a görög és latin ortográfiáról írott megjegyzést, melyet szintén Révai alapján magyaráz. Az itt és így nyújtott magyarázat azonban nem minden esetben egyértelmű és elfogadható, így törekvése a Glossák kapcsán is erőteljesen a klasszika-filológia felé fordul, mely a göttingai neohumanizmus elméleti irodalma felé irányítja tájékozódását. Gyors elméleti "továbbképzés" eredményeként alakítja ki "új" nézeteit az irodalomról, nyelvről, melyet az 1817/18-as években megjelent elméleti tanulmányaiban fejt ki, s költői gyakorlatában ez, az 1818-as verseskötetében tükröződik.

III. UNGVÁRNÉMETI PÁLYÁJA 1817-1820-IG

1.

Az 1816-os év, első verseskötetének megjelenése, az orvosnak készülő Ungvárnémeti számára az irodalmi életben való megjelenésének és részvételének egyre szélesedő lehetőséget adott. A Kazinczy táborába tartozó költő leginkább a tehetségtelen Czinke professzor elleni tollharcával vívja ki a neológus tábor teljes rokonszenvét és támogatását, ugyanis 1817-ben költőnket Pesten a mester ajánlólevele szívesen fogadott vendéggé teszi az írók között a Vitkovics házban: a Vitkoviccsal való ismeretség pedig az élénkülő irodalmi életbe való bekerülést jelenti.¹ Már a kezdetektől a tudományos pálya felé tekingető "szegény" költő magas pozícióra pályázik, ezért a boldogulás reményében 1817-ben katolizál. Kazinczy tehetségét méltatva helyesli tettét, ő is úgy látja, hogy ez a tudományos előrelépést fogja jelenteni. Így ír egyik levelében Sárközi Istvánnak:

Azt kérdezed ki az az Ungvár Németi Tóth László? - kevés hónapok előtt Pataki Tógátus volt, s Privátus Praeceptor a Kis Rhédeyeknek Jesztreben. Görögül verseket is ír, mégpedig jól. Régen tul van némelly bolondásokon. Beteges testtel birván, iszonyodván a Theológiától, Medicinára adta magát, s eziden keresztet vetett magára, s az Érsek Professornak teszi Égerben. Vallást változtatni kedvetlen dolog, de azt tette Winc-kellmann is, s duo cum faciunt idem non est idem.²

A felekezeti váltás ellenére az egri professzorság nem sikerült, helyette viszont irodalmi ambíciói kerülnek előtérbe, s itt ér el sikereket. A Vitkovics házba való ajánlás egyuttal Kazinczy ugynevezett pesti triászával (Vitkovics, Szemere, Horvát) való ismeretséget és barátságot jelent. Ugyancsak itt

ismerkedik meg Kulcsár Istvánnal, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztőjével is, ki hamarosan az 1817-ben meginduló Hasznos Mulatságok c., a Tudósítások melléklapjaként megjelenő, tudományos és széptani ismereteket tárgyaló lapjánál kínál költőknek segédszerkesztői állást. Itt nyílik lehetőség arra, hogy már az első kötete végén olvasható Glosszában tapasztalható műfajok iránti érdeklődését kifejtse, értekezés-sorozatot szentelve a különböző műfajoknak, így a szonettnek, elégiának, epigrammának, románcnak, a rondó és triolett műfajának. Rövid írásai már mutatják friss tájékozódását a korabeli népszerű német esztétikai irodalom (Bouterwek, Pölitz esztétikáját és a régebbieket - Sulzer, Eschenburg - olvassa) iránt. A műfajokat tárgyaló értekezés-sorozaton kívül mitológiai, archeológiai, nyelvi témákról is ír, s néhány verse (főként szonettek) is helyet kap a lapban. Nemcsak a Hasznos Mulatságokban publikál azonban, hanem az ugyancsak 1817-ben induló, Fejér György és Thaisz András szerkesztette Tudományos Gyűjteményben is.³ Itt az 1817-ben Ercei Dániel filozófiájáról írt recenziót, s leginkább az 1818-ban publikált, A költőnek remek példáiról, különösen Pindarról, s Pindarnak versmértékéről c. értekezését emelhetjük ki.⁴

Az elméleti tájékozódás egyben műveltségének új színterrel való gazdagodását is jelenti, mely a göttingai neohumanizmus felé irányul. Az iskolás-klasszicista tájékozódás (mely elsősorban a római irodalom, Horatius, Quintilianus, Ciceró által képviselt poetika-retorika kánonját jelenti) és

a német felvilágosodás korai szakaszának elméleti-esztétikai nézetei helyett, kezdi mélyebben, filológiai pontossággal tanulmányozni a görög irodalmat és kultúrát, elsősorban a modern német (Winckelmann, Goethe, Schiller, Herder) törekvésektől befolyásoltatva.

A német irodalomban és művészetekben a reneszánsz és humanizmus óta szinte kizárólagos joggal reprezentált antik római művészet helyett az érdeklődés a hellén ókor felé fordult. A görög klasszicizmus elindítója Winckelmann volt, ki elsősorban a képzőművészet felől közelítette meg a görögség kultúráját. Véleménye szerint az Athén virágkorában keletkezett szobrokban testesült meg a hellén ókor lelke és szelleme. Nézeteit, véleményét, a Lessing, Herder, Goethe által kézikönyvnek tekintett, Az ókor művészetének története (Gesichte der Kunst der Altertums) c. művében fejtette ki, melyet 1764-ben publikált.

"A mű szemléleti-módszertani újszerűsége - írja Tímár Árpád -, az esztétikai és a történetfilozófiai megalapozás igénye, a történetiség elvének bevitele a művészetekkel foglalkozó tudományokba valóban sorsdöntő fordulat volt mind az ókortudományban, mind a művészettörténetírásban."⁵ Winckelmann, bár megállapításai a képzőművészetre vonatkoznak, hatást gyakorol az irodalomra is, így Goethe és Schiller Weimari klasszikájának vonatkozásában a winckelmanni görögségizmény fellelhető. Winckelmann egyetemes.. igényű klasszicizmusának maximája: utánazzuk a görögöket, hogy eredetiek legyünk. Ennek az igénynek a weimari klasszika két írófejedelme, Goethe és Schiller igyekezett megfelelni, kiknek görög-klasszicizmusát irodal-

munkáinak tekintette. A Winckelmann által megfogalmazott, Goethénél megvalósuló görögség-eszményt vallja magáénak Kazinczy, és bizonyos vonatkozásokban táborá (Kölcsey, Szemere P.) is, bár a legújabb szakirodalom kiemeli, hogy a maximát eredetiben a széphalmi mesternél nehéz lenne felfedezni.⁶

A görögségkultusz azonban kétség kívül jelen van irodalmunkban. Ezt bizonyítja Kazinczy lelkes híve és barátja Dessowffy József 1810-ből való levélrészlete is:

"... meg vallom, hogy noha sok Poézis van ezekben (ti. Biblia Alkorán, Védák,) de én mégsem adnám csak a Psychéról való Allegorikát, és mesét is a Görög Mythológiából valamennyi Szent Irásokért az egész világon. A Görög Mythológia a Görög nép költeményesége, a többi theo- és Mythológiákat pedig a papok szerzették, azért van amabban annyi élet, elmésség, képzelődés, mozgatóság, érzékenység, változandóság, és olly kevés systema, azért leg szebb és örök képe az a természetnek, azért bályolly az a leg szebb és elevenebb emléket. Találkozunk ugyan benne a parasztságok és babonák, de sokkal kevesebb mértékben, és többnyire úgy fel ékesítve, hogy tűrhetőkké válnak. Sokszor gondoltam, hogy valyon mi az oka, hogy úgy tetszik a régi Görögök bő és tenyész vallások, és hogy nem tetszik annyira a Keresztyén vallás, akár hogy magasztallya is azt a tüzes képzelésű Chateubriand, és én azt nem tulajdonítom másnak, hanem annak főképpen, hogy a mi vallásunkban az Istenből tettek embert, a Görögökében pedig az emberekből Isteneket."⁷

A görögség eszményítése és példájának, lelkeségének követése jellemzi 1818 körüli időszakra Ungvárnémetit is.

A német irodalomban a weimari klasszika felbomlásával (1805. Schiller halála) a korai romantika "átfejlődik" a nemzeti romantikák világába, mely az esztétikai tudatformát ismét alárendeli más tudatformáknak (vallási, politikai). Kazinczy eszményrendszere élete végéig megmarad a "művészeti korszak" alapján, elsődleges példái a görögös német klasszicizmus nagyjainak, elsősorban Goethének művei maradnak, s

élete álma, egyben fáradhatatlan tevékenységének tárgya, hogy a magyar irodalmat és nyelvet ehhez az eszményhez emelje.⁸

Igy érthető, hogy Kazinczy, "kedves tanítványának" lelkesedéssel fogadta görög tájékozódását. Pedig ez akkor az európai mércét tekintve nem is volt olyan "modern", mint azt vélték, mire költőnk pár év múlva maga is utal egyik Mailath Jánoshoz írott levelében.⁹ Akkor azonban Ungvárnémeti a görög-ségeszmény maradéktalan megvalósítójának tűnt. Ezzel természetesen nem állt egyedül akkori irodalmunkban, hiszen Kölcsey is "jó görög"-nek bizonyult (ki azonban 1817-ben a lasztóci levelekben szakít Kazinczyval és lassanként "görög-ségeszményével" is), valamint az Erdélyi Múzeum szintén színvonalas írásokat közöl (főként Döbrentei és Buczy Emil tollából) e tárgykörből, melyeket Ungvárnémeti valószínűen ismert, hiszen nyomaik megtalálhatók munkáján. Fokozott érdeklődése a görög-ség iránt az "ujabb" esztétikai irodalommal ismerteti meg, melyekre már a korai romantika gondolkodása is rányomja bélyegét. A "keresztény romántosságot követő" újabb irodalom jellegzetességeit olvashatta a műfaji értekezéseinél bizonyára használt Bouterwek Aesthetikjéből, Jean Paul Vorschule der Aesthetik c. művéből, és valószínűen A. W. Schlegel írásai sem voltak ismeretlenek előtte. Az idézett munkák és szerzőik azonban, annak ellenére, hogy felsorolták az újabb romantikus irodalom jellegzetességeit, óvtak annak követésétől (Bouterwek), és a görög-ség eszményítését vallották magukénak. A német esztétikák nyomán halad Teleki József is, kinek A régi és az új költés

különbségeiről c. tanulmányát Ungvárnémeti jól ismerte, hiszen majdnem egyidőben jelent meg Pindarosz-tanulmányával a Tudományos Gyűjteményben (Telekié az 1818. II. számban, Ungvárnémetié a VI.-ben), s Teleki értekezésében a német esztétikák nyomán a görög költőség eszményét szintén magasabbrendűnek tartotta.

Az 1817-18-as év tehát Ungvárnémeti irodalmi-esztétikai tájékozódásának kiszélesedését, az elméleti munkák alaposabb és "modernebb" elemei felé való fordulását jelenti. A segédszerkesztői állás kötöttségei, valamint tanulmányai miatt 1817-1818 áprilisáig mindössze egy levelet vált Kazinczyval, az 1818 áprilisától megsokasodó levelek pedig már újabb kötetére, a Pindarosz-értekezés után hamarosan megjelenő Görög Versei magyar Tolmácsolattal c.-re utalnak.

2.

Ungvárnémeti görög verseit (legalábbis azok egy részét) - mint fentebb erre már többször utaltunk - nem 1818 körül, vagyis alaposabb elméleti tájékozódásának idején írta, hanem jóval korábban.

A Kazinczyval folytatott levelezésben már 1814-től jelen vannak a görög verseskötet tervével és kompozíciós megoldásával együtt. Elsősorban görögnyelvű epigrammákkal kísérletezik, mint azt az első levél bizonyítja: "A harmadik Tzim alá jőnek az Ódák (hat vagy hét Óda) és az Epigrammák, görög párjaikkal

együtt, ha ugyan a görög is meg érdemelheti, hogy napfényt lásson."⁹ Kötetkompozíciós terveiről pedig így ír Kazinczy-nak:

"Szeretném ezen egynéhány görög verseket bé iktatni könyvembe, - nem úgy mint textust, hanem mint ugyan annyi magyar darabnak mását (copia) tsupán a levél aljára jegyzet formán. Meg küldöttem ugyan már én ezeket még hat héttel ezelőtt Eperjesre is, Professor Karlowsky Urnak, a ki nagyon jó Görög, de mind ez ideig meg nem kaptam tőle az ítéletet reájok, nem tudom miért? (...) Bátorkodtam azért a Tekintetes Urnak, mint igaz magyar Tudósnak, mint minden jó iz, és tudomány mive kedvellőjének, pártfogójának s elő mozdítójának alkalmatlankodni ezen alázatos kéréssel: Méltóztassék a Tekintetes Ur meg hányni s vetni ime Verseket (...) Mellyik jobb, s mellyik maradhat ki? Meg vagyon é benne az igaz Hellenizmus, vagy sem? Jól vagynak é feltéve a hangjelek, (accentus) vagy nem."¹⁰

A levélrészletből kitűnik, de levelezésük más dokumentumával is megerősíthetnénk, hogy Ungvárnémeti 1816-17-ig, alaposabb elméleti tájékozódásáig görög verseit valószínűen nem a görögös-németes klasszicizmus eszményei és célkitűzései hatására írta, nem ismerte kellőképpen, vagy legalábbis nem tudatosult benne a winckelmanni célkitűzés, csupán klasszicizált, abban az értelemben, melyben a kézikönyveink által a manierista tudós költészet dilettánsai közé sorolt, latinul és görögül egyaránt verselő Filiczky János (1580-1622) tette, valamint a 18. században Szilágyi Sámuel és Vályi Nagy Ferenc.¹¹

Ungvárnémeti "görögsége" tehát ebben az időszakban nem más, mint a 18. században virágzó antikizáló (többnyire latinnyelvű) költészet vonulatába beillő versköltési gyakorlat. Ezzel kapcsolatban azonban még azt a kiegészítést tehetjük, hogy törekvéseiben valószínűen mintának tekintette a német

írói neológia Magyarországon kézikönyvként használt grammatikusának, Jenischnek *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von 14 altern, und neuern Sprachen Europens...* c. művében kifejtett gondolatait a latin és a görög nyelv összehasonlításáról (a német grammatikus fent említett művéből egyébként *Görög Versei...* Toldalékaiban a nyelv jóhangzásával kapcsolatban hosszan idéz), melynek a költészettel kapcsolatos megállapításait Kölcsey Jenisch-fordításából idéznénk: A deák nyelv a poesisre sem oly alkalmas, mint a görög, s az mutatja a deák poétai nyelv szűk határait, hogy még Dante, Petrarca s Milton sem teheték tizedét is annak a deák nyelven, a mit anyai nyelveken tettek.^{11/a}

A XIX. sz. első évtizedeiben, mikor a latinizálásnak a nyelvi törekvések gátat vetnek, csupán azért állja meg a helyét, mert kifejezőeszközét tekintve a görög nyelvben a nehezebbet, a szokatlanabbat, a "különlegesebbet" választja, s ez a "görögözés" egybeesik a német neoklasszicizmus görögségkultuszával. A levélrészletben említett "igaz Hellenizmus" óhaja nem más, mint a görög nyelv szabályaihoz való, a nyelvet irodalmi szinten kezelő alkalmazkodás teljesebb igényű számonkérése. Közvetlen példája valószínűen Vályi Nagy Ferenc volt, ki 1811-ben hosszabb alkalmi költeményt írt (Apostolovics János emlékezete c.) és tett közzé Sárospatakon.

Kazinczy elsőként Kölcseyvel ismerteti meg a görög költeményeket, ki német tájékozódás alapján érdeklődik a görögség iránt, s örül a verskísérleteknek.

1815-ben a Kazinczyval folytatott levelezésben egyre gyakoribbak a görög költemények (epigrammok), s Vályi Nagy Ferenc végre elküldi a Karlowskytól várt filológiai kritikát is.

Az 1816-17-es évben a levelezésből ugyan eltűnnek a görög versek - részben azért, mert a levélváltások témája az 1816-os kötet, másrészt pedig levélváltásaik megritkulnak - a görög versírással azonban nem hagy fel, hiszen 1818-ban megjelenik az oly régóta tervezett görög kötet.

3.

A görög verseskötet megjelenését a Hazai és Külföldi Tudósítások 1818. július 18. száma hirdeti, ismertetést azonban csak 1819. januárjában ad, miután a "külföld" már agyondicsérte a kötetet. A külföld pedig elsősorban Bécsset jelenti. Az itt megjelenő Erneuerne Vaterlandische Blatter für den Oesterreichischen Kaiserstaat 1818. 6263. számának melléklete (Chronik der Oesterrichen Literatur) méltányló hangon ismerteti Ungvárnémeti kötetét,¹² s a Bécsben élő ujjörögök lapja (Hermész ho Logiosz) is lelkesedik Ungvárnémeti görög versein. Az ő számukra leginkább dicséretre méltó az a törekvés, melyet költőnk az ógörög nyelv ápolása érdekében tanúsított. Hirnevéért legtöbbet talán ez a görög nyelven megjelenő tudományos újság tett, mely latinul, olaszul, franciául, angolul, s németül is olvasható volt.¹³

Dicséri a görög verseskötetet a Budai és Pesti Ujság hirdeti recensora, Rösler, s a Tudományos Gyűjteményben Thaisz András tollából is megjelenik egy ismertetés.¹⁴

Thaisz recensiója a görög újság ismertetésére épül, melyet szinte szóról-szóra lefordított.

Az ismertetések és recenziók közös jellege a görög versköltésen való lelkesedés, Ungvárnémeti személyének dicsérete, s a kötetben megtalálható verscsoportok és versek ismertetése. A kötetkompozíció az 1816-os Verseinél valóban csiszoltabb szerkesztést mutat. Ungvárnémeti megtartja az első kötetnél is alkalmazott, Kazinczy által javasolt műfajok szerinti beosztást, és sokkal tudatosabban ragaszkodik a klasszicizmus műfaji normarendszeréhez. Ez nyilván már a széphalmi mester közvetettebb hatásáról tanuskodik, mint az a kis vignett is, mely kötete elejére kerül. A mester elvei szerint - mely a kötetben több vignett elhelyezését kívánta - a többi oldal nem diszítik ugyan vignettek, de talán ez az egy is figyelmet érdemelhet, s adalékul szolgálhat Kazinczy nézetének megítéléséhez.

A széphalmi mester képzőművészeti törekvéseit mindmáig talán a legteljesebben Csatkai Endre foglalta össze 1925-ös diszsertációjában.¹⁵ Csatkai megjegyzi, hogy "a közizlés előbbrevitelének egyik nagy tényezője Kazinczy szerint a könyvek izléses kiállítása, főleg pedig képek mellékelése."¹⁶ Kazinczy 1779-es kirándulása alkalmából Pesten egy Wieland kötetet vásárolt, melyben Oeser képei után készült metszeteket látott.

A következőket írja emlékirataiban: "De midőn Weingand a csomót végig forgatá, szemembe tűnt a Wieland Musariona és Grátziaji, hollandi papirosra, s Geysernek sok képeivel, vignettivel, Oeser után.¹⁷ Talán ekkor ébredt fel benne a vágy - írja Csatkai -, hogy maga is csinosan kiállított könyvekkel lépjen a közönség elé.¹⁸ Kazinczy gondolata a gyakorlatban igazolódott, hiszen Csatkai szép számmal sorolja fel műve függelékében azokat a műveket vagy kiadásokat, melyeket Kazinczy illiszt-rávióval láttatott el.¹⁹

Ungvárnémeti verseskötete Csatkai Függelékében nem szerepel, tehát újabb adalékul szolgálhat a széphalmi mester törekvéseit illetően.

Mint láttuk, Kazinczy a könyvek illusztrációjához legszívesebben rézmetszeteket használt. Kedvelt rézmetszői Mansfeld, John, Blaschke és Grüner voltak. Az utóbbi metszete található Ungvárnémeti kötetében is. A Kazinczy-levelezésben egyik leg-sűrűbben emlegetett rézkarc is Grüner nevéhez fűződik, melyet a század nagy szobrászának, az olasz Canovának, Psyché a lepkével c. szobráról mintázott.²⁰ Kazinczy rajongott Canováért, kinek szobrairól készült gipsz-kópiákkal rendezte be szobáját, s Canova hatását mutatja a Psyché a lepkével c. verse is.²¹ Az 1815. év körül azonban az addig kedvelt Grüner²² ellen kifogása támad Kazinczynak. Így ír egyik levelében: "A vignette eddig kész, de Grüner olly rosszul dolgozik, hogy vele többé semmit sem metszetek. Bornak adta magát. (...) Az a Grüner rajzolta (ti. szarkofág megj. tőlem) igen triviális, milliószor repetáltatott már, a sarcophagum több mint egy urna."²³

Ungvárnémeti kötetébe azonban 1818-ban mégis a valószínűleg Grüner rajzolta és kétségkívül metszette rézmetszet került. A vignett egy nőalakot ábrázol, kezében borbélykoszorúval. A kötet második versének tanúsága szerint az egyik muzsát, Mel-pomenét ábrázolja. Az arc és a fej megformálása canovai metszésű, az álló nőalak teste azonban a canovai szépségideállal szemben erőteljesebb, vaskosabb megformáltságú. Grüner számára ehhez a szépségideálhoz való alkalmazkodást valószínűleg Kazinczy sugalta, ugyanis a bármennyire rajong is Canováért, az erőteljesebb nőalakban a természetesebb, a görögobb ideált látott, mint Canova alakjaiban. Érdekes gondolatmenetet árul el egyik 1814-ben Wesselényi Miklóshoz írott levélrészlete:

De csaknem elrémültem egygy kifejezésem, s annak igaz értelmét kell adnom, mert ha a régibb levelemet ahhoz-értő olvasná, meg fogna rajtam botránkozni.

"Szelid és gyenge növésű leány legyen az, mint egygy Charisz" - Ez vala kifejezésem. Igen is szelid és gyenge növésű, mint egygy Charisz. - De nem mint egygy Canovai romantisch Psychéske. A Görög nem dolgozott illy testetlen lyánkákat, neki husos figurák tetszettek, mint a Cleomenesz Venus Medicese, mint Flóra, mint a Venusz Callipygos. De ő a testességet Cháriszá tudta változtatni az ifjuság virága által, s az ő keze alatt más volt a nem vékony Venusz, más a Jupiter gyötrő felesége. - Ezen értelemben kívánnám én vétetni szavaimat."²⁴

Kazinczy tehát, talán Jean Paul vagy Bouterwek nyomán óv a klasszicista Canova "romantisch"-nak bélyegzett Psziché alakjától, s Grünerrel is a levélrészletben megfogalmazott görögösebb alakot készített, mely Ungvárnémeti görög verseskötete élére kerül.

Mielőtt a versek tárgyalására térnénk át, a költemények bevezetőjéül szánt Előszóra kell néhány megjegyzést tennünk.

Mivel kötetével körülbelül egyidőben jelent meg Pindarosz-értekezése, természetszerű, hogy az Előszó gondolatmenete egyezéseket mutat értekezésével, s a két szöveg több ponton érintkezik. A szövegekkel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy általánosságban véve Ungvárnémeti törekvéseit magyarázó védőbeszédnek tekinthetjük mindkettőt, melyeket költőnk elsősorban Terhes Sámuel támadásai ellen szánt. Ungvárnémeti 1818-ban már "előző" irodalomfelfogásához képest a "modernebb" neoklasszicista felfogást képviselő szemlélet alapján száll vele vitába. Kettejük "szembenállását" a régebbi szakirodalom bizonyos vonatkozásában félreértette. "Ungvárnémeti polémiája Terhes Sámuellel már a humanista poézis időszerűtlenségét mutatja" - írja Trencsényi Waldapfel Imre.²⁵ Terhes "korszerűségét" Trencsényi Waldapfel a romantika szemszögéből nézi, hova a pataki literátor nem antikizáló, népies-nemzeti tárgyú költészetével nyert irodalomtörténeti besorolást. Nemzeti romantikánk magas irodalmi értékeit költészete azonban soha nem érte el. Ezt bizonyítja a romantikus Vörösmarty gúnyos epigrammja is:

Terhes, meg voltál terhelve, de már kiürültél
Mennyköveid elhultak, s most magad omlol alá.

Ungvárnémeti maga is érzi kettejük polémiájában rejlő francia Querelle-k viszhangját, ő azonban mind az "antikok" mind a "modernekek" tulzásaitól elhatárolja magát: "Hibáznak azért mind Homérnak, s Szókratesz védlelkének imádói - írja - mihelyst az újabb világ előmenetelét tagadják, mind azok, kik a régiséget mint hiu, s babonával teljes századot egészen megvetik."²⁶

A gondolatmenet további része már a friss hatásról, s talán olvasmányélményről, Herder olvasásáról tanuskodik: "A bölcsnek szemeiben úgy jelenik meg az egész emberiség, mint önnön ő maga, kinek különböző élet-szakasziban, különböző jelességei vagynak." Herder egyik korai fragmentjében, az Über die neuere deutsche Literatur c.-ben fejti ki először az emberi nemzet korairól szóló véleményét (amelyet Ungvárnémeti Pindaros-értekezésében hosszan fejteget), amit költőnk valószínűleg Kazinczy közvetítésével ismerhetett (bár meg kell jegyeznünk, hogy a magyarországi Herder-adaptáció jobbára Versegly nevéhez fűződik), hiszen ismert volt a széphalmi mester Herder-imádata. 1807-ben kapja kézhez Herder munkáit, melyek között a Fragment is található. Így ír Kis Jánosnak: "Csak most kapám meg a könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a Cotta kiadásából, Religion u. Theologie - Philosophie u. Gesichte - Poesie u. Kunst. Machinalement belé tekinték a 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutshen Literatur. Ut vidi, ut periii! - Mint jártam nem mondhatom el. Olvassd, s tudni fogod. A magam ideájira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! - Non multa sed multum. Félre jó ideig minden dibdabság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává."²⁷

A Herder-kultuszra jellemző, hogy más korabeli elméleti munkák is átveszik Ungvárnémetiétől kívül az emberiség koraira vonatkozó téziseket: feltűnik az Erdélyi Muzéum elméletiróinál (Buczy Emil, Döbrentei G. - ki fordítja is Herder néhány művét), Teleki József értekezésében, és a tárgyalt időszakhoz (1818) ké-

pest viszonylag későn, 1826-ban, Kölcsey Némzeti hagyományok c. művében, mely az Ungvárnémeti által említett téziseket így foglalja össze: Egész nemzeteknek, szintugy mint egyes embereknek megvagnak a különböző koraik, Gyermekkorból virul fel ifjuságuk, ifjuból érnek férfivá, s férfikornak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.²⁸

Érdekes, hogy Herder fiataalkori írásaiból átvett, a korban általánossá váló elméleti gondolatoktól (az emberi nemzet koraira vonatkozóan) a későbbiekben Herder elhatárolja magát, s az Ideen ... bevezetőjében így vall:

Észrevettem, hogy kis művem (ti. Ez is az emberi művelődés történetfilozófiája című) némelyik gondolata, olykor nevem említése nélkül, más könyvekben is felbukkant, mégpedig olyan mértékben, amelyre nem számítottam. A szerény is feledésbe merült, de nekem sohase jutott eszembe, hogy néhány allegorikus szóval, mint az emberi nem gyermekévei, ifjusága, férfi- és öregkora, amelyeknek egymásutánja nem sok népre alkalmazható a Földön, kijelölhetném azt a hadiutat, amelyet a kulturtörténet, nem is szólva az egész emberi nem történetének filozófiájáról, biztos lábbal fel mérhetne. A Föld melyik népének nincs kulturája? (...) Tehát sokkal mélyebben kellett elkezdeni, és jóval tágabbra vonni az eszmék körét, ha ez az írás némileg méltó akar lenni a címéhez.²⁹

Azt nem tudjuk pontosan, hogy Herder mit értett más könyvekben, de az Ungvárnémeti által valószínűleg használt esztétikák (Bouterwek, Pölitz) bizonyára beletartoztak, így Herder hatása csak közvetett. Azt is kell látnunk, hogy az Ideent író Herder az átvevők és népszerűsítőik által propagált fiataalkori gondolatait már túllépte, az emberiség koraira nézve a fent említett felosztást nem tartja sem helyesnek, sem célravezetőnek az emberi nemzet történetének filozófiájához. Ungvárnémeti gondolkodására (és másokéra is) azonban éppen ezek, a már Herder által is meghaladott eszmék hatottak.

Herderiánus megjegyzéséből, miszerint "a különböző életkor különböző jelességekkel diszlik", bontja ki aztán azt a gondolatot, melyet Értekezésében³⁰ szintén hosszan fejteget, hogy a "szép mesterségek az élet tavaszát illetik. Fiatal koré tehát a költészkedés" (- ez a gondolat már az Egy nyílt szivü öreg levele Aladárhoz ... c. episztolájában is szerepelt.)³¹ A következőkben nyíltan utalás történik Terhes Sámuelre, s a vele folytatott polémiára, antik példákat hozva a költői szembenállások (irigykedések - U. szóhasználata) illusztrálására. Ungvárnémeti azonban Terhes támadásával szemben dicsérőit említi Rácz István és Cseresznyés Sándor latin nyelvű, a költőhöz írt epigrammjaikat idézve, mely utóbbi versében Apis Hunnicának nevezi. Terhes gúnyolódva írja Üvegtáblácskájában: Apis Hunnicának nevezi a Fitzkót Barátja (Lásd a Görögész Könyv XIV. lap), de talám mivel tsirizzel dolgozik, illendőbb lesz Sutor Hunnicusnak nevezni.³²

A gondolatmenet következő részében költőnk a görögség és a görög nyelv felé való fordulásának okait fejtegeti. Művével kettős volt a célja: Egyrészt az emberi műveltség aranykorának tekintett görögség "szent árnyékait tulajdon nyelven" kívánta szólítani, másrészt a folyó század lelkének is eleget téve nemzeti nyelvének csinosodását óhajtotta. Művének értékéről szólva a következőket írja: "A szép mesterségnek műveit nem hasznokért kell böcsülni, akármit beszéljen Horatz, és Phaedrusz, hanem magokban s magokért, ugy hogy bár mi czélből származnának is, mihelyt szépek, tetszenek, s mihelyt tetszenek, tökéletesek."

A felvilágosodás egyik legnagyobbnak ítélt poétikai kérdéséről, a horatiusi *dulce et utile* problematikájáról episztolái kapcsán már szóltunk. Az idézet kapcsán Ungvárnémeti korábbi felfogásával ellentétben hangsúlyeltolódást kell látnunk a szépség (*dulce*) javára. Ismerve Ungvárnémeti filozófiai tájékozódásának mindinkább Kant, ill. a kantiánus Krug felé orientálódó vonását (ld. a kantiánus filozófia szellemében megbírált Ercsei Dániel filozófiájáról írt recenziót - Tud. Gyűjt. 1817. V. 95-115.), megkockáztathatjuk az idézet gondolatmenetére hatást gyakorló, a szép érdeknélküliségét hangoztató kanti doktrina jelenlétét. Bár azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ez a doktrina a német gondolkodásban már Riedel műve (*Theorie der schönen Künste* 1767.) óta jelen van, melyet Szerdahelyi György 1778-ban megjelenő *Aesthetica... c.* művében Riedel alapján említ. Mivel költőnk azonban leginkább a kantiánus Krugra hivatkozik írásaiban, a Kantnak tulajdonított doktrinát valószínűen tőle ismerte.³³

Az Előszó befejező részében Ungvárnémeti a görög nyelvű költészettel kacérkodó antik latin és humanista literátorokat említi, kiket példának tekintett, s a felsorolásból nem hagyja ki az őt segítő tudós tanárokat sem.

Végül görög verseskötetének nemcsak tudós, hanem műértő bírálót kíván, egyuttal megfogalmazva a kritika igazi szerepét is: "Különben az sem képtelen, hogy a Művész, s az Ítélelhezó olly szorosán egyesüljön egy személyben, hogy mintha más meg más lélek igazgatná őket, mind segédje, mind bírása

legyen egy más művének. Legalább én, ugyan ezt, csakhogy viszontag óhajtanám, hogy Itélethozóm, a mint Florián mondja, ne csak fűtyölni, hanem énekelni is tanult legyen.”

A továbbiakban görög és magyar költeményei következnek, megtartva 1816-os kötetének műfajok szerinti beosztását, első helyen szerepelnek az ódák, majd epigrammák, idillek és episztolák. Az egyes költeményekhez bőséges magyarázatokat is ad, melyek megkönnyítik a versek értelmezését. A következőkben az első műfajcsoport, az ódák tárgyalására térnénk át. Itt és a továbbiakban is elhagyva a versszövegek görögnyelvű változatát, melyek vizsgálatát jelen dolgozat nem tekinti tárgyának, bár a szövegek kapcsán megjegyezve azt a költő által is hangsúlyozott tényt, hogy a görög versek néhol szövegbeli eltéréseket mutatnak, tehát a görög és magyar versszövegek csak egymás parafrázizált változatai.

A. Ódák

A régebbi szakirodalom Ungvárnémeti ódatermését tekintve kizárólagosan a pindaroszi-típusúakat tárgyalta.³⁴ Költőnk törekedve a klasszicizmus normatív poétikájának ódafogalmához második kötetében négy ódaformát (pindaroszi, alcaeusi, szapphoi és anakreoni mértéket) használ. Kétségtelen, hogy korában, s a jövőre nézve is pindaroszi ódái jelentették a kuriózumot, s költőnk is a többi fölé helyezi, bár mindegyiknek hangsúlyozza tökéletes voltát. Elsőként pindaroszi ódáit tárgyaljuk, röviden utalva a pindarizálás történeti vetületére is.

a. Pindaroszi Ódák

a./1. Elméleti rész

Maga a szerző Ódáihoz tartozó Jegyzeteiben a pindaroszi forma eredetére és jellegére nézve 1818-as Értekezése olvasására utasít. Az itt kifejtett gondolatmenet tárgyalására még visszatérek, ennek azonban csak legfőbb pontjait fogom érinteni.

Ungvárnémeti első kötetének verstani fejtegetései kapcsán már említettük, hogy a nyugat-európai nyelvek nem mindegyike alkalmas az időmértékes verselésre. Így "a nyugat-európai nyelvek irodalmaiban, mivel a szoros antik időmértékes formák meghonosítására alkalmatlanok voltak, évszázadok óta egy másik hagyományvonulat uralkodott, amely azonban semmivel sem volt kevésbé antik eredetű, mint az előbbi, sőt még nagyobb és hosszabb antik multa tekinthetett vissza. S ez a pindarizálás volt, mely formailag jóval kötetlenebb..."³⁵

Az angol ódaköltészet a XVI. század óta pindarizált. A XVII. sz.-ban Cowley, ki saját kora legnagyobb angol költője 1656-ban jelenteti meg Pindarique Oden c. verseskötetét, Gray pindarizáló ódái pedig finomságuk és fenségük által váltak a korban népszerűvé.

Az olasz irodalomban Ungvárnémeti értekezésében is említett Chiabrera (1552-1638) az, aki költészetében egyfelől Pindarost és Horatiust követi (tehát klasszizál), másfelől pedig az olasz irodalmi hagyományokat és a hangsúlyos verselést alkalmazza költészetében.

A francia költészetben a reneszánsz korszakából Ronsard neve említhető, a XVII. sz.-ban pedig a Perrault ellen a régieket védő Boileau ír ódát Pindaros szellemében, és Pindarosz szabad és szárnyaló költőiségének példája ott él az Art poetique II. énekének ódáról szóló részében (69-81. skk.), megkövetelve az ódában a szabad csapongást, a diszkurzív logikai felépítés megszaggottságát a beau desordre-t, vagy a szép rendetlenséget.³⁶

A német ódaköltészet szintén pindarizált. Vietor a német óda történetét tárgyaló könyvében a barokk óda egyik változatként említi a pindaroszi formát.³⁷ Vietor először Pindarosz szerepét tekinti át a reneszánszkori francia költészetben, majd a neolatin és német pindarizáló ódával foglalkozik, végül pedig az ódaforma "visszaszorulását" (Ausgang der pindarische Ode) tárgyalja a XVIII. sz. közepéig. Az ott közölt gazdag ismeretanyagból csak Opitz nevét említenénk, ki barokk poetikájában röviden foglalkozik a pindaroszi ódával, közölve néhány ebben a mértékben írott verset is.³⁸

Vietor jelzi könyvében, hogy a XVIII. sz. közepe táján a német ódaköltési gyakorlatban a pindarizálást egyenlőre a horatiusi momodikus ódaformák "kedvelése" váltja fel, azonban a kötetlenebb formák meghonosításának divatja továbbra is virágzik. A forrás - mint ahogyan a szakirodalom megjegyzi - nem kizárólagosan Pindarosz, hanem a héber költészet paralellizmusait felfedező Lowt (De sacra poesi Hebraeorum)püspök inspirációja is, kinek nyomán Klopstock valóságos szabadvers-divatot teremt szabad rithusaiban (Frey Rhythmen).³⁹

Az elméleti irodalmat tovább vizsgálva, a francia Batteux - kinek nevét azért említjük a német teoretikusoknál, mert művének 1770-es évekbeli Ramler-interpretációja sokkal népszerűbb és olvasottabb volt Magyarországon is, mint az eredeti - széptudományokat tárgyaló művének liraelmélettel foglalkozó III. kötetének ódafejezete szintén említi a pindaroszi ódaformát, s külön fejezetet szentel Pindarosz "karakterének", érdekes módon Anakreonéval tárgyalva együtt.⁴⁰ Itt jegyeznék meg, hogy Ramler-Batteux munkájának nyomai jelen vannak Ungvárnémeti Pindarosz-értekezésében, kit tanulmányában is említ. Sulzer nálunk oly népszerű esztétikai lexikonának Ódászócikkében szintén foglalkozik a pindaroszi formával, sőt terjedelmes szócikket közöl a görög lírikusról, s az ódatípus szerkezeti részeiről (stopha, antistropha, epodosz) külön szócikkben emlékezik meg.⁴¹

A főként a populáresztétikák interpretációiból, de eredetiből is ismert (Verseghy, fentebb pedig Kazinczy megjegyzésére utaltunk) Herder szintén nagy tisztelője Pindarosznak. 1791-es *Schriften zur griechischen Literatur* c. gyűjteményében Pindarosz olimpiai és püthiai ódáiból (*Gesänge von Pindar - olympischer Siegesgesang I-V., VIII., XI., XII., XIV. és pythischer Siegesgesang XI.*) fordít, valamint *Fragmente zur deutschen Literatur* c. művének *Von des Griechischen Literatur in Deutschland* c. fejezetében tanulmányt közöl *Pindar und der Dithyrambist* címmel, s ugyancsak tanulmánya jelenik meg 1803-ban az *Adrastea* c. folyóirat V./1. számában *Pindar, ein Bote*

der Götter címmel. Költői gyakorlatában is megjelenik néha egy-egy pindarizáló költemény (pl. a Das ungebundene Schicksal c.).

Az Ungvárnémeti által bizonynyal forgatott Bouterwek esztétikájának óda-fejezetében a következőket írja: "Bis jetzt sind nur drei Gattungen von wahren Oden bekannt geworden, die Pindarische, die Horazische, und die Klopstockische."

A pindarosziról megjegyzi, hogy "die Pindarische Ode ergiesst sich in der Kühnsten Mischung von Bildern, Sentenzen und Mütchen, die wie Meteore vorüberschweben, und nur durch die innere Einheit der poetischen Anschauung im üppigsten Rhythmus vereinigt sind."⁴³

A nyelvsajátosságokhoz igazodó, a pindarizálás formailag kötetlenebb hagyományú vonulatát követő versgyakorlat XVIII. sz.-i kiteljesítője Goethe. Elsősorban Sturm und Drang korszakában versek sorát írja pindaroszi mértékben, a versmérték triadikus jellegét és a szabadabb versmérték-kötöttséget is messze elhagyva, létrehozva a pindaroszi hagyományon alapuló szabadverset. A pindaroszi klasszikus vershagyományhoz leginkább talán Prometheus c. verse közelít, mellyel a szakirodalom bőven foglalkozott.⁴⁴

Goethe kapcsán térhetünk rá a magyarországi pindarizálás kérdésére. A magyar nyelv a szoros időmértékelésre, így Horatius monódikus ódaformáinak művelésére alkalmas volta miatt, ami deákos triászunk törekvései által nyer polgárjogot, nálunk a fent említett nyugat-európai pindarizáló vershagyomány nem

alakul ki. Az 1770-es években az időmértékes formák meghonosításának törekvése egyben pennaháborút is jelentett a "magyaros" verselés hívei ellen. A XVIII. században a verstani csatározásokban részt vevő klasszikus triászunk egyik teoretikusánál, Rájniz Józsefnél (ki A magyar Helikonra vezérlő Kalauzhoz tartozó Regulák III. részében a Vers-szerzési szabadságról ír) találjuk először Pindarosz említését. Itt azt veti fel, hogy a különféle mértékű sorokat szabadon társíthatja a költő. Ezzel kapcsolatban Pindaroszra hivatkozik: "A többi poétákat is követheti, jelesben pedig Pindarust: aki ámbátor olyan elegyes versekkel élt, amelyeket némelyek verseknek sem tartottak, mindazáltal nagy poéta volt, és a borostyánkoszorút megérdemlette."⁴⁵

Kazinczynak 1815-ben az Erdélyi Muzéumban jelent meg verstani tanulmánya: A magyar versszerzésnek négy nemeiről című. A rövid tanulmány a Ráday-nemről (nyugat-európai versforma), és az óklasszikai időmértékes verselésről szól elismerően, a pindaroszi formát azonban nem említi. Pedig akkor már közvetlen kapcsolata is volt a formával, hisz 1813-ban Kölcsey egy pindarizáló formában írott költeményt küld a széphalmi mesternek Schwermer (a későbbi levelekben Ábránd) címmel. Kazinczy elragadtatással ír Kölcseynek a versről. Válaszlevelében a következőket olvashatjuk: "Ha a Magyar Literatura produktjai között van valami, a mit csudálva olvasok, a mit szerettem volna írni, ugy az bizonyosan a Schwarmert volna. Ez a Pindarusi, Göthei fellengzés, szállongás és csapkodás a phantásiának ge-

niális játéka, a sziv legmélyebb, legédesebb érzése - úgy álllok előtte mint egy gyönyörű festés előtt. De hány ember tom-pul el ennek látására a ki egy bizonyos csudált és nem minden ok nélkül csudált írónknak még meteorinjait is fennségnek és szépségnek nézi. Illyenek az emberek. Még egyszer mondom: A mi verselőinknek légyo rossz verseik mellett vannak ollyak is, a mellyeket forró tisztelet érzései között olvasok: de talán semmi sincs még magyarul írva, a mit inkább írni szerettem volna mint a Schwarmert."⁴⁷

Helmeccy Mihályhoz írott levelében szintén említi a verset: "Kölcseytől egy igen szép ódát kaptam a Schwarmer czimje alatt. Pindar és Göthe voltak példányai."⁴⁸

Kazinczy mindkét levélrészletéből kiderül, hogy Kölcsey a goethei modernizált versalakzatot használta. A széphalmi mester pindarizáló-goethei formában verset ugyan nem ír, de Goethe verseit fordítva (Prometheus, Emberiség határai, Ganiméd címűek, melyek ugyancsak 1813-ban jelentek meg, a Poétai be-
rek c. kiadványban), maga is jó ismerője a formának. Sőt a példákon felbuzdulva (akkor már Ungvárnémeti pindarizálása régen ismert előtte) eredeti Pindaros-verseket is fordít. Pindaros fennmaradt 45 győzelmi himnusza közül a hatodik olimpiai éneket fordítja le, mely nyomtatásban viszonylag későn, 1826-ban jelent meg a Hébében. A versfordítás történetének érdekes mozzanata, hogy Kölcsey, kinek költeményét olyannyira "tömjé-
nezte", megtámadja a fordítást, s a Kritikai Lapok I. köteté-

ben megírt recenziójában mutatta ki, hogy mennyiben tér el az eredetitől. Kazinczy 1831. március 9-i levelében ezt a következőképpen magyarázza meg Kis Jánosnak: "Azt a recenziót gyönyörrel olvastam - írja - csak azt szeretném rá mondani, mit Heyne mondott a Herder által az Anthologiából fordított epigrammák felől. Herder olykor egészen mást monda, mit az Anthologia költője, s Heyne javálja a Herder tettét."

Kazinczy Pindarosz-fordításával kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a széphalmi mester Pindarosz versmértékéért való rajongása nem egyértelmű. 1818-ban ezt írja Szabó Jánosnak: "... én nem vagyok competens bírāja a Tóth László Verseinek. De Pindaruszi hymniszai, s ezek között kivált kettő, fenséges szárnyallásu munka, s teljességgel nem bombast. Én azonban ezt a formáját a Költeménynek nem szeretem, mert nem értem, mi teszi némelly sorát verssé. A görög Muzsika adhata ezen soroknak kedvességet. A hexameter, a Sappho és Alcaeus sorai muzsika nélkül is versek."⁴⁹

Erről, igaz más vonatkozásban, a széphalmi mester által csodált Herder a következőket jegyzi meg a Stimmen der Völker bevezetőjében: "So auch mit Pindars Gesangen, von denen, meines Wissens, noch nichts entferntahnliches in unser Sparche, vielleicht auch nicht in Unserm Ohr da ist."⁵⁰

Berzsenyi ugyan egyelten pindarizáló ódát sem írt, viszont

Pindarosz fenséges stílusát követendőnek tekintette. A legújabb Berzsenyi-szakirodalom pedig ódaköltészetével kapcsolatban a pindaroszi-típusú váteszi-költőhagyomány jellegét hangsúlyozza.⁵¹

Ungvárnémeti "kritikusa", Terhes Sámuel a francia Boileau által lefordított és népszerűsített pseudo-longinuszi késő antik retorika alapján bírálja Pindaroszt, a következőket írva: "Közép utat megyen Longinus kinél mind eddig sem tudósabb, sem igazabb lelkü, sem nagyobb tekintetü ítélő Birájok a régi görög Poétáknak s Rhetoroknak nem igen találtatott. Ő gyönyörködik benne, tsudálja nagy és szép lelkeket, de megvallja bátran hibáikat is. Pindarusról és Sophoclesről a többek közt így szól: dörögnek ők, s ugy szolván menyköveznek, de az alatt gyakran elenyészik tűzők, s szerentsétlenül lebuknak. - Longin. Tract. de Sublimi. cap. 27."⁵²

Érdekes megemlítenünk, hogy Ungvárnémeti értekezésében az alacsony költőiséget bírálva, ugyancsak Longinusz alapján állítja pellengérré Vályi Nagy Ferenc 1807-ben, Kassán megjelent Ódák Horátt mértékeinn c. verseskönyvének egyik kifejezését: "Egy magyar Ódás-könyvben többször fordul elő, hogy az Isten leszítálja az esőt a felhőből, micsoda alacsony idea ez! s mennyire ellenkezik Mózesnek ama felséges mondásával: Monda az Ur legyen világosság, s lőn világosság, a melly pedig ugyan azon Ódás könyvben többször bitangoltatik."⁵³

Az ótestamentumi idézet XVI. sz.-i bibliafordítóinknál (Károli Gáspár 1590-es fordításában (I. Móz. I. 3.) szóval meg először ékes magyar nyelven. Költőnk Longinus művét, vagy Boileau-i interpretációját ismerve, a pseudo-longinusi irat egyetlen ószövetségi idézete kapcsán, éppen a fenségesség hiányáért marasztalta el Vályi Nagy Ferencet.⁵⁴

Visszatérve Pindarosz magyarországi szerepéhez: Elfogadjuk tehát Fried István tanulmányának állítását, hogy Ungvárnémeti tudatosan pindarizáló ódaköltészete lényegében epizód, még hozzá rövid ideig tartó, inkább kuriózumával jelenlevő epizódja a magyar költészet történetének.⁵⁵

A következőkben, mielőtt rátérnénk pindaroszi ódáira, mintegy a magyarországi pindarizálás legfőbb dokumentumaként, Pindarosz költészetét népszerűsítő Értekezésének főbb gondolatait tekinténk át röviden.

Ungvárnémeti valószínűleg eredetiben, de ha másból nem Kazinczy fordításából biztosan ismerte Goethe pindarizáló vers-törekvéseit, és ismerhette Kölcsey Schwarmerjét is. A pindarizálás halvány nyomát észrevehettük már a drámájába beépített dalbetétben, melynek ihletője talán éppen a Schwarmer lehetett. A Nácisz ... c. tragédiájába a történetiség jegyében, az antik kor hitelesítéséül szolgáló dalbetét beépítése felfogásában az ének legrégebbi formáját jelentette.

A forma és Pindarosz költőeszménye felé azonban csak az egyre szélesedő és mélyülő irodalomelméleti tájékozódás után fordul. Akkor azonban a forma történetiségében az ősi, és így conventionalisabb típusát kívánja művelni, nem véve figyelembe Goethe nyomán a német irodalomban művelt, szabadversizű verselés lehetőségeit.

Értekezésében a Pindaroszról szóló részt is azzal indítja, hogy az "ének költők nemében Pindar érdemli a legtöbb figyelmet."

Más összefüggésben már utaltunk arra, hogy Ungvárnémeti a történetiség figyelembevételével a görögök szélesebb értelemben vett ódafogalmát használja. Az óda eredetét tekintve a dalból származik (a görög odé szó dalt jelent), ezért azonosítja a két műfajt. Felfogását jól fejezik ki az 1783-ban megjelent, majd Kis János által 1838-ban magyarra is lefordított H. Blair Retorikai leckéiben olvasható gondolatok: "Óda a görög nyelvben éneket vagy hymnust tesz, s a lyrai poézis neve arra mutat, hogy a versekben lant, lyra vagy egyéb muzsika-szerszám zengedez. (...) Az ódában a poézis megtartja első s legrégebb formáját, azon formát, mellyben az eredeti költők tüzes érzelmeiket kiöntötték, isteneiket, s hőseiket magasztalták, s győzdelmeiket hirdették s bajaikat panaszlották..."⁵⁶

Természetesen nem arra gondolunk itt, hogy Ungvárnémeti a nem is mindig következetesen alkalmazott téziseket esetleg Blair munkájából kölcsönözte, hiszen a nézet jóval elterjedtebb és általánosabb volt annál (ld. Berzsenyi 1825-ös Észrevételek Kölcsey recensiójára c. művében az ódához fűzött megjegyzéseit, melyről a szakirodalom kimutatta, hogy a schlegeliánus Luden Grundzüge aesthetischer Vorlesungen 1801. c. művéből vett át), hogy egy kézikönyvre korlátozódott volna.

Az Értekezés további gondolatmenetében Ungvárnémeti a két klasszikus ódaköltő közül Pindarosz követését ajánlja Horatius ellenében. Megjegyzi, hogy eddig azért nem merték a költők Pindart követni, mert Horatius (ki szintén nem ért fel nagyságáig) elta-

nácsolta ettől őket, mondván, hogy:

Pindarum quisquis studet aemulari
Ille ceratis ope Daedalea
Nititur pennis, vitreo daturus
Nomina ponto.

(Hor. Carm. IV. 2.)

Ide kívánczik az a megjegyzés, hogy Értekezésének befejező részében utalás történik arra, hogy a magyar költői gyakorlat Horatiusnál még az alcaeusi mértéket is szivesebben választja, mely azonban szintén gátja Pindarosz követésének:

"A Magyar Költőkben azt jegyeztem meg - írja -, sőt úgy tapasztaltam magamon is, hogy mivel az Alcaeus mértéke Horatz minden mértékeinél sokkal erősebb Ideákra termet, én is, más is mindjárt ezt a mértéket rántjuk elő (Horatz maga 37 ódát írt rajta) mihelyest erősebb lelkesedést érzünk magunkban...⁵⁷

Pindarosznak minél tökéletesebb megismerése azonban láttatni fogja, hogy Horatius intelme lényegében alaptalan. Értekezésében a Pindaroszt méltatók közül Gravinát, az Athéni levelek szerzőit (?), és Barthelemy művét említi.

A költészet célját a hasznos gyönyörködtetésben megjelölő Gravina az 1708-ban megjelenő Költészettan c. művében méltatta a görög és latin szerzőket, s az ő nevéhez fűződik 1696-ban az Arcadia Academia törvényeinek megfogalmazása.

Gravinánál sokkal népszerűbb volt Barthelemy abbé Az ifju Anarcharis utazása Görögországban c. hétkötetes műve (melyet teljesen Deáki Fülöp Sámuel fordított le 1820-ban.). A mű regényes leírás az i.e. IV. sz.-i görög világról, mely felöleli a

görög földrajz, történelem és kultúra szinte minden vonatkozását, s nem csak a nagy francia forradalom görög-kultuszára, hanem a Napóleon-kori neoklasszicista stílus kialakulására is nagy hatással volt. Népszerűségére jellemző, hogy Kis János 1798/9-ben megjelentő *Sebbe való Könyv-ében* fordít egy-egy részletet.⁵⁸ 1816-ban pedig Solymosi Dániel fordít német nyelvből egy darabot az *Anacarsisból* (a *Délusi Filoklesnek a boldogságról való beszélgetése*. Egy kis darab a *Barthelemy Anacarsisából*).

Ungvárnémeti a görögségre és Pindarszra nézva is sokat átvesz Barthelemytől, ki a következőket írja Pindaroszról:
"Hathatós és független elméje csak szabad, merész és kemény mozgásokkal jelenti ki magát. Ha az istenek tárgyai énekeinek? felemelkedik mint a sas egészen királyi székek sámlóáig: ha az emberek? kirohan a pályára mint egy néki tűzült paripa, az egekben a földön, a merész hasonlításoknak, a hathatós gondolatoknak, és világ-szikrákat szóró maximáknak."⁵⁹

Szándékosan idéztük Deáki fordítását, ugyanis Ungvárnémeti Pindarosz magasztalására vonatkozóan hasonlókat ír, viszont fordítását (melynek alapjául egy bécsi kiadás szolgált) sajátosan, izlésének megfelelően fordítja, ill. egészíti ki. Deákinál pl. a következő sorok sehol sem szereplenek: "De Pindarnak költői lelke mind ezen akadályról semmit sem tudott, mert az a közlélek körénél sokkal fentebb járt."

Ez a gondolat, irodalom- és műszemlélet sokszor felbukkant már költészetében és írásaiban, s ezt egyben a költőkre nézve

általános követelménynek tekinti. Fentebb már szoltunk arról, hogy szemléletét mennyiben alakította a kazinczyanus irodalomszemlélet. Mind a Deáki fordította idézetből, mind Ungvárnémeti adaptációjából az tükröződik azonban, hogy Pindarosz költőeszmény, mely a görögség tökéletességét képviseli. Ungvárnémeti ezt a következőben összegzi: "... méltán el lehessen mondani Ramlerrel, hogy Pindaron többé nem a Görög Költőt, hanem magát a Költői lelkesedést kell értenünk."

Az ódával kapcsolatban pedig korábban azt jegyzi meg, hogy "az ódát főképen a lelkesedés és a kidolgozás módja különbözteti meg." Az entuziazmus általános követelményéről már szoltunk. A költői lelkesedés Pindarossal való azonosítása nem a XVIII. sz.-ban történik meg először, hanem Scaliger, Opitz és más poétikák is utalnak a pindaroszi ódában rejlő furor poeticus állapotának jelenlétére, s ennek Pindarossal való azonosítására.⁶⁰ Ungvárnémeti Ramlerre való hivatkozásán valószínűleg Batteux-Ramler már idézett művét érti, mely a következő megjegyzést teszi Charakter der Pindars c. fejezetében: "Horaz redet von Pindar einer enthusiastischn Bewunderung, die beweist, wie erhabener ihn gefunden habe."⁶¹

Batteux-Ramler nyomán Ungvárnémeti irodalomszemléletében a Pindarossal záródó líra, a költői lelkesedés maximáját is jelenti, tehát azt a korlátot állítja a gondolkodás számára, hogy Pindaroszon a költészet nem tud felülemelkedni. A római és más görög költők utánzásával szemben azonban Pindarosz költészete kétségtelen, hogy nyitottságot is jelent, Ungvárnémeti azonban

ebben csak a görögség tökéletességét látja.

Ugyanigy kitüntetett szerepet tulajdonít a lírai poézisnek, a lantos versnek, mely "minden költemények között a leg kellemesebb harmoniát rejtegeti." Ennek pedig ideálja Pindaroszban testesül meg, így mindenképpen követést "utána törekedést" érdemel. Azt, hogy ez a követés mennyire általánosított a német elméleti esztétikai irodalomban, mutatja Bouterweck kézikönyvének az ódáról szóló fejezete, melyet fentebb már idéztünk.

A következőkben egy fontos megjegyzést tesz Pindaroszra, s általában a költészetre vonatkozóan: "bár korán kezdett is musikát tanulni (a minek pedig én a költő formálására legtöbb befolyást adok) őt vetekedésben győzetett meg a szép Corinnától, (...) s hogy ugyan csak Corinnától, kinek ő tanuló-társa volt Myrtisnél, több ízben meg feddetett, s utba igazítottatott."⁶²

A felvilágosodás korának költészetszemlélete Horatius nyomán a festészet és a költészet azonosságát vallotta (ut pictura poesis), mondván, hogy a festészet néma költészet, a költészet pedig beszélő festészet. A Winckelmann munkássága nyomán kibontakozó új kifejezésforma, a görög klasszicizmus, a szépség fogalmát a testekből vonja le, melynek általános szabályait a cselekvésre, gondolatokra és formákra is alkalmazza, vagyis a korábban uralkodó ut pictura poesis elve helyett a görög szobrokban meglévő tökéletesség utánzását (ut sculptura poesis) hirdeti meg. A költészet és a képzőművészetek szétválasztását, különégeinek megmutatását Lessing 1766-ban megjelenő Laokoon

vagy a festészet és a költészet határaitól c. művében végzi el, megállapítva, hogy "az a lényeges különbség van köztük, hogy amaz látható folyamatos cselekmény, különböző részei egymás után, időrendben következnek be, emez viszont látható, de álló cselekmény, különböző részei egymás mellett, térben bontakoznak ki."⁶³

Ungvárnémeti megjegyzéséből kitűnik tehát, hogy szakít a neoklasszicizmus ut sculptura poesis elvével. Korántsem a romantika meghirdette ut musica poesis-elvről van azonban itt szó. Már Diderot zeneesztétikai fejtegetéseiben utal arra, hogy a zene mibenlétét a hangok harmóniájában és egymásutáni-ságában kell keresni. Lessing a költészetet a "festészettel" (képzőművészettel) rokonítja ugyan, mégis a költészet lényegét a hangok egymásutánjában látja, akaratlanul is közelíti tehát a költészetet a zenéhez.

Magyarországon a zene elismertségi fokát a korszakban igen alacsony. A művészetek hierarchiáját, az esztétikai megítélés irodalom-központuságának egyoldalúságát bontja meg Verseg-hy a Magyar Museumban 1792-ben írt "A Muzsikáról" c. tanulmánya, melyet Sulzer művészeti lexikonának megfelelő szócikkéből fordít.⁶⁴ "Verseg-hy lényegében a racionális klasszicizmussal szemben egy nem racionális, az indulatok gerjesztésére szolgáló művészetet propagál. A hallás magasabbrendűsége (és fizikai tulajdonságai) az erkölcsi elragadtatást idézik elő, s haté-tósága mindegyik művészetet felülmúlja. Leglényegesebb pontja

a gondolatmenetnek az indulatok természetességének és erkölcsös-ségének bizonyításában, valamint az érzőképességnek mint a be-szédtől, a nyelvtől tökéletesen független principiumnak elfogad-tatásában fedhető fel: a muzsika az embert nem mint gondolkodó, vagy képzelődő, hanem mint érző és indulatos valót illeti meg ... a Muzsika az indulatoknak nyelve."⁶⁵

Ungvárnémeti bár nem fejti ki részleteiben, hogy mit ért a mu-zsika "legtöbb befolyásán" a költészetre, mégis Pindaroszszal kapcsolatos felfogásából és megjegyzéséből arra a következtetés-re juthatunk, hogy a muzsikának indulatisága, magas lelkesültség-foka az, ami jelentősen befolyásolhatja a költészetet, melyet költőnk Pindaroszban fedez fel. Nem csak erről az oldalról véli azonban fontosnak a muzsikát, hanem látja történetiségét is.

Poétikatörténeti közhely, hogy a lírai műfajok a muzsikából erednek. Kis János a következőképpen utal erre Mitológiájában: "A 122-ik pontnál levő táblán egy Musa is áll, s lantját igaz-gatja. Ezen rajzolat azt jelenti, hogy a legrégebb mesék szerint minden Musánknak a legfőbb foglalatosságok a Musika volt"⁶⁶ Ugyanigy vélekedik Berzsenyi is a versformákról (1826) c. irá-sában: "A vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetét kö-vető beszédforma."⁶⁷

Ungvárnémeti Pindarosznak költői indulására vonatkozó törté-net (Myrtissel és Corinnával való vetekedését) forrását Plutarc-hosz De gloria Atheniesium c. művében jelöli meg, de ugyanezt olvashatjuk Barthélemy munkájában is, tehát egy ismert, és nép-szerű anekdotát mesél el példaképéről, melynél szintén történik

utalás Pindarosz zenei taníttatására és műveltségére. A zenéből magyarázza egyrészt a pindaroszi formát is, hiszen Pindarosznak nem csak lelkét, hanem versmértékét is követni akarja, ebben ugyanis különös muzsikát vél (amit Goethe egy magasabb fokon ki is használ), amelynek "mértékét s egész Musikáját úgy tekintheti, mint a költemény külső és belső alkatjának (organismus) testi hajlékát, mellyet a Lélek nem csak elevenít, hanem hogy a híres Stahl értelmét ide alkalmaztassam, formál is, még pedig a maga tulajdon schémája szerint."⁶⁸

A formát tehát a lélek határozza (formálja) meg, a tárgy természetete szerint. Így van ez az egyes mértékeknél is: hexameter - nagy történetek elmesélésére, jambus - a gerjedező dühösség, distichon - cselekvő indulatok eléneklésére alkalmas. A formákhoz rendelt tartalom a klasszicista normatív poétikák által is megkövetelt igényét vallja itt Ungvárnémeti. Utal ez egyben arra a tényre is, hogy a modern német elméleti irodalom iránti tájékozódása, főként a másod-harmadlagos népszerűsítő munkák irányába történik, s ezekből is csak néhány általános megfontolást vesz át. Herderrel kapcsolatban is láttuk, hogy más elméletírók (Buczy, Kölcsey) által ismételt népszerű megállapításokat (pl. az emberiség koraira nézve) kedveli, műszemléletében azonban nyoma sincs Herder történeti-tipológiai műfajelméletének, mely a tónus szerint (dem Tone nach) ítéli meg a műfajokat. Költőnk tehát megjegyzését tekintve a vers a zenéből való eredeztetésére vonatkozóan nem ír ujdonságot.

A gondolatmenet további folytatásában a formát tekintve két költőt emel ki: Anacreont és Horatiust; bár megjegyzi, hogy Horatius strófái hamar unalmassá válhatnak, mert a római lantosok eleve nem rendelkeztek olyan kifinomult hallással, mint a görögök, akik "csupa fülek volnának a muzsikára," s messze elkerülték a monotóniát. Pindarosz költészetének, - mivel az erő és a nagyság határozzák meg - szüksége van "külső borítékra", mely Leibnitz szerint "a lélekkel fel emelkedett finom test." Így "Pindar versalkatja az Isteni, s a felségesebb tárgyak éneklésükre minden óda mértéknél alkalmazhatóbb."

Ennek a teóriának a korabeli verstani (német) szakirodalom egy része ellentmond (Apel: Metrik 1814. c. művét említi) Bouterwek említett esztétikája viszont az óda egyik jelentős változatának tartja. Hangsúlyozza, hogy a pindaroszi óda versalkatja eredetére nézve is fenséges. Történeti magyarázatot a mitológia bekapcsolásával ad, miszerint a forma eredetét Theseus hérosz Labirintoszból való szerencsés hazatéréséért Apollon tiszteletére szerzett tánchoz köti, mely három fordulatból állt: strófa, antistrófa, epodos. A tánc V formája miatt a darvak utjához hasonlított, ezért darutáncnak nevezték. A versszerkezet hármass felépítésének magyarázatára egy másik misztikus, a kozmogóniával összefüggő magyarázatot is ad, melyet szintén Plutarchosznál olvasott: "s Stropha mint jobbról balra mozgása a Napnak (primus mobile) keletről nyugatra forgását jelentené, ellenben az Antistropha mint balról jobbra menetel tenné a planétáknak nyugatról keletre forgásokat (...), az Epo-

dus pedig mellynél a táncz csak meglassudott, de nem szűnt meg egészen, a Földnek állandóságát."⁶⁹

Az esztétikai formának a kozmogóniából való levezetése utal a görög esztétikai gondolkodás "hajnalára", mikor az esztétika beépült az elméleti vizsgálódás fő irányzatába, a kozmológiába, vagyis a világegyetem felépítéséről szóló elméletbe.⁷⁰ A kozmológusok felfogása szerint mindennek bele kell illeszkednie az általános rendszerbe. A világ az örökös váltakozás által él és mozog, s ez olyan körforgást hoz létre, amely lehetővé teszi, hogy a világ kezdete és vége találkozzék, s ily módon az elemek kiegyenlítődése az összes dolgok ritmusává válik, s a bolygók mozgása is ennek függvényében képzelhető el. Ennek a ritmus-elméletnek nyomai követhetők nyomon a Plutarchoszból átvett szövegnél.

Az epodossal kapcsolatban Galénosz nyomán azt a kiegészítést teszi, hogy az oltároknál miután bizonyos verseket eléneklettek, valami különös verssel az egész szentséget be kellett fejezni, s ezt nevezték Epodusnak. A peripatetikus iskolához tartozó Galénosz, és Plutarchosz irodalmi-művelődéstörténeti megjegyzéseit a mai napig nem méltányolta kellőképpen az irodalomtudomány. Érdekes, hogy Ungvárnémeti a forma eredetének, ősi állapotának bizonyítására a görög teoretikusok írásainak kuriozitásszerű dokumentumait ássa elő.

A következőkben, mielőtt rátérne az egyes versszakok alapos metrikai vizsgálatára, fontos dologra hívja fel a figyelmet. Pindarosz ugyanis verseit képeknek (Eidos) nevezte, mely-

ből Theokritosz az Eidüllion (idill) nevet vette. Ungvárnémeti költészetére jellemző, hogy a Pindarosz szerinti képekből (strófa, antistrófa, epodos) építkeznek, és ha nem példaképe stílusában ír, a theokritoszi (bionni, moschosi) idillköltészet jellegzetes képei (képecskéi) uralják alakjaikkal költészetét, s ez a tendencia első kötetében néhány alkotásnál világosan kimutatható. Ezek után tér rá a részletes metrikai (verstani) vizsgálatra, melyben felhasználja a kor német verstani szakirodalmát, főleg Apel és Hermann megállapításait, de említi itt Scaliger és mások verstani munkáit is. A német verstani szakirodalomra vonatkozóan is érvényes az a megállapítás, melyet már Versei kapcsán néhány megjegyzésével kapcsolatban említettünk, hogy Ungvárnémeti olyan nyelven írt munkákat tanulmányoz, mely tulajdonképpen nem alkalmas az időmértékelésre, így sok esetben mikor a német szerzők "méregetéseit" kritizálja, azok, az időmértékezést a nyelvhez igazítani akaró, de a nyelv természetébe ütköző, ezért erre verstani megoldásokat kereső véleményei ellen emel kifogást. A verstani rész részletessége, a verstani munkák strófaszerkezeteket és lábakat különböző felosztásban kezelő elkülönítéséből adódik.

Ungvárnémeti precizításra való törekvése egyben Fábchich József Pindarosz-fordításának (1811) hiányosságaira is kíván utalni. Kazinczy a Tövissek és Virágok c. epigrammagyűjteményében szintén megszurkodik a "lángoló hazafiságu papot", kinek görög-séggel elegy "magyar együgyűségét", vagyis provincializmusát nem szivlelte. Epigrammjában (Fábchich című) nyelvét, s előadói modorát utánozza.

Ungvárnémeti a Pindaroszkövetésre a formát tekintve Hermine c. szép ódáját idézi, melyet 1818-ban megjelenő Görög Verseiben is közöl.

Az értekezést azzal zárja, hogy a magyar költők ne kapják mindjárt elő Horatius mértékét, mert ennél Alkaios mértéke is sokkal jobb. Lélektani síkon még megjegyzi, hogy az erősebb lelkesedés megbontja a Harmóniát (test és lélek), bár a Harmónia terminus nem helyes, hiszen test és lélek egymásba folynak, sőt (Stahl szerint), "a léleknek nagyobb befolyása vagyon a testbe, a mennyiben ezt is amaz formálja."

A lélek és a test viszonyát már az értekezés első oldalain vázolta, az ember és a művészet lényegét egyaránt a lélek munkálkodásában jelölve meg. Lélekfelfogása a platonikus hagyományokhoz nyúlik vissza, melyet kora nézetével (Stahl) is igazol.

Végül különösen ajánlja a magyar költőknek Pindarosz verselését, bízva abban, hogy ezáltal visszaszorul a rímes vers, mivel ezen mérték is hordozza a muzsikát, hiszen gondolni kell a köznép fülére is, s ajánlja azért is, mert "a Magyaroknak eleven elméssége, s tüzes képző tehetsége sok Pindarral versent repülő költőket teremthetne."

Egy már az 1816-os verseskötet Glossái között részletesen kifejtett nézetet ismét meg, mely a rímes vers, a sárospatakiak költői gyakorlata ellen irányult. A pindaroszi mérték, mint bizonyította, az időmértékes versekből a ritmisták által hiányolt zeneiséget éppugy képviseli, mint a magyaros versforma, amit akkor a rímes verssel azonosítanak, tehát semmi sem teszi

indokoltta a magyar költészetben a rímes verselést, hiszen a pindaroszi muzsikát még a köznép is megérti. Ungvárnémeti a "köznéptől való eltávoztatását" már Kazinczy is szóvateszi levelében. Költőnk, bár szellemi arisztokratizmussal utasítja el a költészetét nem értőket, a köznépben (talán Herder, vagy az őt interpretálók hatására) mint már említettük azt a gyermekkori állapotot látja, melyet a görögök képviseltek. A köznép (mely tehát olyan érzékeny a muzsikára mint a görögök) alkalmas arra, hogy befogadja, érezze a pindaroszi zenét. Ennyiben kívántuk összefoglalni a teljesség igénye nélkül a pindarizálás előzményeit és magyarországi helyzetét. A következőkben a versek vizsgálatára térnek át.

a./2. Gyakorlati rész

Ungvárnémeti görög verseskötetében négy pindaroszi mértékű ódát találunk, a VI. sz. vers pedig pindarizáló. Itt tárgyaljuk azonban Az istenülés dicsősége c. 1820-ban írt versét is, mely szintén pindaroszi mértékben íródott.

Az ódákhöz írott jegyzetekben költőnk megjegyzi, hogy "a Magyar Pindaroszi ódák az egy Herminén kívül, magának a költőnek szabad versalkati, mellyek az értekezésben felhozott javallat szerint senkit meg nem kötnek, hanem inkább hasonló merészségre bátorítanak."⁷¹

Költőnk tehát "szabadon" kezeli, alakítja a versformát, de ebben a forma adta szabadsággal való élésben nem a nyugat-európai, főként német (Goethe) törekvéseket veszi figyelembe, hanem - mint jeleztük - megmarad a Pindarosz által is megkövetelt

"szabadságnál". A következőket írja értekezésében:

"Az ilyen verselést merem ajánlani (Pindar így verselt!), mert itt az eleven képződések nem szoríttatnak oly szűk határok közé, mint p.o. Horátnak változhatatlan formáiban, melyek a beszéd zuhanó folyamatját mint ugyan annyi csekély árkocskák egészen megerőtlenítik. De ajánlhatom még azért is: mert Pindar szerint maga a Költői lelkesedés formálja külső alkatot, s bizonyos jobban egyez avval, mint Horátnak változhatatlan formáival."

Továbbá a költői mechanizmusra nézve: "... ha soha nem olvastuk is Pindart az ő verselő módja szerint a feljebb előadtam isméretekkel (főképpen ha még muzsikát is tudnánk) nagyon szép vers-alkatokat szerzenünk. Érti a Költő magában a lelkesedést (...), tegye fel gondolatait a költőségnek lelkében, s szaggassa beszédét sorokra, úgy mindazáltal, hogy sora tetrameternél hosszabb ne legyen..."⁷²

Egyik 1819-ben, Kazinczyhoz írott levelében már arról sajnálkozik, hogy eddigi költészkeedésében miért ilyen későn kezdett pindarizálni, s hogy az egész könyvnek azon a hangon kellene szólnia.⁷³

Korábban szóltunk már arról, hogy Ungvárnémeti 1814-től (vagy már korábban) próbálkozott görög versekkel, melyek csak az 1818-as kötetben jelentek meg. Költészete fejlődésének dokumentumait bizonyos megjelölhetjük pindarizáló ódáiban, hiszen azok 1817-18 körül keletkeztek. Itt utalunk rá, hogy a kötetben, néhány korábban írt, de görög nyelve miatt itt meg-

jelent verse, általunk a görög kötetében keresett "modernebb" tájékozódásba nem fér bele, s egy korábbi, az 1816-os kötet állapota felé mutat.

Első ódája, az 1816-os verseskötet nyitóversének párjaként értelmezhető Eleüsziszi titkok c. Kazinczynak a következőket írja verséről: "Az első Óda kedves azért, mert benne téged ábrázolok, a mit csak az fog elérthetni, a ki téged ismér, s tudja mi tisztelőd legyek neked."⁷⁴

Valóban az ódához fűzött jegyzeteiben a vers tárgyát Kazinczy A nagy titok c. (Jót s jól ... kezdetű) epigrammjában, s Phokülidesz versében (Ei de tis oi dedaéke tekhnén, szkaptoito dikellé - aki nem ért a művészethez, had nyuljon ekéhez) jelöli meg.

Az agrai felesküvés c. első kötetbeli verse kapcsán szoltunk már az eleüsziszi misztériumokról is, melyről Potter művében bőséges információra lelt.⁷⁵ A vers nyelvileg és tartalmilag az 1816-osnál jóval közelebb áll a görög misztériumszellemez. A költemény kezdése az előzőhöz hasonlóan itt is a misztériumhangulat megidézésével kezdődik, csak hogy itt a költő, mint beavatott pap szól az avatatlanokhoz, elutasítva azokat:

Távozzék minden gonosz innen:
Nem szól gyáváknak az én lantom,
A fennyen övedezett
Múzák ajándékok: a Törvény-
adó Istennét fogom éne-
kelni. A béavatkozott
Vesztég maradjon, mig engemet
Föld-Anyánknak éneklőjét hallgatand
Sokat tud ő, a mit csupán
Zeüsz leányival közöl, ...

A verskezddés az antik költők misztériumot megéneklő költeményeinek állandó toposza: Az isten vagy démon által ihletett pap (latin szóhasználattal *vates*) szavai csak a beavatottak számára érthetők, de az isteni ihletés pillanatában még azoknak is – ha gondolunk itt az *Aeneis* VI. énekének Aeneas alvilágjárásával kapcsolatban Deiphobe sibylla papnő apolloni ihletésére, mert a római eposz leírásából bizonyosan merített, félre kell vonulniuk.⁷⁶ A démon által megszállt, ill. ihletett költő (*furor poeticus*) tanait váteszként hangoztató magatartásban nem nehéz utalnunk az orphikus hagyományt maga is papként vállaló pindaroszi költőeszményre.

Az eleüzszi beavatás tehát az ihletettség állapotát jelenti, melyben a költő a pindaroszi "magasan repülés" törvényeit hirdeti. Ez a triád első záróstrófájában (*Epod* I.) kerül kinyilatkoztatásra, melyet a szépség istennői tettek az emberek munkájára törvényül: SZÉPET SZÉPEN. A Kazinczy által megkövetelt JÓT S JÓLI helyett (vagy vele párhuzamosan!) Ungvárnémeti értékrendjében tehát a szépség, a tetszés foglalja el a legfőbb helyet, melynek szerepére, s gondolkodásának irányára már az Előszó kapcsán utaltunk.

Ha görög szempontból vizsgálva, a kalokagathia esztétikai-etikai kategóriájára gondolunk – melynek a görögségben elterjedt hatása alól nem mentes a horatiusi *ars poetica dulce et utile* kitétele sem, ami köztudottan a XVIII. sz.-i költészet-felfogás egyik sarkalatos tétele –, amelynek klasszikus ideálja Pindarosz lírájában is tükröződik, hiszen a görög játékok

és Pindarosz róluok szóló énekei a hellén klasszikus kalokagathia legjobb példái, akkor ebben az értelemben Ungvárnémeti nem a görög eszmény követőjének látszik, hiszen a költeményben a szépség feltétlen primátusa hangsúlyozódik, ami egy winckelmanni értelmű szépségadaptációnak tűnhet. A kérdéskör szempontjából azonban a költemény önmagában való értelmezése hamis konkluzióhoz vezetne, hiszen második ódájában (Melpomené c.) kifejti a kalokagathia etikai tartalmára vonatkozó nézeteit is:

Hogy Istenimnek,
S honnom Hősinek kedvetek szerint
Dicsérhessem a jót,
Felderült gondolatok sebes
Szélreptőkben, s koszo-
rut fűzzek a jelesbeknek.

Az általunk a következőkben tárgyalandó második ódát a pindarosi-platoni kalokagathia-eszmény szervesen kapcsolja össze kötetnyitó versével. Így tehát költőnk, bár a szépség kanti autonómiája felé hajlik, görög verseskötete eszményeiben is törekedve a hellenizálásra, nem függetleníti magát az antik gondolkodás esztétikai-etikai alapfogalmától sem.⁷⁷

A triádikus gondolatmenet második részében is követi a misztérium váteszi követelményét: könyörgés következik az istenhez az istenülésért (=költőség), Árpád szép nemzete (=magyarság) érdekében. Érdekes utalás történik itt a magyarság durva karakterére (mely a vitézségre alkalmas), s a görögségben (A versben Arkadiára céloz) megtestesülő "finomabb elmés-ség" jelenlétére, melyet a költő személye old fel, ki istenül.

A pindaroszi óda által megkövetelt mitologizálást tekintve Ungvárnémeti a misztériummal összefüggésben Déméttert említi, s szépségre vonatkozóan Aphroditét és a Khariszokat,⁷⁸ az istenülésre pedig Ganümedész mítoszát idézi példaként. Nyelvre választékosabb, csiszoltabb – bár ez a pindaroszi versekre általában érvényes – eddigi ódáiénál.

Második ódáját, a Melpomené címűt már a kötetbeli vignett kapcsán említettük, de Melpomenéhez, a tragédia múzsájához könyörgött a költő Verseinek III. ódájában is.

A Jegyzetekben a vers mottóját Kallimachosz egyik epigrammájában jelöli meg (magyar fordításában Gyülölöm én... kezdetű), mely arisztokratikusan utasítja el a mindennapit, a szokottat.⁷⁹

Az antik eposzok állandó kellékeként ismert, az istentől vagy a múzsától való ihletettségek kérése (invocatio) a dalköltészetben önállósodott, s a múzsához való fohász általában a költő ars poeticáját jelentette. A római költészetben a XIX. sz. eleji versköltészetre (Berzsenyi, Virág, Vályi Nagy Ferenc) közvetlenül is ható Horatius több olyan verse is ismert, amelyben a múzsához intézett könyörgés kapcsán költészetét is jellemzi, tehát egyfajta költői önvallomás. Ezek között legalább kettőben (Carm. III. 30. és IV. 3.) Melpomené szerepel. Ungvárnémeti ódájá tehát valószínűleg horatiusi ihletésű, annál is inkább, mivel a versszerkezet a horatiusi óda (IV. 3.) felépítését mutatja, természetesen a pindaroszi triád építkezésének különbségével.

A Stropha Ungvárnémeti irodalom- és költészetszemléletének már az 1816-os kötetében is jelenlevő nézetét összegzi, mely a "többségtől" (sensus communis) való eltávozást - a mottoul megadott kallimachoszi epigramma értelmében -, a költő szabad teremtmerejének autonom voltát, az ihlet szabadságát hirdeti. Ennek német és kazinczyánus vonatkozásairól fentebb már szölkünk.

A Stropha görögnyelvű változatával kapcsolatban azonban had tegyünk még egy érdekes megjegyzést. A versszak 6-7. sora a magyarnyelvű változatban a következő: "Boldog a költő, ki az aranyhaju// Melpomenát követi." A költőre vonatkozóan érdekes szóhasználatot találunk a görögnyelvűben. A 6. sor ez: Daimonion eiszin aidoi. A költő tehát énekes daimon, vagyis olyan lény, aki - istenülése következtében - az égi és a földi szféra között közvetítőként működik.

Platón A lakoma című dialógusában Diotima mondja el a daimonológia lényegét (Platón ŐM I. Bp. 1984. 988-989.), a korokban oly kedvelt anti szerző, Plutarchosz pedig részletes értekezésben fejti ki (Szókratész daimonja Bp. 1985. 61-112. különösen 90-99.) a daimonokról szóló elméletét, mely valószínűleg mind az európai kulturkörben, mind pedig Ungvárnémeti számára ismert volt.

Ungvárnémetinél tehát (a később tárgyalandó költeményeivel kapcsolatban is) a költő istenülésére tett utalásaiban (melyet az orphikus-pindaroszi költészettel kapcsolatban hangsúlyoz) a költészetre alkalmazott platóni-plutarchoszi daimón-elmélet jelenlétét láthatjuk.

Ezt azonban költőnk az entheos (=istentől ihletett) gondolat-
körével azonosítja, mely etimológiai szempontból is az enthu-
siasmos (=a költői lelkesültség) fogalmával függ össze. Ennek
antik hagyományaira nem nehéz rámutatnunk (pl. Ovidius: Fasti.
Lib. Sex. 5. - est deus in nobis), hiszen a görög és római
költőknél egyaránt előfordul.

Az Antistropa a tulajdonképpeni könyörgés a múzsához (Jövel,
s kölcsönözz óh Melpomena! // Bájló szép versezetet énekem).

A versben a fohász okaként említett "honi hősök dicsérete",
s a "jelesebnek való koszorufűzés" a pindaroszi versköltészet
eleme. Pindaros az agon-győzelmeket megéneklő költeményekben
a dicső tettek szavakba foglalására buzdított. Az antikvitás-
ban az ember "halhatatlanságának" korán felismert külső eszkö-
ze a képzőművészet volt, Ezzel párhuzamosan azonban a későbbi-
ekben a szó, az írás, s a hozzájuk kapcsolódó művészet (iroda-
lom) került egyre inkább előtérbe, s a pindaroszi vershagyó-
mányban a költői szó funkciója a maradandóság szempontjából már
egyenértékű a képzőművészeti alkotásokkal.⁸⁰

Pindaros egész költői programját meghatározó tétele tehát az
agon-győzelmek szavakba (=versekbe) foglalása lesz. A költői
szó funkciójának Pindaros által kiterjesztett értelmezése
kapcsán érthető Horatius Exegi monumentum ... (Carm. III. 30.)
kezdetű ódája, s ugyancsak ez a vershagyomány az, amelyik a
pindaroszi verstipust egyrésztől a barokk alkalmi verselés i-
deáljává teszi.⁸¹

Végül költeményét hazafias pátosszal zárja, utalva saját hazaszeretetére, és költészetének szerepére is.

Hermine c. ódája volt talán a pindaroszi versek közül a legismertebb, s a régebbi szakirodalom is ezzel foglalkozott a legtöbbet.⁸² A több helyen megjelentetett (Hasznos Mulatságok 1817. II. 195-98, Pindarosz-értekezésében példaként, végül kötetében (alkalmi költemény Pindarosz püthiai 10. himnuszának mértékén iródott, s a költő szerint itt a magyar szöveg volt az eredeti.

Hermina osztrák főhercegnő halálára garmadával születtek az alkalmi költemények, melyek között kétségtelenül a legjobb Ungvárnémetié volt.⁸³

A vers első része a nőiség-asszonyiség szerepének leírása, a második a főhercegnő anyaságára, s gyermekágyi halálára céloz, a harmadik pedig Hermine utódainak felmagasztalása. Az alkalmi költészet pindaroszi hagyománya erre a versére ugyan igaz, természetesen a XVIII. sz-i alkalmi verselés divatja még Ungvárnémetinél sem kizárólag Pindarosz-követésében keresendő.

Ugyancsak a pindaroszi megörökítés-igény az életrehívója a Magyar Hősök c. ódájának is, mellyel párhuzamos a Magyar Dicsőség c. pindarizáló verse. Tartalmi szempontból nem fűznénk hozzájuk hosszabb megjegyzést, hiszen az első részben nyelvi-leg is igényesen leírt, "romantizáló" magyar dicsőség és hősiesség leírása után az alkalmi jelleg, mely a napoleoni harcokban részt vett "hősök" magasztalása, ellaposítja a költe-

ményt. Mutatóul a Vörösmarty nyelvén megszólaló hazafias líránkat idéző verskezdetet idézzük:

Ragyog még bájló dicsősége
A kiküzdhetetlen
Régi Magyaroknak,
S hét törzsökös Hőseinknek fényök
Hasonló a Planétákéhoz:
Árpád a világító Nap közöttök.
Tiszteletes pedig Attila
Királynak is derék neve
Hű maradékinál, minálunk,
Kik neki Asia törzsökének...
(....) Kérkedünk ....

Pindaroszi ódáinak appendixeként egyik legszebb költeményének, Az istenülés dicsősége c.-nek tárgyalására térnénk át, amely kötetében nem szerepel, hiszen a valószínűleg 1819-ben írott vers, csak halála után, 1821-ben jelent meg a Hébében. A költő akkor még nem sejtette, hogy ez, a mindenképpen összegzésnek szánt vers lesz a "hattyúdala".

Ungvárnémetit a vers megírására Terhes, görög verseskötete és Pindarosz értekezése ellen megírt újabb paszquillusa ösztönözte. "Görögözését" és görög verseskötetét főleg Bécsben és német nyelvterületen ugyanis ünnepeelve fogadták, s költőnk még arról is beszámol a széphalmi mesternek, hogy a britanniai múzeumtól Henri Ellis Secretarius névaláírással egy kis köszönő levelet kapott, Terhes viszont "lesujtó" "kritikájával" Ungvárnémeti könyve számára - legalábbis a költő érzése szerint -, ki minél inkább a külföld (német törekvések) szemével nézte Magyarországot -, hazájában kellemetlenebb visszhangot teremtett,

mint idegenben. Az már persze más kérdés, hogy a német irodalom törekvései már mások ebben a korszakban, mire, mint fentebb említettük, a Mailathoz írott levél tanúsága szerint költőnk is ráérez.

1819-ben Bécsből keserű hangú levelet ír Kazinczynak, melyben készülő költeményét is említi. A következőket írja: "Az a század, a mellyben születünk, üldözi azokat, a kik már jövő századra születtek, s boldogok, a kik üldöztetnek, s csak azért, mert nem e világból (nem a folyó századból) valók." A továbbiakban Terhest említi, majd Kazinczyt magasztalja, így fejezve be a levelet: "Egy versem fog ki jönni nem sokára, s ezen levelem leszen kulcsa első Antistrophájának, melynél életemben szebben nem irtam."⁸⁴

Egy másik levélben: "Aesculap botja helyett ismét Apoll lantját forgatám. Illyen játéknak szüleménye ez az óda, mellyről már egyszer említést tevék levelemben, avval a különbséggel, hogy a kedves Antistrophát első Stropha helyére magasztaltam."^{84/a}

A hamarosan elkészülő vers Kazinczynak is megtetszik, s németre fordítva (Der Glanz der Vergötterung) próbálja népszerűsíteni. Érdekes, hogy pár hónappal később Mailath Vergötterungslanz címen "átírja" a verset, a formát is goethei "mértékre" alakítva, s a megváltoztatott formához Kazinczy számára bővebb magyarázatot is fűzve.⁸⁵

Mailath a goetheire változtatott költeményt a szerzőnek is elküldi, ki a következőket írja egyik 1820. február 2-i levelében: Selbst die Versart so vortrefflich nach dem hohen Schwung

des Goethesehez Geistes gewahlt, entspricht auf alle Weise dem Ideengang, so in dem Original Geschmack mit der Gesetzlosen Freyheit des Pindarischen Fluges zu vereinigen sechste.^{85/a}

Mint fentebb említettük, a vers tehát összegző válaszként született Terhes újabb támadására. Az első strófahármasban a költő oly sok versében megfogalmazott, de görögségéért Terhes által kétségbe vont hazafiságról ír, mely azonban a költészet révén egyetemes érvényű, az idegent (görögség) is magába foglaló, abból táplálkozó. Értekezésében részletesen kifejti az idegen (a németek nyomán főként a görög) példák követésének teóriáját, mely kapcsán megjegyzi: "A nemzetiségnek, a mi valóban nemes derékség, nem kellene megfojtani a világpolgárságot, valamint a rokon szeretésnek a nemzetiséget."

Értekezésében a legmodernebb hatásokat kereső szakirodalom a megállapítást Hegel-adaptációnak gondolja, holott a korban általánosan elfogadott nézet.⁸⁶ Az Ungvárnémeti által mindig bálványozott Kazinczy 1808-ban megírt Tübingiai Pályaművének első oldalán olvasható: "S a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmussal: ez amant csak nemesíti"⁸⁷, valamint ugyancsak megtalálható, a szerb költőhöz, Musiczky Lucsiánhoz 1812-ben írott levelében: "Az én patriotizmusom nem ellenkezik a cosmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt a mennyire tőlem kitelik elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem."⁸⁸

Kazinczy itt tehát a nyelv szempontjából vallja magáénak a patriotizmus és a kozmopolitizmus összeegyeztetését, Ungvárnémeti ezt az irodalom, a kultúra és a tudomány szempontjából véli fontosnak, amit a görögség testesít meg (ld. I. Epod). Az első Antistrophában újra a hasznosság-szépség dichotómiájának problémáját veti fel, az utóbbi kánonját hirdetve. A második triádban költői öntudattal szól költészetének sikereiről, ugyanakkor a felvilágosodás korában sok költő által megénekelte, a magyarországi viszonyokban tapasztalt kultúra iránti érdektelenséget festi:

Nőtt szüntelen, nem lankadt erőm,
Hozzá szoktam a Nap sugárhoz,
S borzadom, nem átkozom hazán fellegét.
Becsületet nem koldul az igaz.

Másutt: Setét köd lepi be a Táttra derekát,
Nagy éjfélte huhog sok száz bagoly
A hegynek tövéből,
Zeusz madarát pedig a tetején
Fénytenger övedzi

Ungvárnémeti politikai-társadalmi nézeteire már Napóleon-kultusza kapcsán utaltunk, melyet Nárcisz ... c. drámájában a II. nyilás 10. jelenésében Néereusz szájába adott szavak kapcsán is érintettünk, kötetbeli első epigrammja tárgyalásánál pedig a kérdésről még szólnunk.

Az óda befejező részében a költészet erejével való mitikus istenülésben bízik, mely őt isteni szárnyalásra ragadja. Az antikvitástól élő, az isteni erőttől ihletett (furor poeticus),

ezért az istenekkel rokon költő képzele van itt jelen (Az antik filozófia egyébként a lélek - sok esetben = gondolkodás - fogalmát az istenekkel közös eredetűnek tartja - a római költészetben pl. hasonló felfogásban Ovidius Metamorphoses 78-81. skk).

Végső intésül a következőket írja:

Hazám, Hazám, tiszteld Istenidet
S a velek rokon embereket böcsüljed.
Az Egység lelke fő-isten köztük
S ez az Isten, kit követned illik.

Ungvárnémeti ódája tulajdonképpen korábbi nézeteihez képest új elemet nem hoz, az eddigi, néhol elszórtan kifejtett véleményeinek koncepciózus költői megfogalmazása. Emberi-költői világának problémaközelsége, vallomásossága teszi bensőségessé a verset.

b. Más mértékű ódái

Visszatérve verseskötetéhez, néhány más mértékben megírt ódájáról kell még szólnunk.

A kötetben egyetlen alkaioszi mértékben megírt ódája a Magyar Nyelv c., melynek mottóját Horatiustól (Graius dedit ore rotundo Musa loqui) veszi, fejtegetései azonban Révai követéséről árulkodnak. Az első részben a mottó szellemében a nyelvet jellemzi, a másodikban pedig a nyelv jelenlegi állapotáról ír, elsősorban révaiánus szellemben a mostani nyelv frissítésére szolgáló archaizálás elhanyagolását említve:

Nincs a Magyaroknak semmi egyéb baja
Hanemhogy a szép ősi szabásokat
A nyelv dicsőséges mivoltát,
S nemzeti bélyegit elfeledte:

A nyelvszokás időbeli megváltozásának, s e változások nyomán a jobb nyelvhasználat folytonos romlásának teoriáját már az antikvitásban ismerték, hiszen az aranykor, ezüstkör, vaskör társadalmi és irodalmi korszakokat jelölő terminusaiban is ez a felfogás van jelen. Varro a latin nyelvről írt történeti művében (*De lingua latina*) szintén szól erről. Révai természetesen ismerte ezt a felfogást, s tudott Varro nézetéről is, hiszen *Antiquitates Literaturae Hungaricae* I. (Pest 1803) c. művének mottójául Varrotól választott egy fenti értelmű idézetet, s idézi nagy történeti nyelvtanában, az *Elaboratio Grammatica Hungaricae* címűben is: "Sed et Varronis sententiam quis neget veram esse? Consuetudo loquendi, ait ille, in motu est: itaque solet fieri ex meliore deterior (*De Ling. Lat. Lib. VIII.*)".⁸⁹

Tehát ebben a szellemben vallhatta Révai is, hogy a régi nyelv jobb és különb a mainál, ezért arra kell törekednünk, hogy visszaállítsuk a régi nyelvszokást. Ezt azonban csak úgy tehetjük, ha a régiek nyelvéhez fordulunk, mert az még romlatlan volt. A nyelvészeti szakirodalom Révai archaizálásában a német Adelung helyett Varro követését látja.⁹⁰ Ungvárnémeti meggyőződéses révaiánussága tehát, bár Adelungot jó ismerte, hiszen hivatkozik rá (*Versei* 200. l.), s a versidézet által megfogalmazott követelmény, valószínűleg az antik (főleg római) felfogás és nyelv szemlélet eredménye.

A VII., VIII. és IX. ódája szapphoi mértékben íródott. Az antikvitásban a szerelmi dalköltészet mesterének tartott Szapphó az ujlatin költészetben az ódaformák közül, valószínűleg Horatius értéktétele miatt (Carm. II. 13. - Quintiliánus pedig meg sem említi Rhetorikájában) a legalacsonyabb rangúak közé tartozott, deákos triászunk viszont ezt a formát kedvelte a leginkább.⁹¹

A német költészetben Klopstock ugyan dicséri a versformát, mégis a klasszikus szapphói monotóniáját vallva "megújítja" a mértéket, s bevezeti az un. vándordaktlust.⁹² Az elméleti irodalmat tekintve a korban népszerű, s Ungvárnémeti által bizonyosan olvasott esztétikák a szapphikummal nemigen foglalkoznak. Sulzer esztétikai lexikonában Szapphó-szócikket hiába keresünk (Pindarosról és Alkakoszról viszont ír), s az óda-szócikkben sem említi, Bouterwek sem említi, Batteux-Ramler pedig csak éppen hogy érinti idézett művének ódaformákkal foglalkozó részében: "Alcaeus, Sappho und andre Lyrischen Dichter, hatten vor dem Pindar, andere Formen erfunden, worinn sie verschiedene Versarten in eine Symmetrie stellen, die weit öfter wiederkam."⁹³ Az ódanem tartalmi kérdéseit tekintve már az antikvitásban Horatius is eltér a szapphikum szerelmi vagy himnikus témáitól, barátaihoz írt személyes hangú ódáiban társadalmi és életfilozófiai kérdéseket tárgyalva. A neolatin költészet alkalmi jellegű versgyakorlata sem kizárólag szerelmi témák megírására használta, s deákos triászunk költészetében is csak elvétve fordul elő a sapphikum eredeti tartalmában (leginkább talán Révai Miklós - pl.: A rósavirágon megilletődött szeretők c. verse), s nem ragaszkodik a szapphói eredeti antik tartalmához.

Virág Benedek és Berzsenyi Dániel sem. Virág viszonylag kevés szapphói mértékű adót írt, s azok jobbára alkalmi költemények, s a Berzsenyi-ópusban is mindössze két szerelmi témájú van a szapphikumok között (Bucsuzás és Emmihez c.).

Ungvárnémeti első kötetében mindössze egy szapphói mértékben megírt ódát találunk (a kötet nyitóverse, Az agrai felesküvés c.), mely szintén nem szerelmi témájú. Költőnk azonban, talán éppen a német költészetben a XVIII. sz. végének utolsó évtizedeiben végbemenő szapphói verstémának erős klasszicizálódásának hatására már 1815-ben törekedett a versforma eredeti szellemisségének követésére. Az 1818-as verseskötetébe felvett A Kháriszokhoz c. versről hirt ad Kazinczynak is egyik 1815-ös levelében, a vers mintáját Matthisson egyik szapphói költeményében jelölve meg.⁹⁴

A kötet három szapphói mértékű versét tekintve azt mondhatjuk, hogy ügyel a versformák eredeti tartalmaira, hiszen mindháromban a szapphói szellemisséget próbálja követni. Erről Kazinczynak is ír egyik 1819-es levelében: "Sapphói Ódáim, úgy látszik, azért tetszenek, mert az olvadozó költőné gyengéded érzésményeihez közelitnek."⁹⁵

A költő ódáihoz írt Jegyzeteiben, a versek mintáit keresve, kettőnél is találkozunk Matthisson nevével. A német költő hatását a magyar költészetre eddig Demek Győző tanulmánya vizsgálta a legrészletesebben.⁹⁶ Költőink közül talán Kis János nevét említenénk, ki a matthissoni érzékenységű versek sorozatát írja, és Berzsenyiét, kinek költészetében a szakirodalom bőségesen mutatott ki Matthisson-reminisztenciákat.⁹⁷

Kazinczy az 1790-es években már jól ismerte Matthisson költészetét, hiszen 1794-ben Kis Jánoshoz írt levelében arról számol be, hogy Bőthy vice ispán, miközben Kazinczy ebéd utáni rosszlétről panaszkodott, orvosságként egy 1786-ös Göttingai Musenalmanach-ot tett elé, melyben Bürger, Matthisson és Salis verseit olvashatta, nagy gyönyörűségére.⁹⁸

Az 1810-es években, amikor a korban túlértékelt Matthisson ellen a fiatal romantikusok támadást indítanak, Kazinczy ezt ismerve a következőket írja Berzsenyinek: "Tartsd magad Klopstock Goethe verseihez és a Matthissonéhoz..."⁹⁹

Visszatérve Ungvárnémeti ódáihoz: Az első óda értelmezésére elfogadhatjuk a költő megállapítását, melyet Jegyzeteiben tett: "Nincsen reá semmi jegyzeni való, s azon kívül, hogy a Sapphónak lelke szerint az epekedő szerelmet énekli. A hasonlatosságok benne szépek, s nem mindennapiak."

A következő két óda matthissoni motivumokra épül. Az ifjúság istennéje (görög címén Hébe) c., himnusz Hébéhez. A Hasznos Műveltségek 1818. II. 4. számában megjelent Szapphó Aphroditéhez (Ungvárnémetinél Sapphó éneke Küprishez) c. versfordítása mutatja, hogy költőnkre az eredeti szapphói szellem is hatott (a matthissoni hatás mellett), hiszen ebben a költeményében csak az istennő személye változik, s a szapphói költészet oly jellegzetes, a szerelemistennőt éneklő himnuszának motivumai a boldogságot jelképező Hébe alakjában megjelenő képzetre tevődnek át.

Harmadik verse A Khariszok c. ugyancsak matthissoni ihletésű. Ungvárnémeti az ódához fűzött jegyzetében utal rá, hogy Matthisson verse az antikoknál (Theokritoszt és Pindarosz 14. olympiai ódáját említi) jobban tetszett.

A matthissoni verset (Die Grazien c.) 1810 körül a széphalmi mester is lefordította (A gratiákhoz címmel), s Ungvárnémeti is hiába mondja a jegyzetekben, hogy ezen szép óda eleje olyan forma, mint a Szapphóénak (Phainetai moi kénos iszos Theoiszin ...) verse hű fordítása (néhány apró változtatással) Matthisson szapphikumban írott költeményének (persze az is elképzelhető, hogy költőnk az eredeti matthissoni verset érezte hasonlónak Szapphóéhoz).¹⁰⁰ A vers filológiai elemzésétől itt eltekintünk, az első versszakot azonban Matthissonéval idézzük:

Matthissoné: Glücklich ist der und hochgesinnt wie Götter
                          Der den Grazien opfert! Seine Tage
                          Fliessen hell, wie Tage des Blütenmondes,
  Lieblicher Sanger!¹⁰¹

Ungvárnémetinél: Boldog a férfi, s rokon Istenekkel,
                          A ki a Kháriszt tiszteli áldozattal,
                          Mert vigak, mind a tavaszé, minden
  Napjai annak.

A verssel kapcsolatban még annyit jegyeznénk meg, hogy az óda 1815. körüli keletkezésének tényére már utaltunk, s Ungvárnémeti költészetében a német Salis-Matthisson-Gessner Gleim hatását az első verseskötetében jelöltük meg. A költemény tehát korábbi érdeklődésének dokumentuma, s görögnyelvűsége miatt került a kötetbe.

Az ódák közötti utolsó két verse, a Kecstelen szüz és A leányok c. anakreontikonok.

Az európai hagyományt tekintve Franciaországban már a Pléaide-költők óta fel-felbukkantak a költészetben az anakreoni motívumok, a XVIII. sz. elején, a Napkirály uralkodásának utolsó

éveiben pedig – a gáláns udvari és pásztorköltészet motivumai-
val dekorálva valósággal reneszánszát éli az anakreoni műfaj.¹⁰²

Németországban Opitz és Weckherlin fordításaiban válltak ismeretesekké a pszeudó-anakreoni költemények egyes darabjai, a német költészetben azonban az 1740-es évek tekinthetők leginkább az anakreoni költészet divatos időszakának. Anakreontikus költőtriásként Gleimet, Uzt és Götzöt tartja számon a német irodalomtörténet, kik a francia Henri Estienne 1554-es kiadásában – melyről később kiderült, hogy jórészt nem Anakreontól származó költeményeket is tartalmaz – ismerkedtek meg a görög versgyűjteménnyel.¹⁰³

A XVIII. sz. utolsó évtizedeiben az elméleti irodalomban is néhol jelen vannak Anakreon népszerűségének jelei. Sulzer sokat emlegetett esztétikai lexikonában az ugyancsak népszerű Pindarosz és Alkaiosz mellett Anakreonnak is szentel szócikket, amelyben részletesen tárgyalja Anakreon jellemét, és kifejti az anakreoni dalok jellegzetességeit, a német költők közül Gleim anakreontizálását említve (Gleim ist der erste Deutsche, der glücklich in der Art des Anakreons gedichtet hat.¹⁰⁴).

A francia és német recepcióju Batteux-Ramler-féle esztétikai munka líraelméletet tárgyaló kötete a görög költők közül Pindarossal és Anakreonnal (Charakter des Pindars und Anakreons) foglalkozik részletesen. Valószínűen a két költőben egyrészt a legemelkedettebb, a leginkább ódai költészetet, másrészt pedig a könnyed életélvezet, a szerelem és a bor mámorát éneklő dalköltészet megszemélyesítőit látta.¹⁰⁵

A magyar irodalomban az anakreontika hullámai az 1780-as években jelentkeznek, s nagyjából akkor is tetőznek. 1790-93 között zajlik le Földi és Kazinczy levélváltásában a vita Anakreon verseinek optimális fordításáról, s az anakreoni versmérték kérdéséről¹⁰⁶, s Földi barátjának, Csokonainak pedig az anakreontizálás versművészetének egyik elemévé válik.

A XVIII. sz. végének és a XIX. sz. elejének anakreontizáló költőit Pónori Thewrewk Emil Anakreon-fordításaihoz mellékelte tanulmányában (Anakreon a magyar irodalomban) sorolja föl, Ungvárnémeti nevét is említve.

Költőnk összesen három anakreoni verset írt, ebből A tisztválasztás című első kötetében található. (először az Erdélyi Múzeum 1814. II. 114.1. jelent meg). A két anakreoni vers tartalmi szempontjait vizsgálva a költeményeknek csak görög párjaik jelentenek "különlegességet", más szempontból több figyelmet nem érdemelnek. A versekkel a költő szándéka is "csak" a játék volt, melyet így határoz meg Jegyzeteiben: "Anakreoni pajkoság, mellyben semmi nagyot, semmi magast nem kereshetni. Szépnek sem kell lennie, elég ha édes."

Az ódák tárgyalásának zárásaként utalnunk kell még a sorrendiség kérdésére. A versek a fentebb említett Batteux-Ramler-féle munkának óda-fejezetében tárgyalta szerint a pindaroszi-típusú ódáktól az anakreoniakig terjednek. Csetri Lajos egyik Kazinczyval foglalkozó tanulmányában utal arra, hogy a klasszicizmus műfaji normája az antik retorikákban és poétikákban megörzött retorikai aptum-elméletének jegyében meghatározta, hogy a különböző szociológiai méltóságú életszintekből vett

témákhoz, milyen műfaj illik hozzá, egyuttal pedig hozzárendelte a műfajhoz illő stilusszintet, ill. árnyalatot is, az antik retorikák hármasszilusszilint-elméletének megfelelően.¹⁰⁷

Ez a differenciáltság a magasabb stilusszilintet képviselő óda műfajiságában is jelentkezik Ungvárnémetinél, hiszen a kor műfaji tudatában leginkább dalszerűnek érzett versek eredeti (görög) tartalmaihoz ragaszkodó költő a szapphói és anakreoni versek között is különbséget érez, élre állítva a fenséges, "nagy" és "magas" tartalmat hordozó pindarosziakat (és alkaioszit), az utóbbiakra pedig a szép és édes fogalmát érezve jellemzőnek, s a verssorrendiségre, ellentétben első kötetének eklektikusságával, Kazinczy szellemében szigorúan ügyel.

B. Epigrammák

Kötetében, hasonlóan az elsőhöz, epigrammjai következnek, melyeknek száma azonban jóval meghaladja az elsőben közölteket, itt 51 epigrammot közöl, melyek a korábbiakhoz hasonlóan többségükben szintén tövisek és virágok. A versek többsége nem az 1817-18-as év termése, hiszen mint korábban már említettük, egy részük már szerepelt az 1815-16-os Kazinczyval folytatott levelezésben is.

Epigrammái tárgyalásánál így azok egy részét elhagyjuk, más részét pedig csak néhány mondat erejéig érintjük, s jobbára csak azokat tárgyaljuk, melyek, főként a hozzájuk fűzött magyarázatok miatt irodalomszemléletének motivumaira mutatnak. A korszakban divatozó epigrammaköltészetre már részben utaltunk, s említettük a német költészet (főként Goethe és Schiller)

működésében divatozó epigrammaáradatot is. Nálunk a goethei-schilleri xeniák folytatója Kazinczy, ki kétségtelenül a nyelvújítás-korabeli harcok epigrammagyűjteményével (Tövisek és virágok) az epigrammaköltésben tekintélyt szerez magának. Ungvárnémeti első kötetének epigrammjai is ezt a német költészetben divatozó, s nálunk Kazinczy által művelt, a barátokat magasztaló, az ellenségeket megcsipkedő martialisi hagyományt követte, mely 1818-as kötetében kiforrottabb, tudatosabb (a fent említett megszorítással), mint azt Versei c. kötetének állapota mutatta. Erre utal az is, hogy a lírai műfajok iránti érdeklődéséből fakadó, a Hasznos Mulatságokban közölt értekezéssorozat egyik darabja az epigrammával foglalkozik.¹⁰⁸ Igaz, hogy a műfajokkal foglalkozó értekezéssorozat egyik írását sem hitelesíti névaláírás, így az Ungvárnémeti tollából való származtatás csak feltételezés, melyet a rövid tanulmányok írásmódja, stílusa hitelesít, és az, hogy költőnk talán azért tekintett el a névaláírástól, mert az értekezéssorozat példanyagát tekintve, többnyire saját verseit használja illusztrációképpen. Tekintsük át először az epigrammáról szóló rövid írását.

A műfajelmélettel foglalkozó, Ungvárnémeti által is kedvelt és bizonyára olvasott német elméleti irodalomban a Batteux-Ramler-féle munka líraelmélete a didaktikus költészetrel (Vor der didaktischen Poetie) foglalkozó fejezete hosszan tárgyalja az epigramm műfaját, külön fejezetet szentelve a műfaj eredetének (Ursprung) és jellegének.¹⁰⁹

Az Ungvárnémeti által valószínűleg forgatott Bouterwek, kinek esztétikai munkáját a 'szakirodalom állítása szerint költőnk a tanulmányra vonatkozóan használta, jóval szűkszavubb.¹¹⁰

Bouterwek szövegét vizsgálva azonban Ungvárnémeti gondolatmenetével hasonló szálakat nem találunk, hiszen a német esztéta elsősorban Lessing és Herder gondolat- és példaanyagára épít, főként az utóbbi törekvéseit emelve ki, s görög antológiai fordításait említve.¹¹¹

Véleményünk szerint tehát Ungvárnémeti minden bizonnyal régebbi irodalmat használt, melyre írása szövegében is találunk utalást, melynek alapján forrását Sulzernél kell keresnünk.

A szövegvizsgálat alapján azt mondhatjuk, hogy a példaanyag bizonyos vonatkozásaitól eltekintve rövid írása szinte szó szerinti Sulzer-fordítás.¹¹² Nézzük azonban az értekezést.

A kis tanulmány első része a műfaj rövid meghatározását és eredetét tárgyalja: "Olyan kis költemény, mellyben a Költő emlékezetes személyeket, vagy tárgyakat nem egész körülállások szerint, hanem csak röviden, s mint egy mellékesen tulajdon fényökben ad elő."¹¹³

Sulzernél: "Ein kleines Gedicht, darin der Dichter merkwürdige Personen oder Sachen nicht umstandlich, sondern gleichsam in Vorbeigang und mit wenig Worten in einem besondern und seltenen Licht Zeiget."¹¹⁴

A továbbiakban néhány epigramm kapcsán (köztük a sajátjáén) bizonyítja a fenti definíciót, majd Sulzerre, és Sulzer után Lessingre (Lessing: Zerstreute Ammerkungen über das Epigramm

und einige der vornehmsten Epigrammatischen Vermischte Schriften im Ersten Theil, der 1771. in Berlin herausgekommen ist,¹¹⁵⁾ hivatkozva különíti el az epigrammát két részre: "Ezek szerint két részei vannak minden Epigrammának, mellyeket Lessing várásnak és felnyitásnak (Retesznek és kultsnak) nevez, Sulzer pedig az emlékezet jellel, s annak fellül irásával hasonlítja egybe, (...) mellyeket a Philosophiának nyelvén Subjectumnak, és Praedicatumnak lehetne mondani."¹¹⁶

Sulzernél: "Es hat diesem zufolge, wenn es vollkommen sein soll, zwei Theile, die der Angeführte Kunstrichter Erwartung und Aufschluss nennt, und die wir mit dem Monument und seinen Aufschrift verglichen haben. Nur den ist es vollkommen, wenn er diese beiden Theile hat, die man auch in der Sprache der philosophischen Schule das Subjekt und das Pradicat nennen könnte. (...)."¹¹⁷

A továbbiakban újabb példaanyag következik, idevéve a Sulzernél is szereplő Görög Anthologiabelit és a Révai és Kazinczy c. epigrammját, majd a műfaj tulajdonságait sorolja fel: "Tulajdonsági az Epigrammának leginkább a következők: Gondolat, s kitétel legyen tökéletes, illendő, meghatározott. A tárgy kevés, de művészi vonásokkal olly fényben terjesztésék előnkbe, hogy annak ritkaságát, fontosságát, s festését egyszerre felfoghassuk. Legyen az egész Epigramma együgyü, nem czifra, mint az emlékezet-oszlop. Különösen a felüllírás, vagy a praedicatum, akár ditsér, akár gunyol, akár fest, legyen világos és váratlan, melly figyelmünket meglepi. Ehhez szükséges rövidség, természetesség, elmésség..."¹¹⁸

Végül pedig rövid történeti áttekintést ad, kiemelve a Görög Antológiát és Martialis epigrammaköltészetét, a magyarok közül pedig Vitkovicsot és Kazinczyt.¹¹⁹

A műfaj elméletét tárgyaló írása után térjünk rá kötetbeli epigrammjaira, melyek a sulzeri felosztásban "tárgyakhoz" (ezek itt emberi, írói tulajdonságok) és személyekhez (barátai és ellenségei) szólnak. Kevés epigramma íródik az előbbiről, a versek nagyrésze személyekhez szóló, melyben, a költő megjegyzése szerint, Theognis elvét követi:

Ellenségemet is, ha erényes férfi dicsérem,
Korholom a hitványt, hogy ha barátom is az.¹²⁰

Első epigrammja, a kötetkompozícióban mindenképpen a versgyűjtemény élére kívánczó, a műfaji elrendezés szerint azonban csak a könyv közepére kerülő A könyvhöz c. A vers motivuma a Catullus-corpusban is fellelhető hagyományra utal (Cat. Veronensis Liber I. Cui dono lepidum novum libellum ... kezdetű), melyben a költő utrabocsátja, s ajánlja könyvét:

Menj Könyvecske, tulajdon agyam fajzotta leányom!
Athénának erős egisze védi kebled!

A műfajt tekintve azonban Horváth István Károly Catullus-tanulmánya alapján arra kell utalnunk, hogy a bevezető vers a catullusi - corpus alapján inkább "lírai" költeményként értelmezhető, mely "műfaj" már Catullusnál elvált az önálló műfajként kezelt epigrammától.¹²¹

A vers utolsó disztichonjában Ungvárnémeti már többször említett véleménye ismétlődik. Görögözésének némely, elsősorban Terhes kritikájában fellépő, a népies vulgárirodalmat

képviselő költészet szempontjából való elmarasztalása, s az ő "tudományos" görög versköltészetét méltató német és ujjgörög viszhang közötti különbség szüli a zárósorokat.

Óh! ha minél hamarabb a Németföldre mehetnél:
Vendégszerető nép ez! öröme fogad.

Terhes Sámuel tulzó nacionalizmussal ellenverset ír az epigrammára, melyet Üvegtáblátskájában A Német Földre utasított Görög Könyv, a Fitzkó Lyánykája címmel közöl.¹²²

Második epigrammja, Az Olvasóhoz c. vezeti be tulajdonképpen az epigrammasorozatot, melynek értelmét Datisz perzsa király történetéből veszi, mentegelve magát görög verseiben elkövetett hibáiért, melyet a záró sorban fogalmaz meg:

S lármáznám az örültetemet, ha hazámnak örülnöm
Kellene! Persa vagyok, légy te Arisztophanesz.¹²³

A személyekhez intézett tövisek és virágok epigrammáit vizsgálva, érdekes csoportot képeznek az irodalmi élet egy-egy alakjához intézettek. Ezek között az első a Vályi Nagyhoz (IV:) című. Ungvárnémeti görög verseinek legkorábbi recenzenseként ismert Vályi Nagy Ferenc félreértésből kapja az epigramm fullánkját, melyről Kazinczy így számol be 1820-ban Szabó Jánosnak: "S Nagyban volt ugyan épe, de ő ellenségében is tisztelte az érdemet. Ungvár Németi Tóth azt hitte, hogy Nagynak is van része a Terhes Tükörében, de azért a Nagy magasztalta, csudálta a Tóth Pindaroszi ódáját...."¹²⁴

A következő epigrammát Kazinczyhoz írja (VI.), melyhez szorosán fűződik a Költő és Itélethozó c. vers (VII.), melyet a Horváthoz c. követ, dicsérő szentenciájával:

Révai fénylett

Éjfélíg, Horváth második utmutatónk.

Érdekesebb meggondolást kíván a Kisfaludy Sándorhoz (Kisfaludihoz X. c.) írott epigramma:

Megmutatá fiatal munkád, a Himfi szerelme:
Millyen Költőkkel diszlenek a Magyarok.
Nagy HUNYADID többet mutat annál: a Magyaroknak
Ősi derékségök tétetik itt remekül.

Az Ungvárnémeti által sokat tömjénezett széphalmi mester Révaihoz és (később) Horváthoz való viszonyára már utaltunk, Kisfaludi dicsérésével azonban fiatal tanítványa ismét darázs-fészekbe nyúlt. A szakirodalomban ismert Kazinczy és Kisfaludi irodalom-és nyelvszemléletének viszonya.¹²⁵ A széphalmi mester, bár többször megdicsérte Kisfaludi 1809-ben megjelent Himfyét, recenziójával és a Tövissek és virágok című gyűjteményében megjelenő Himfi epigramma fulánkjával (melyben Daykával háromszor dobatná tűzbe a Himfy versek felét) megsértette Kisfaludit, ki a nyelvújítási harcok évtizedében szemléletével Kazinczy ellenfelei közé tartozott. Ungvárnémeti tehát Kazinczy recenziójának ellenére 1818-ban elismeréssel szól a Himfyről, bár meg kell jegyeznünk, hogy Kazinczy és Kisfaludy mint írók mindvégig nagyra becsülték egymást, s Kazinczy mindig elismerte a Himfy érdemeit, és úttörő jellegét.^{126/a}

Az epigramma második részében Kisfaludi nemzeti témájú Hunyadi drámáját dicséri. Margocsi István utal arra, hogy a széphalmi mester mindvégig csak a Himfy szerelmeit dicséri, s a regéket és drámáját csak feddeni tudja.^{126/b}

Az 1814-ben megjelenő Hunyadi János c. dráma hazafiui tendenciáját helyesli ugyan, kifogása elsősorban a mű megformáltsága ellen irányul, bírálva a jellemábrázolás gyatraságát és a deklamáló retorika dagályosságát. Ungvárnémeti azonban, aki költészkedése kezdetétől görögözése ellenére rokonszenvez a nemzeti témájú művekkel és műfajokkal (első kötetének románca), kizárólag a "nemzeti derékség" megénekelőkjét dicséri, s a nemzeti jelleget kéri számon a maga költői gyakorlatán 1820-ban Mailath Jánoshoz írott levelében a következőket írva: "Die Dichter unserer Heimath sind für das Wohl der nationelen Bildung gar wenig interessiert, Dies ist aber Fehler, der aus mehreren anderen herrührt! Einerseits sind sie für das Altertum sowohl im Betrett des Stoffes, als auch in Hinsicht der Form zu sehr eingenommen (es fehlt ihnen án den neutigen Cultur!) andererseits mangelt, ihnen auch an der Aufmunterung, die genug wirksam seyn könnte! Nur selbst ist noch immer Lied darum, dass die viele Kunst, die ich in Flittenjahren meiner Jugend bei der Tragbedie Narcis betitelt angewandt hatte, nicht liber auf einen ungarisehen Thema glantz."¹²⁷ (A levél további részében az antik tragédia mellett említi még két románcát is.)

Ungvárnémeti irodalomfelfogásában tehát 1820-ra a korábban is jelenlevő nemzeti jelleg más irodalmi tendenciáktól is befolyásoltatva (Kölcsey) hangsúlyozódik, de korántsem azzal a szakirodalom által hangsúlyozott, a romantikába áthajló eredetiségprogram jegyében.¹²⁸ Ne feledjük, hogy Mailath és Ungvárnémeti közötti levelezés fő témája Az istenülés dicsőisége vers fordításának kérdése, s a levélrészletben említett Nárctisz című tragé-

diát a magasabb költőiességet képviselő pindaroszi eszmény jegyében marasztalja el, azonkívül az 1820-as évben is elő áll még egy "különlegességgel", antik izlésű, görögnyelvű szonettet ír. A dráma említése kapcsán még megjegyezhetjük, hogy a nemzeti múlt dicsőségét hirdető eposz, s a későbbiekben a nemzeti tárgyú dráma Magyarországon a felvilágosodás korának igénye volt, ezért úgy véljük, hogy Ungvárnémeti törekvését is ezzel magyarázhatjuk, nem hagyva figyelmen kívül az irodalomban kétség kívül jelenlevő, új irodalomeszménybe áthajló tendenciákat sem.

Dicsérő epigrammot intéz még Virághoz (XIV.), Berzsenyihez (XXXII.) mely költemény azonban már első kötetében is szerepelt, Kölcseihez és Szemeréhez (XXX.), és más barátaihoz. Tulajdonképpen csak egy epigramma van, amelyik gyilkos éllel fordul a költő ellen, s ez Terhes Sámuelhez (Érzékihez XX. - görög címén sztigmathéforeon = a megbélyegzett) iródik. Ungvárnémeti az epigrammához fűzött jegyzetében ismét a költőség programatikájára tér ki, Terhest csak "Rimelőnek" tartva, s az Érzéki - féle dalosoknak ajánlva Alköltők c. versét.

Ungvárnémeti epigrammjára azonban a válasz sem váratott sokáig magára, ugyanis Terhes Sámuel Ujra amalgamázott üveg tábláska címmel 52 magyar epigrammával, s az ezekhez fűzött jegyzetekkel parodizálja a görög verseskötetet, valamint 10 Ungvárnémetihez szóló (A Fitzkóhoz) zsidó-magyar epigrammát fűz, melyekből egyet idézünk:

IX. A Fitzkóhoz

Tsufolni szokott szádnak
Eggy pohár zsidó keservet adok
Hajtsd fel, s panaszold meg Zeusz Apádnak
Hogy nevettemben majd megfakadok.¹²⁹

Érzékire, s az általa képviselt versköltészetre vonatkozik még a Párnász két bérczei (XXXVII.) című is, mely szintén Terhes született költőről vallott nézeteit támadja:

A Párnasznak egyik bérczén Mnemosüne leányi
Józanon énekelék a magas Isteneket,
Másikon a Bakkhósz borivó czehe gajdola: szivből
Szólnak azok, külső, s változó itt az öröm.

Az epigrammák másik jelentős része a "tudosokhoz" írt versek csoportját képezi. Itt dicsérően szól Kriegerhez (III.), ki orvos pályára irányította, Benéhez (XI.) és Stahlihoz (XVI.) pesti egyetemi professzorhoz, s általában Pest tudományos életének más képviselőihez. Megemlíthetjük még itt a német természettudoshoz, Okenhez (V.) című epigrammát, mely a Hermész ho Logiosz című tudományos lapban is megjelent, s Oken közölte Isis című enciklopédikus természettudományi folyóirata is. Ebből a csoportból még két ellentétesen párhuzamos költeményére utalnánk, mely kapcsán Ungvárnémeti filozófiai tájékozódásáról szözlünk röviden.

Az első a theogniszi értelmű, tehát az ellenségben is az erényt dicsérő Rozgonyihoz (XXI.) című:

Hogy nem rettegeted Kántot, nagy bajnokod, olyan
Nagy bajnok merted, mint maga Kánt lehetett;
Lenne tied pedig a repkény illy nagy viadalban:
A legerősebbnél volna hatalmad erősb.

Rozgonyi János nevét a filozófiatörténet jegyezte fel, méghozzá Kant tanainak elterjesztése kapcsán.¹³⁰ A protestáns ifjú az 1790-es évek végén külföldi egyetemeken tett peregrinációja kapcsán ismerkedett meg Kant tanaival, előbb Göttingában, majd hogy a kanti filozófiát behatóbban tanulmányozhassa, előbb Halléba, hol Jacobit hallgatja, majd Jénába rándul át, hogy a híres kantiánus Reinhold nézeteivel is megismerkedhessék. Nekik ajánlotta aztán hazatérése után a *Dubia de initiis transcendentalis Kantiáni* (1792) című művét, melyben a kanti *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati ész kritikája* elolvasása után összefoglalta a kritizmus iránti kétejeit. Rozgonyi Kanttal szemben inkább Hume erényeit dicsérte, miként ezt az Előszóban is megfogalmazta: "Kant egész bölcsellete a Hume nem egészen kioltott tűzének maradványiból keletkezett".¹³¹ Ungvárnémeti tehát, ki a másik epigramma tanúsága szerint kantiánusnak vallotta magát - kissé tulzón ugyan, a pataki professzor merészségét, bátor szellemét dicséri meg.

Meg kell említenünk azonban, hogy költőnk 1819-ben már korántsem ilyen lelkes méltánylója Rozgonyinak, hiszen a *Hasznos Mulatságok* egyik számában megjelenő tréfás írásával, a *Beszélgetés Aristip Kant Merkur* cíművel Rozgonyinak fűgét mutat, kinek ekkor jelenik meg *A Pap és a Doctor a sinylődő Kant körül* című antikantiánus paszgvillusa, melyben költőnk a következőképpen ír: "Kant. Tsak egyyet kérdek Merkur! van e már foganatjok az én leczkémnek?"

MERK. Kevésnek kell lenni, sőt a minap minden ditsőségedet eltemették. Kant. Hol? Kitsodák? MERK. Egy üres koporsót mutogattak evvel a felirással: "A Pap és a Doctor a haldokló Kant felett."

A szövegben Aristipp neve alatt költőnk valószínűleg Rozgonyit érti, kinek felfogásáról a következőket mondja, szembeállítva a magáéval: "Kant. Miben áll a te józan Philosophiád? Arist. (...) Előttem csak az a Philosophus, aki élni tud, hazájának istenit tiszteli, a törvényeket megtartja, s úgy tudja használni a világot, hogy maga boldog lehessen, s mást boldogtalanná ne tegyen. (...) Kant. Nem rosszul hangzanak parancsolataid, de örökké gyermek korban hagynád az emberiséget, a mellynek pedig tökéletességre kell valaha jutnia. Arist. Hogyan érted ezt? Kant. A gyermeket épen úgy kell jóra serkenteni - jutalommal és fenytéssel, s elejébe kell számlálni mindent, a mi parantsoltatik, s mindent a mi tilalmas...^{131/a}.

Ezzel párhuzamos az 1818. végén írt, így tehát a kötetben nem szereplő (fontossága miatt azonban itt tárgyalandó) Ercseihez c. epigramma, melyet költőnk Kazinczynak egyik 1818-as levelében görög, latin és magyar nyelven is megküldött.¹³²

A vers magyarnyelvű változata a következő:

Éltünk tarka csoport, mint a vásári tolongás
Venni vagy adni jön ez, az mutogatni magát.
Még vagyon egygy henye nép, egyedül ácsorgani kíván.
A neve Philosophus. - Hát te mi végre jövéél?¹³³

Terhes mellett Ungvárnémetinek Ercsei Dánielt is sikerül magára haragítania, kinek 1813-ban jelenik meg Philosophia című munká-

jának első darabja, s rá öt évre a második kötet.¹³⁴ Kazinczy és táborá fanyalogva fogadja a debreceni filozófus munkáját, Kölcsey a következőket írva Kazinczynak 1813-ban:

"Prof Ercseinek Philosophiájába is tekintetem végre. Minő praefidentia s homloktalanság! Adná az ég, hogy többet ne írna. De irni fog bizonyosan, s philosophián kívül még statistikát is. Engem arra kért, hogy irjak tanítványi számára Aesthtikát, még pedig ne a Kant principiumai, hanem a tapasztalás principiumai szerint, mellyeket Ő követ. Azon ellenvetésemre, hogy azon principiumok már megavultak, s ha az ujjakhoz nem szabjuk magunkat, Goethének, Schillernek s Schlegelnek tanítványaiktól kinevetteünk, azt felelé, hogy azzal gondolni nem kell. Jó volna ezen embernek valamelly Literatur - Zeitungban tudtára adni, hogy ő éppen olly kicsiny, mint a millyen nagynak hiszi magát, s hogy a nemzet culturájának nincsen a hátralevő darabokra szüksége."¹³⁵

Kölcsey tehát avultságát bírálja, mely zavaros eklekticizmussal is társul. Döbrentei így ír Kazinczynak: "A Recenzióra - Ercsei protestál ugyan az Eclecticizmus ellen, de ugyan stak maga mondja az Előljáró beszédben, hogy sem Kanttól, sem Wolftól tanácsot kérni nints szüksége: s tselekedettel is azt mutatja"¹³⁶

Ercsei Philosophiájára 1817-ben, a második rész megjelenésekor Ungvárnémeti ír recenziót, amely a Tudományos Gyűjteményben jelenik meg.¹³⁷ Az ismertetés első részében védi a "jeles filozófust", kit a Hazai és Külföldi Tudositásokban vaktában sértegettek, hiszen hazai bölcsészetünk szükös volta miatt a munkának hézagpótló szerepe van (id. mű 96 l.).

A Bevezetést követő Észrevételekben helyesli az író célját is, ki a munkát tanítványainak szánta segítségül magyar nyelven. Stílusát és nyelvét is dicséri, bár az utóbbit tekintve debreceniségét nem tudja megbocsátani: "... a nyelv, a nyelv, - - mint minden Debreczeni Tudosoké! Kár, hogy ezen nagyon munkás, nagyon buzgó Hazafiak vagy annyira megmakacsolták magokat Grammaticájuk mellett (melly a Révaié mellett már magában is mint a csillag a nap előtt egészen eltűnt, Vig László Toldaléki szerint pedig minden alkatjával porába omlott) vagy (...) keveset gondolnak a nyelvvel..."¹³⁸

Legfőbb baja a terminológiával és az "Alkatjával" (=rendszer) van, melyet a továbbiakban nagy részletességgel kantiánus alapon magyaráz. A kantiánusság azonban nem utal egyértelműen Kant ismeretére - bár a recenzió egy helyén (id. mű III l.) Kant Logikájára hivatkozik (Kants Logik. Ein Handbuch zur Vorlesungen), mely népszerű volt Magyarországon¹³⁹ - ugyanis írásában legtöbbször a Rheinhold - tanítvány Krug Fundamentalphilosophie, oder Urwissenschaftliche Grundlehre című művét említi.¹⁴⁰ A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a kantiánus filozófia itthoni elterjedésében jelentős szerepet tulajdoníthatunk Krug műveinek. Népszerűségét mutatja az is, hogy a System der theoretischen Philosophie című művének esztétikával foglalkozó III. részét (Geschmachlehre oder Aesthetik) az 1810-es években latinra fordítják, melyet minden bizonnyal elméleti írásai kapcsán Berzsenyi is haszonnal forgatott.¹⁴¹

Ungvárnémeti tehát Krug kantiánus filozófiája nyomán bírálja Ercsei filozófiai rendszerét és terminusait. Ercsei hamarosan válaszol a méltatlannak ítélt recenzióra, leginkább szerző filozófiai jártasságát kifogásolva. "... ha szinte leghidegebb vérrel nézi is azon Recensiót, meg kell vallania, hogy az sok részben botránkoztató volt. Mert először is azt nem homme de metier írta."¹⁴² Ercsei szükös gondolkodása, mit Kölcsey is felró a következő alapállásból fakad: "Az én Recensensem nem vette gondolóra, hogy micsoda baj mai világban Philosophiát írni: mikor a Scolasticusoktól, Wolftól csak el kell már valahára távoznunk, azonban Kánttal Fichte-vel, Schellinggel sem tarthatunk..."¹⁴³ Ungvárnémeti tehát epigrammját Ercsey észrevételeire írta, bírálva eklektikusságát és tudatlanságát, a saját homme de metierségét háromnyelvűséggel bizonyítva.

Röviden érintve egyéb témájú epigrammjait: a kulturális élettel foglalkozik a Magyar Theatron (V.) és a Pest (XVII.) című. Az utóbbi a mind inkább fővárossá, s egyben a művészeti tudományos és gazdasági élet központjává váló várost énekli, az előbbi pedig egy pesti magyarnyelvű játékszinű előadás élményéről számol be. Az előadás, melyen (először életében) a költő is jelen volt, "egy ocska düledező hajlékban ment véghez és nem csak a költőt, hanem több nemes sziveknek érzékenységet is megindította."¹⁴⁴ Ungvárnémeti az epigrammához fűzött jegyzetekben megjegyzi, hogy Kultság István Buzdítás a nemzeti theatron föl-építésére (1815.) c. írása készítette a versírára. Ungvárnémeti magyarnyelvű színházért való rajongása (Jegyzeteiben a nemzeti dicsőség Templomának nevezi), s Kultsár írása egyaránt a magyar színjátszás pest-budai magyarnyelvű színjátszásért vívott harc

dokumentumának tekinthető. Ungvárnémeti 1818-ban megjelenő verse és Jegyzeteinek Kultsárt idéző lelkesítő szavai a fővárosban megszűnő magyar színjátszás iránti igény jelenléteként értelmezhető.

Végül néhány szerelmi témájú epigrammját említenénk, melyeknek egy-két darabja Erosz hatalmának önmagára vonatkoztatásával való erotikus játékként értelmezhető, a többi pedig mitológikus szerelmi "eseteket" beszél el, Ámor, Aphrodite és Erosz főszereplésével. Az előbbiekhöz a Barát és barátnék (XIII.) és A játoszó Erosz (XXIX.) című tartozik, melyek naív bájuk és személyes hangjuk miatt joggal kerülhettek Weöres Sándor képzelt irodalomtörténetébe, életre hívva Ungvárnémeti képzeletbeli kedvesét, Pszichét:

A játoszó Erosz

Egy lyánynak voltam gyermek lettemre barátja,
S ő az enyém szivünk nem tudta semmi tüzet.
Küprisz gyermeke játszva talált s kért nyájasan egykor,
Engedők köztünk játszani őt idegent.
Elfogadók: de azonnal ő új játékra tanított,
S játszánk már szeretők, nem csupa társak együtt.

A második csoportba tartozik A magát - bosszuló Khloé (XXIII.), Szerelem és barátság (XXXIII.) Szerelem had, s mennykő isteni (XXXVI.), és Az aluvó Daphne (XI.) címűek. Naív gondolatmenetük a mitológiák szerelemisteneihez kötött görögös szentenciáit örözik, idillikus könnyedséggel.

C. Idillek

Ungvárnémeti görög verseskönyvében bekerülő három idill az 1816-os verseskötethez képest "újdonság". Arról viszont már korábban szóltunk, hogy a Kazinczyval folytatott levelezésből, s első verseskönyvéből kibontható irodalomszemlélete németes tájékozódású és irodalmi törekvéseiben Gleim, Gessner és Matthisson követésére utalhattunk, s első kötetének verseinél az idilli jelleg sokszor volt fellelhető. 1818-ra a kedvelt német költők hatására érdeklődése a műfaj iránt tovább nő, s kiegészül az "eredeti" görög idillköltészet tanulmányozásával. Az idill műfajának megjelenését általában a hellenisztikus kortól, Theokritosztól kezdődően tartja számon a poétika-történet.¹⁴⁵ A műfaj elnevezését az eidüllion szóból származtatják, de a szó pontos jelentését, már a késő antik szövegmagyarázók sem tudták kideríteni, egyesek "képecskét", mások "dalocskát" értettek rajta. Theokritosz azonban költeményeit nem idilleknek, hanem vagy csak röviden meloszoknak (Idill. I.7.) vagy bukolikai dalnak (aiodé Bukoliké: Idill. II. 64. VII. 49.) nevezte.¹⁴⁶ A római költészetben Vergilius "bukolikus verseit" eklogáknak hívta. A görög eklogé szó kiválasztást, szemelvényt jelent, így a vergiliusi névválasztás valószínűleg a műfaj arra az ősi eredetére utalhat, mely a szicíliai és arkádiai erotikus népköltészeti elemek tartalmi összemosódását jelenti. A bukolikus, vagy pásztordalokról nincs közvetlen tudomásunk, ezen költemények emlékét az irodalom utalásai és a képzőművészeti ábrázolások őrzik. A pásztorok sajátos hangszerre a kilenclyukú, nádsíp, a szürinx volt, melynek mítosza Pán istenhez fűződik, ki a mitológia szerint csábításairól volt híres.

A szürinx, vagy más néven pánsip tehát a pásztordalok erotikus-ságára utal, melyeket népi játékokon (műmosz) adtak elő, s legtöbbször egymásra éneklésből, verses páros felelgetőkből álltak.

A hellenisztikus korban élő Theokritosz úgy emeli a műköltészet szférájába ezeket a dalokat, hogy egyes tematikai és formai elemeket megőrizz (pásztorvilág ábrázolása, természetleírás, erotika), másokat viszont átalakít. Theokritosznál a kompozíció gazdag csiszoltsága, a stílus tudos és érzelmes finomsága nyomán már állarcos, diszletes pásztorjátékká lesz az idill.¹⁴⁷

A műfaj hangulati vonatkozása - amely már Theokritosznál és Vergiliusnál is fokozatosan elszakad az "eredeti" tartalomtól - ment át az újkori idillköltészetbe. Mielőtt erre rátérnék említeni kell azonban, hogy Vergilius, ki először a theokritoszi idillt utánozta ugyan, kialakít egy személyesebb, allegorizáló költeménytípust, mely az európai irodalomban, főként az egyház által kanonizált IV. ecloga miatt, legalább olyan kultusszal kezelt, mint a theokritoszi realisztikusabb versnem. Feltételezhetjük, hogy az ifjabb Plinius IV. könyvének 14. levelében az idill és ecloga megkülönböztetése már vergiliusi hatás. A következőket írja: "Proinde sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas sive, ut multi, poemata, seu quod aliud vocare molueris, licebit voces ego tautum hendecasyllabos praesto."^{147/a}

Az egyes kultúrkorszakokban (főként a XVII-XVIII. század vonatkozásairól beszélve) a kultúra fejlődését megelőző egyszerű és természetes életforma az aranykor képzetéhez kötődött, amely már az antikvitásban Hesziodosznál, s a hellenisztikus korban Theokritosznál is jelen volt. Az újkor tehát a theokritoszi műfajban az aranykor idilljét vélte felfedezni. Ebből adódóan a

francia recionális esztétika az idillt a költészet egyik legrégebbi műfajának tartotta. Boileau a költészetről írott munkájának második énekében szól a pásztori versezetről és a versnem jellegzetességeiről, és a műfajt részletesen tárgyalja Batteux műve is. A költők közül Ronsard nevét említhetjük, ki az első idillköltő, és a gessneri hatás alatt álló Jean Pierre Floriant, kinek apológjait Ungvárnémeti fordította.

Az olasz irodalom idillköltészete a vergiliusi allegorizálást követi. Az idillköltők közül Petrarca, Bocassio, Sannazaro nevét említhetjük, s jelentős az arkadiai iskola idillköltészete is.¹⁴⁸ A német irodalomban Opitz barokk poétikájában említi a pásztori verseket, a következőket írva:

"Die Eclogen oder Hirtenlieder reden von schafffen, geissen, seewerck, erndten, erdgewachsen, fischereien unnd anderem feldwesen, und pflegen worvon sie reden, als von Liebe, heirathen, absterben, buhlschaften, festtagen und sonst auff ihre bawrische und einfaltige art zur bringen."¹⁴⁹

Az idillköltészet virágzásának azonban a XVIII. századot tekinthetjük.¹⁵⁰ Elméleti síkon Gottsched Versuch einer critischen Dichtkunst c. költészettanában elfogadta azt a nézetet, hogy a pásztorköltészet a legősibb műfajok egyike, s hogy az aranykor költői pásztorok voltak. A pásztorköltészetet túl durvának ítélte, és eszményítést, stilizálását javasolta.¹⁵¹

A költői gyakorlatban ezt az eszményítést Gessner hajtotta végre (szentimentális idill), kinek művei Kazinczy fordításában népszerűek és olvasottak voltak Magyarországon (Gessner és a német költők többsége a theokritoszi változatot követte). A német idillköltők közül megemlíthetjük még a gessneri eszményítés mel-

lett realiztikusabb törekvéseket képviselő Haller és Müller nevét, valamint az új utat nyitó Voss költészetét, ki idilljeiben a makro- és mikrovilág közötti összhang megteremtésére törekszik, melynek eszményét Schiller fogalmazza majd meg a Naiv és szentimentális költészetéről (1795) című művében, s minztát nyújt Goethe Hermann und Dorothea c. alkotásának is. Az elméleti irodalmat tekintve Batteux-Ramler munkáján kívül Sulzer lexikonában Hirtengedichte címszó alatt szintén értekezik a műfajról, hosszan méltatva a pásztorköltemények theokritoszi és vergiliusi változatát, összehasonlítva Theokritosz és Gessner idilliumait.¹⁵²

Engel Eschenburg és Eberhard nálunk erősen ható poetikái szintén tárgyalják a műfajt - az utóbbi magyarulis olvasható volt, hiszen Putz Antal fordításában 1817-ben jelent meg.¹⁵³ - Herder pedig Theokritos és Gessner idilljeinek összehasonlításáról (Theokrit und Gessner) közöl kis tanulmányt.¹⁵⁴

Röviden áttérve a magyar idillköltészet és elméleti irodalom tárgyalására: A szakirodalom általában Zrinyitől számítja az idill műfajának megjelenését, kiteljesedése azonban a XVIII. század érdeme, s itt elsősorban Faludi Ferencé, ki az olasz árkádiai rokokó-költészet hatására az antikizáló idill művelője. A felvilágosodás korában is virágzik a műfaj: A költők közül Amade László, Baróti Szabó Dávid, Dayka Gábor és Csokonai nevét említhetjük elsősorban, a fordításirodalomból pedig Rájnis József Vergilius Eclogáit, Kazinczy Gessner idilliumait, Vályi Nagy Ferenc pedig a Theokritoszt követő Bion és Moschus idilliumait fordítja.¹⁵⁵

Az elméleti irodalmat tekintve az 1780-90-es években több idilllel foglalkozó elméleti művet említhetünk.

Révai Miklós Faludi költeményeinek megjelentetője az eclogához kísérő tanulmányként lefordítja Batteux művének a pásztor-költészetéről szóló fejezetét, irodalmunkban először reflektálva elméletileg e műfajra. Jelentősége abban mérhető, "hogy olyan korban, amikor a katolikus papköltők divatos eclogaköltészetében a vergiliusi allegorizáló pásztor - (értsd: lelkipásztor) költészet uralkodik, s ennek nyomai még Faludi eclogáin is láthatók, Révai Batteuxal együtt a theokritoszi pásztor-költészet realizisztikussága mellett foglal állást.¹⁵⁶

1784-ben Szerdahelyi György Poesis Narrativa c. művének negyedik részében értekezik a rustica poesisről, azaz a pásztor-költészetéről.¹⁵⁷ Megkülönbözteti a nyílt vagy allegoricus tárgyú (Argumentum Idylli, seu Eclogae vel Apertum est, cur verae personae Rusticae inducuntur, vel Allegoricum, cum homines Urbanos personis agresticum induimus), epicai, drámai és vegyes formájú (Primum illud carmen dicitur Ecloga Narrativa, alterum Dramatica, sive Activa, tertium mixta) pásztor-költeményt. A műfajt ő is a legrégebbinek tartja, s első emlékeit a zsidó költészetből származtatja.

Ismertetve az egyes nemzetek idillköltészetét a magyarok közül Faludit méltatja.

1792-ben Pétzeli József tollából jelenik meg a Mindenes Gyűjteményben kisebb tanulmány a pásztor-költészetéről, A pásztori verseknek eredetéről címmel.¹⁵⁸

Az 1810-es évekre az érzékenység által kedvelt idill műfaja Gessner idilljeinek Kazinczy fordításában megjelenő divatja után háttérbe szorul. 1820-ban, Váczy János által Ungvárnémeti álnevének hitt G.L. betűk alá rejtező Guzmics László Tudományos Gyűjteményben megjelenő alapos tanulmánya (Idylle, vagy a Pásztorköltésről) a műfajról való gondolkodást jelzi ugyan, de a 90-es években sem oly gazdag idillirodalom termésének csökkenése következik be. A XVIII. sz. második felében, főként a német költészetben divatozó idillköltészet kései darabjának tekinthető Ungvárnémeti költeményei is, melyek a többször említett érzékenységkultuszuk kései megnyilvánulásai. Ungvárnémeti az idillekhez írott Jegyzetekben fejti ki a műfajról vallott nézeteit. Mindenekelőtt az irodalom fensőbbségét hangoztatja a "hang-művészség (=zene) és a képzőművészetek előtt, a következőket írva: "Az egész Költőséget úgy nézhetni, mint a képző- és hangművészségnek olyan öszveolvadását, mellyet a művész lelki tehetségeinek szerencsés harmóniájok terem, lelkesít, s éreztet másokkal. Látni innen a Költőségnél nehéz voltát, s magának a versköltőnek méltóságát, melly mind a Képiró mind a hangművész teljes működését magában foglalja, de még annál feljebb is emelkedik, a mennyiben egy olly hatalmas tehetséget is kíván, melly a két szép mesterséget aranyláncz gyanánt egyesíti."

Ungvárnémeti 1816-ban Czinke Ferenchez írott költői episztolájában még a felvilágosodás korában általánosnak tekintett új pictura poesis horatiusi doktrínáját említi, hiszen az elméleti irodalomban a "belle nature" és a "modele ideale" mindenhatóságának alapján, a klasszikus teóriák hagyományára támaszkodva azt

írja Batteux is, hogy a költészet és a festészet között oly szoros a rokonság, hogy szinte felcserélhetők.¹⁵⁹

Pedig akkor már (mint ezt korábban említettük) a német neoklasszicizmus görög mintát alapul vevő mimetikus esztétikái inkább a versművészet szobrászattal való azonosítását (ut sculptura poesis) vallották, míg Lessing az antik szobrászattól lenyűgözve ugyan, de Laokoon ... c. tanulmányában a hellenisztikus szoborcsoport vizsgálatából kiindulva meg nem vonta a festészet (ti. képzőművészet) és a költészet határait, elméleti síkon elkülönítve a két művészeti ágat.¹⁶⁰

Műve gyakorlati síkon nem érintette ugyan hatásosan kora leíró költészetének uralkodó áramlatát, mely a képzőművészeti alkotások (elsősorban szobrok) leírására, megverselésére korlátozódott (gondoljunk Canova népszerű alkotásainak - főként a Gráciák szoborcsoportnak - népszerűségére az irodalomban: pl. Berzsenyi és Ungvárnémeti által is kedvelt Matthisson verse, vagy Kazinczy "görög értelmű" epigrammjaira: pl. Canova Psychéjére, Venus Callipygos, Dolce Madonnája, Ferenczy Graphisionára... és Peretsényi Nagy László Canova Napóleon szobráról és szobrára szánt latin költeményére), de mindenképpen törést jelentett a művészetek asszimilációs elméletével szemben, és egyszersmind fellépett az ellen az akkoriban elterjedt nézet ellen, hogy a "festészet" magasabb rendű művészet a költészetnél, mert témaköre szélesebb.¹⁶¹ Lessing tehát a Laokoonban a két művészeti ág egyenjogúságát vallotta, a szoborcsoport és Vergélius leírásának vizsgálatával azonban a költészet leíró jellegét emelte ki. A korszakban Herder az, ki a Kritische Walder című művének

írásaiban bírálva Lessing Laokoonját fellép a leíró költészet divatja ellen, a versművészet és a képzőművészetek egymásmellettiségét sem fogadja el, hangsúlyozza a költészet primátusát.¹⁶² Ez a herderi gondolat épül be a kanti esztétikába, mely a szépművészetek felosztásakor a költészetről így vall: "... és tulajdonképpen a költészet az, amelyben az esztétikai eszmék képessége teljes mértékben megmutatkozhat."

Másutt pedig: "Valamennyi között a költészeté az a legfőbb méltóság, amely csaknem teljesen a zseninek köszönheti eredetét, és a legkevésbé ohajtja, hogy szabályok vagy példák vezessék."¹⁶³ Ugyanez a gondolat megtalálható a nálunk inkább elterjedtebb Kant-interpretátor Krug Geschmachelehre oder Aesthetik című művében a Dichtkunst címszó alatt tárgyalt fejtegetésében, s a hozzá fűzött bőséges magyarázatokban.¹⁶⁴

Ungvárnémeti a költészetet más művészetek fölé rendelésének felfogása, pontosabban annak a zene és a festészet fölé rendelése herdeniánus gondolat, de valószínűleg gondolatmenetében a Krug által közvetített kantiánus interpretáció is hatott. E nézetéből ered az idillek iránti érdeklődése, hiszen "az Idülnek azon a helyen kell állnia - írja - , mellyben a tájképfestés az Elegiának lassu hangjával olvad..összve". A műfaj antikvitásbeli érintkezése az elégiával közvetett, hiszen Theokritos a hellenizmus nagy költőjének, Kallimachosnak volt a tanítványa, a római költészetben pedig Tibullus és Propertius elégiái érintkeznek a theokritosi idillek eszményítésével (vö. pl. Tibullus: Laus vitae rusticae).

A két műfaj "érintkezésére" Boileau költészettana is utal, mely a műfajok hierarchiájában az elégiát a pásztorköltészetnél egy ranggal helyezi magasabbra.

Az idill jellegére vonatkozva, folytatva Ungvárnémeti gondolatmenetét, megjegyzi, hogy a két sajátosságnak a műfajban szerepelnie ekell. A következőket írja: "Egy szép vidékrajzolat, melly a természetet önnön tisztájában látatja, s a hol a mesterkézetlen őszinteség, a nemes szabadság az aranykorba ifjitanak vissza, nem csak phantaziánkkal játszik, hanem szívünket is meghatja, múltat és jobbit. Az Elegiának lassú, s tréfátlan hangja pedig, szint úgy az előadásban, mint melódiájában legtökéletesebb hangja az ártatlan érzeménynek."

A leírt sajátosságok a műfajról való gondolkodás téziseit képviselik: aranykor, őszinteség, szabadság, ártatlanság, melynek jegyeit Ungvárnémeti a tájleírás objektivitásában és azelégia visszafogott érzelmeiben véli felfedezni.

A gondolatmenet utolsó részében a műfaj hatókörét vizsgálja, megállapítva, hogy "némellyek az idüll értelmét nagyon kitágítják, úgy hogy a Költőségnek akármilyen művét mihelyt tárgyáról meg nem határozhatni, idülnek neveznék," mások pedig csak a pásztoreneket értik rajta. A műfaj tág értelmezésére példaként Heinsius nézetét emliti, ki az Eidos és Eidüllion neveket határozatlannak veszi. Részben nem alaptalanul, hiszen Pindaros egyes költeményeit is az antikvitásban "némely grammatikus Eidé-nek nevezte, mert mindegyik költemény bevégzett egész alkot, és saját külön formája alakja, vagy eidosa volt."¹⁶⁵

Valószínű, hogy eidüllion név alatt ezt értették a régiek. Általában a XVII.-XVIII. századi poetikákban azonban a szűk értelmezésű pásztorköltemény az általános. Ungvárnémeti mindkét megközelítést helyteleníti, a műfaj általa helyesnek vett értelmét a következőképpen meghatározva meg: "Pontosabb ezeknél az az idea, hogy a Költőiség az emberi szabadságnak valamint a történet és természet ellen tusakodását (Epopéiában, Tragoediában) úgy az azokkal egyezését, s harmoniáját is (az Idüllekben) tárgyal veszi."

Ungvárnémeti tehát a felvilágosodás kantiánus világszemlélete alapján - mely a művészeteket az emberi szabadságból eredezteti¹⁶⁶ - különíti el a két műfajcsoportot, a társadalomhoz (Ungvárnémeti szóhasználatában történet) és a természethez fűződő viszonyuk alapján az idillt az emberi szabadság társadalomban és természetben való megvalósulásának műfaji kifejezőjeként tekintve. Idilljei kapcsán azonban azt kell látnunk, hogy a műfajban kifejezett antik harmoniaigénytől, melyet görögségkonceptiója is erősít, ő sem szakad el, megfogalmazásában bármennyire is általánosít.

Bizonyítja ezt az idill hagyományos funkcióját, vagyis az aranykor világának megéneklését példázó első verse, Az Olümpiaiak című is. A görög istenvilág történeteinek elbeszélése szokatlan az idill műfajától, bár költőnk itt Moschusz néhány idilljét említve talált az antikvitásban is hasonló példákat. A vers közvetlen ihletőjeként azonban Wieland Der verklagte Amor c. elbeszélő költeményében jelöli meg, témaválasztását a következőkkel indokolva: "Az aranykornak Isteni (a görög költeményes világban) olly erős szövetségben voltak az ártatlan gyermek-emberrel, hogy az azokkal társalkodás épen nem tetszenék. Apoll, midőn a földre

szállt, nyáját legeltetett, s társait czitarára tanította. Pán-
nal pedig, s annál inkább a Szatúrokkal gyakran vetekedni mertek
az éneklők."

Az istenekkel együtt élő ártatlan ember képzete a mitoszokkal
hagyományozódott tovább, s az antik költészetben a történelmi
válságkorszakok aranykor után sovárgó alkotásainak (a rómaiaknál
Ovidius, Catulus, Vergilius, Seneca) állandóan visszatérő moti-
vuma. Ungvárnémetinek pedig - csak ismételten utalva a fent el-
mondottakra - görögségkultuszából adódó harmoniaigénye az, mely
az olimpiai istenvilág történetének megverselésére ösztönzi.

A második idill (Az álmok c.) naív történetében Antiopa és
Haliodóra beszélget az álmokról a következő epigramma értelmében:

Quae bona sunt, mala sunt, bona quae mala somnia, namque
Gaudeo, si mala sunt, si bona sunt, doleo. -

Érdekes az idillhez fűződő megjegyzése, melyben a versben beszél-
gető két női szereplő szavait kívánja magyarázni, az "asszonyi-
ság bélyegi"-nek ismertetésével, melyeket az ingerelhetőség és
érzékenység fogalmaiban jelöl meg. Az ugyancsak a jegyzetekben,
bár más szempontból említett Euripidesz nőalakjai hathattak, mi-
kor Antiopa és Haliodóra alakjában az álomlátással kapcsolatban
a "szorongó félelmet" a "titkolódó nyugtalanság"-ot és az "állha-
tatlan titkolódást" ábrázolja. Euripidész hatásáról drámája kap-
csán szóltunk, s mind a drámairói, mind a műfaj iránti érdeklő-
dése a hellenizmus kora iránti szimpátiáját mutatja.

Harmadik idillje a Magyarföld, Erdély című művelődésbeli,
kultúrális kérdéssel foglalkozik. A magyarországi Lükidász pa-
naszkodik az erdélyi Kleodámnak, hogy itt "szégyen az éneklés".

Az istenülés dicsősége vers kapcsán kifejtett gondolatkörhöz tartozik ez a költemény is, melyben az ország kulturális felvirágoztatásának hite ódájáéhoz hasonlóan itt is jelen van:

... fog lenni idő, bár csak ma lehetne azon nap!
Mellyen az éneklést megkedvelik a mi nagyjaink.

Az idillhez írott jegyzetekben dicséri az erdélyi tudományos élet nagyjait, s eredményeit. Itt említi Teleki József nevét, kiről lábjegyzetben külön magyarázatot ad, ugyanis Teleki 1818-ban a Tudományos Gyűjteményben közli A régi és az új költés különbségéről c. tanulmányát¹⁶⁷, melynek görögségkonceptiója (a német esztétikák, elsősorban Beuterwek és Jean Paul után) és irodalmi-költészeti nézetei jórészt megegyeztek költőnk felfogásával, melyre a jegyzetekben utal is, és örül, hogy egymást nem ismerve nézeteik "csak nem ugyan azon egy színből, s elméből látszanak folyni."

D. Episztolák

Második verseskötetébe három episztola kerül, melyek az 1816-os kötetbeliekhez képest műfajszemléletének változására utalnak. Jelzi ezt az is, hogy a Hasznos Mulatságokban két rövid tanulmányt is közöl (bár névaláírás nélkül, így csak feltételezzük szerzőségét) az "episztoláról": az egyik a horatiusi "Költeményes levél"-lel foglalkozik, a másik a római költészetben Ovidius által kialakított változatával, a heroiddel.¹⁶⁸ Kötetbeli levelei ugyan nem a heroid műfajhoz tartoznak, mégis mintegy a műfaji gondolkodásának dokumentumaként röviden áttekintենk.

D/l. Heroid - tanulmánya

Az episztola műfaji jellegéről korábban más vonatkozásban már szóltunk, most, kizárólag rövid tanulmánya vizsgálatára szorítkozunk, elsőként forrásait vizsgálva.

A Magyarországon divatos esztétikák közül Eschenburg (s nyomán Földi A versirásról c., a korban nem publikált könyvében) még a drámai költészethez (művének Dramatischen Dishtungsarten c. része) sorolja a heroidum epistulae-t (die Heroide).¹⁶⁹

Az Ungvárnémeti szempontjából számbajöhető Sulzer (kinek mint fentebb láttuk epigramm-szócikkét szószerint fordította) és Bouterwek (kinek forrásértékét a szakirodalom hangsúlyozza) a műfaj jellegeként az elégikus hangulatot emelik ki, Sulzer csak éppen megjegyzi a műfaj drámai természetét) egyébként ezt a részt éppen Pope egyik művéből - németül Genie u. Schriften címűt idézi¹⁷⁰ (Bouterwek pedig a műfajnak nem a drámai jellegét hangsúlyozza (Mit der dramatischen Poesie hat die Heroide nicht mehr gemein...), hanem líraiságát, s a lírai költészethez sorolja. Ungvárnémeti a heroidról adott definíciójában a drámaiság-líraiság problémáját meg sem említi, a két német esztétikushoz hasonlóan hangsúlyozza azonban a műfaj elégikus jellegét. Egyébként egymondatos meghatározása (ugyanis a továbbiakban rövid történeti áttekintést ad) nem teszi egyértelművé, melyik esztétikai mű lehetett a mintája. Így a szakirodalom Bouterwek munkáját említő felfogását a heroid műfajáról szóló írása tekintetében csak annyiban fogadhatjuk el, amennyiben nyilvánvaló az, hogy az 1807-ben megjelenő esztétika a széphalmi mester levelezéséből is nyomon követhetően közkézen for-

gott hívei táborában, bár Szemere egyik Kazinczyhoz írott levelében Bouterwek helyett inkább Pólitz esztétikájának olvasását javasolta.¹⁷¹

A szövegben az adatszerű egyezéseket tekintve Bouterwek említi meg ugyan Pope Abelard és Heloiz c. művét, melyre a heroidirodalom kapcsán Ungvárnémeti is hivatkozik, viszont a műfaj reprezentálása tekintetében általánosnak tekinthetjük ezt a művet, hiszen költőnk magyar fordítását is megemlíti.¹⁷²

A rövid műfajismertetés második részében utal a heroid történetére, elsősorban Ovidius érdemeit említve, ki ezáltal a római költészetet a görögök előtt ismeretlen műfajjal gazdagította. Az egyes nemzetek heroid-költészetére utalva megjegyzi, hogy a franciáknál, angoloknál virágzott a műfaj, a németek viszont "nem mutatnak ebben nagy példát." Végül pedig Döme Károly Ovidius-fordítását említi.¹⁷³

A herodi műfajával kapcsolatban csak annyit jegyeznénk meg még, hogy a műfaj magyarországi kultusza az 1790-es évek irodalmában jelentkező szentimentalizmus irányzatához kapcsolódik, hiszen - mint erre a szakirodalom is utal - Bároczy Sándor és a köréje gyülekező csoport irodalmi érdeklődésének irányát Baculard d Arnaud neve, Abelard és Helois története (...), valamint a - főleg Dorat és Colardeau által művelt - heroida műfaja jellemzi a legtömörebben.¹⁷⁴ Ungvárnémetinek tehát az 1810-es évek végén megjelenő, a műfaj népszerűsítését célzó tanulmánya részben megkésett, részben pedig kapcsolható az irodalomszemlélete kapcsán már érintett érzelmesség-kultuszához.

D/2. A másik tanulmány

Mint korábban említettük a XVIII. századi esztétikák az episztolát a negyedik műnemhez, a didaktikához sorolták. Ungvárnémeti lehetséges forrásait vizsgálva korábban említettük már Batteux-Ramler poetikájának III. könyvében adott műfajmeghatározását, valamint az esztétikák közül utaltunk Eberhard magyarul is megjelenő művének, és a népszerű Eschenburg kézikönyvének a műfajjal foglalkozó fejezetére.¹⁷⁵

Ungvárnémeti műfajelméletének forrásául a szakirodalom által megjelölt Beotterwek az esztétikák szokott beosztása szerint a szatirával együtt tárgyalja. Érdekes viszont, hogy művének 1815-ös göttingai kiadásában, valószínűleg a herderi tonuselmélet nyomán az Epistel műfajmeghatározásában megkülönböztet egy, a lírához közelebb érzett, sőt, egyik megfogalmazásában a horatiusi ódával azonosított (Die meisten Oden von Horaz waren sonst Epistel zu nennen) levélfajta (lirische Epistel) és hagyományosan a didaktikához sorolt (didaktische Epistel) műformát.¹⁷⁶

Végül költőnk szempontjából szóba jöhető Pölitz poétikájában szintén tárgyalja a költeményes levelet (die poetische Epistel), műfajmeghatározása azonban hagyományos alapú, új elemet nem hoz, csupán példaanyaga érdemel figyelmet. Ungvárnémeti rövid tanulmánya a fentebb említett esztétikáknál mind a műfaj tartalmi meghatározottsága, mind példaanyaga tekintetében sokkal szűkebb körű, s a műfaj jellegét a következőkben határozza meg: "A bizodalmas nyílt szívűség, a szelid s barátságos érzés, a közönséges igazságok, s az életnek filo-

zófiája azok a tulajdonságok, mellyeknek a Költeményes Levélben (Poetica Epistola) ki kell tündökleni. Különben a Költő Mesterségnek ez azon egyik műve, mellyeknek a Költeményes Levélben (Poetica Epistola) ki kell tündökleni. Különben a Költő Mesterségnek ez azon egyik műve, mellyben legkevesebb helye vagyon a költésnek, hanem tsak a könnyü s kellemetes előadásnak. •177

Ungvárnémeti műfajmeghatározása a fentebb említett esztétikákkal szövegszerű egyezéseket nem mutat (az általános műfajmeghatározás elemei azonban az esztétikák legtöbbször előfordul, így Ungvárnémeti szövegéhez leközelebb esőnek Batteux-Ramler és Eschenburg definícióját érezzük), így pontos forrására nem utalhatunk, már csak azért sem, mert költőnk a német esztétikák által felsorolt példaanyagból semmit sem említ, s a rövid meghatározás után kizárólag a magyar fordítókat (Virág és Kis Horatius, ill. Wieland poétai leveleit) és az eredeti szerzőket (Kazinczy és Szemere) említi. Rövid írását Kazinczy Buczy Emilhez írott episztolájának példaként való idézésével fejezi be.

D/3. Kötetbeli episztolák

Görög verseskötetében megmarad az első kötetében Kazinczy által ugyan didaktikusnak ítélt, mégis megdicsért horatiusi típusú episztola műfajánál. A kötetbeli episztolákból azonban valószínűleg a széphalmi mester feddésére (és elméleti tájékozódásának igénye miatt) eltűnik az első kötetének verseit jellemző, túlzó didaktikusság, sőt A görögökhöz (I.) és Karlowsz-

kyhoz (III.) c. episztolák kapcsán azt mondhatjuk, hogy eltávolodik az európai felvilágosodás korában Kazinczy által is oly kedvelt horatiusi típusú urbanus-szellemes episztolától (erre a Cseresznyéshez II. sz. említhetjük), s versének hangneme közelít az óda tónusa emelkedettségéhez (A görögökhöz c.) illetve az elégia hangulatához (a Karlowszkyhoz c. - melyben a disztichonos versmérték is az elégia jellegére mutat).

Berzsenyi az 1818-as Antirecenziójában Kölcsey kritikai megjegyzése nyomán fejti ki a herderi tónuselmélet jegyében megfogalmazott nézetét az episztoláról, a következőket írva: "A mi pedig az epistoláimnak szokatlan tónusát illeti, arra ez a válasz: valamint minden versezetnek lehet különféle tárgya és tónusa, ugy az episztoláknak is, s valamint minden költeménynek tónusát nem a vers neve, hanem egyedül a tárgy természete határozza meg, ugy az epistoláét is."¹⁷⁸

Ungvárnémetinek tehát két episztoláját a Berzsenyi által is megfogalmazott tónuselmélet jegyében a tárgy természete szerint meghatározott episztola-típusba sorolhatjuk.

Első episztolájára (A Görögökhöz c.) tárgyából eredően az ódai emelkedettség a jellemző. Költőnk, a vershez tartozó Jegyzetekben a téma forrásául Schiller Görögország istenei (Die Götter Griechenlands) c. költeményét, Barthelemy abbé Az ifju Anacharzisz utazása Görögországban c. művének német fordítása elé írt Előszót¹⁷⁹, Anasztaziusz Georgiadesz Értekezés a görög alapismeretek összefoglalásáról (Tractatus de elementorum Graecorum pronuntiatione ... Parisiis 1812) c. munkáját jelöl meg, valamint hosszan idéz, Thewrewk Árpád szerint a görögök felszabadulásáért tollal küzdő francia philhellének egyikének Com-

paraison des mœurs des Grecs modernes avec celles des Grecs anciens c. munkájából.¹⁸⁰ A felsorolt művek mindegyike általában megegyezik abban, hogy bennük az emberiség aranykorának tekintett Görögország iránti nosztalgia szólal meg (Georgiadesz műve, s főként Schiller költeménye), ugyanakkor a XVIII. században török elnyomás alatt sinylődő fényes kulturnemzet sorsáért való aggodás is hangot kap, mellyel kapcsolatban Ungvárnémeti a Comparaison... c. értekezéséből idéz. Itt a következő helyet emeljük ki: "Arrachez les Grecs modernes a la servitude qui les opprime, et vous verrez se reproduire tous les talents et toutes les vertus qui distinguerent leurs ancêtres."¹⁸¹ Ungvárnémeti episztolája tehát egyrészt a schilleri értelemben vett rajongás Hellaszért, másrészt pedig a rabságban élő fényes nemzet sorsán való kesergés. Költőnknek közvetlen kapcsolata is volt az ujjörögséggel, elsősorban a Bécsben élőkkel, hiszen az ógörög nyelven verselő, az ujjörögök szemében ezzel ősi kulturájukat ápoló költeményeit nagy elismeréssel fogadták (Hermész ho Logiosz c. lapjuk).

Az episztola első része, invocatio a görögökhöz, kiket az istenek a legboldogabb létállapotra teremtettek. Ez az alaphangja annak a továbbiakban kifejtett gondolatmenetnek (7-21. sor), mely kora szemléletének alapján a görögségben az antikvitás óta keresett aranykort látja megtestesülni:

Óh szép zsenge aranykora a nemes emberiségnek!
Melly szent volt minden, s melly boldog az állapot addig,
Mig a szent Örökök, tova a felséges Olümpnak
Házaitól, kézen vezeték a gyenge szülöttet,
Mint atya gyermeket, most a rét tarka virági

Majd a hegy zöld fáinak között, most a ligetekben
Ottkűnn, majd ottbenn a várkastélyjának tövében,
Nyelv, ital és eledel, játékok, s költők ezekkel
Mind közösök voltak.

A költemény második része (21-35. sor) a kultúra időbeli
romlását valló rousseauias képzet értelmében a görögök hanyat-
lásáról ír (Haj! de nagyon megront az idő mindent valamit csak//
A nap alatt látni. Hellasznak is ez vete véget), mely a háborús
Róma felemelkedése következtében következett be.

A harmadik rész pedig Ungvárnémeti korának aktualitására utalva:

Most pedig egy részint tova a szép ősi hazától,
Részint egy vad nemzet alá letiporva, tulajdon
Honnjokban, Hellász szent földén szolgálj jármot
Szenvednek haza, szív, s fény nélkül.

- buzdítja a görög ifjakat, hogy az atyák szellemében terem-
sék meg a régi fényű új Görögországot:

Óh nyomorult Görögök, valaha félisten atyáknak
Ellágyult fiaik! mi dicső, s melly isteni példák
Vagynak előttek atyjaitoknak nyomdokaikban
Törjete, elvetemedetek! azoknak utánok az ősi
Diszt szaporítani: mert nem elég nemes atyja nevével
Büszkélkednie senkinek, a ki az ősi derékség
Tiszteletét örökölni meg nem nyeri.

A költeményhez kívánkozik az a rövid megjegyzés, hogy főként
a reformkorra jellemző hazafias versek eszméjére ugyanez a
séma érvényes, mely szerint Ungvárnémeti is felépíti a költemé-
nyét: A görög dicsőséges aranykor (- a magyar történelem dicső
századai) - a hanyatlás okai (Róma - Mo.-on török tatár) - a
jelen sivár állapota (egyezik) - buzdítás: nem elég a múlt dicső-
ségét hajtogatni (egyezik).

Második episztoláját (Cseresznyéshez c.) Cseresznyés Sándor barátjához írja, benne megismételve a "hü lelki barátságról" mondottakat. Első verseskötetében ugyancsak verssel kedveskedett gyerekkori barátjának (Cs. S. barátomhoz című óda - Versei 16-17.1.), ki őt viszont az Előszó kapcsán már érintett latin epigrammájában méltatta.

A vers a klasszicizmus műfaji tudatában csak hexameteres formája miatt lehet "episztola", rövidsége, sorvégi csattanója inkább az epigramma jellegét mutatja.

Utolsó, s egyben kötetzáró episztolája a Karlovszkihoz (görög címén Egy múzsakedvelőhöz) című vers, melynek tematikája a tudatos kötetkompozícióra utal, hiszen Karlovszki buzdítására és segítségével görögül verselni kezdő költő görögnyelvű verseskötetének záróversét szenteli a mesternek.¹⁸²

Ungvárnémeti emberi és költői világképében mindig első helyen szereplő tudomány - problematika nyer itt új megfogalmazást:

Jaj! de szemünk egyedül az előtte valókra figyelmez,
Elmének ellemben multa, jelenre tekint.
A ki tehát régi tudományt köt az új tudományhoz,
Érdemesebb, mint sem a ki csak újra mehet,

A régi és az új tudomány együttlátásának gondolatában talán a herderi történetiség-elven alapuló szemlélet is jelen van, s ebbe a régit a jelen szempontjából hangsúlyozó gondolkodásnak a kontextusába illeszti önmagát a görög verseit záró költeményében. Ungvárnémeti számára Karlovszki alakjában is megtestesülő tudós feltétlen kultusza szólal meg a következő sorokban:

Óh százszor boldok az ember!
A ki egész lelkét a tudománynak adá.
Kéri barátságát minden jeles annak, előtte
Reszketnek minden rosszak, örülve megyen
Hozzá a jámbor, félisten ő, a ki magában
Nem másutt keresi a nyugalom jovait.

A kötetzáró vers személyes, szubjektív, s meditativ hangneme kölcsönzi az elégikusságot, mely görög költészete megítélésének bizonytalanságából (Jaj! de szemünk egyedül az előtte valókra figyelmez) fakad. A versben megfogalmazott ars poeticus gondolatmenet visszatérő motivuma költeményeinek, melyet záróversében, a görög nyelvet tanító Karlowszki kapcsán zárógondolatként újból elismétel.

Az elégia versmértékében folyó költemény kapcsán a műfaji eklektikusságra utalhatunk: A fentebb közölt idézet ódai emelkedettségű, az episztola rövidsége, s a zárósorok "csattanó-jellege" az epigrammához hozza közel.

E. A Toldalékok

Végül a versekhez tartozó Toldalékokat említjük, melyek főként a versmértéket eldöntő, ill. befolyásoló helyesírási elveket és kérdéseket tartalmaznak, (görög nyelvű verseire is), hosszan idézve leginkább Pindarosz kapcsán felvetődő mértékelés ürügyén Hermann értekezését.

A kötetet görög szómagyarázatok zárják, melyek filológiai olvasottságára és tájékozottságára utalnak. A görög fogalmak forrásának megnevezése kapcsán forrásaira utalhatunk: anyagát elsősorban Homérosz Iliászából és Odüsszeiájából, a homéroszi

hymuszokból (Apollon és Hermész-himnusz), Hésziodosz Theogoniájából, Kallimachosztól, Pindarosz és Szapphó ódáiból, Theokritosz, Bion és Mochusz idilljeiből, Herodotosz és Xenophon történeti műveiből veszi. Görög tájékozódásának egyik érdekes adata, hogy III. ódájának egyik szómagyarázata kapcsán annak forrását Izisz egyiptomi szentélyének feliratában jelöli meg.

3. Köteten kívüli versek. Szonettek

Ungvárnémeti köteten kívüli verseinek két darabjával az episztolák (Czinke Ferenchez írott Poétai levele) és a pindarosi ódák (Az istenülés dicsősége c.) kapcsán már foglalkoztunk. További nyomtatásban megjelent verseit tekintve említhetjük még költeményei között az egyetlen rímes versét, az Örömének a parisi arany sasnak a Nemzeti Muzeumba béavatásakor c. költeményét, két latinnyelvű versét, a Madarassi Ferenc tiszteletére írottat, és fiatal orvostanhallgató barátjához, a nagy reményű, szintén a külföld által becsült Győri Ferenc halálára írott emlékversét¹⁸³, valamint, főként a Hasznos Mulatságokban megjelent szonettjeit. Ez utóbbiakkal kívánunk csak részletesebben foglalkozni, mivel Magyarországon a XVIII. sz.-ban megjelenő, és a XIX. sz. első évtizedeiben divatozó műfaj Kazinczynak és hiveinek egyik kedvelt versformája volt. Először a versforma néhány történeti és poétikai jellegzetességét tárgyalnánk, kitérve Ungvárnémeti szonett-tanulmányára, majd röviden költőnk szonett-terméséről ejtenénk néhány szót.

3./A. Elméleti rész

Az Ungvárnémeti által kedvelt, nem antik hagyományú versformák közül ez az a műfaj, melyen a legtöbb vers születik. Első verseskötete kapcsán említettük két románcát, a Hasznos Mulatságokban közölt Rondeau és Triolet c. műfajelméleti tanulmányában egy triolettet közöl, halála után pedig az Igaz Sámuel szerkesztette Zsebkönyvben egy rondeau-ja jelenik meg.¹⁸⁴

Az antikvitásban nem ismert műfajok közül azonban a korszakban a szonett a legelterjedtebb. A korabeli hagyományos antik alapú poétikák a műfajjal általában nem foglalkoznak. A provance-i trubadurlira hagyományaira visszatekintő, s Petrarca nyomán magas irodalmi rangra emelt műfaj a francia költészetben már hagyománya miatt is népszerű volt az egyes versnemek között, melyre Boileau Arte poetique-jében szintén utal (II. 84-100. sor). A német költészetben a XVII. sz. előtt csak elszórt nyomait fedezhetjük fel a műfajnak,¹⁸⁵ bár Opitz barokk poétikájában a francia Ronsard kapcsán röviden tárgyalja a műformát.¹⁸⁶ A XVIII. sz. végén a német költészetben Bürger szonettjei, majd a fiatal "romantikus" nemzedék (A.W.Schlegel) szonettdivatot teremtő törekvései adnak alkalmat a műfaj iránti elméleti érdeklődésre (Bouterwek, Herder, A.W. Schlegel), s egyben vezetnek el a századforduló első évtizedének végén az elsősorban Voss Bürger-recenziója kapcsán megindított szonett-háborúhoz.¹⁸⁷

Magyarországon az első szonett írója Faludi Ferenc, a műfaj "meghonosítása" és divatja azonban német hatásra Kazinczy-korához fűződik.¹⁸⁸

A szonett-teória terén Csokonaié az elsőség, ki A magyar verscsinálásról közönségesen c. 1798-ban írt tanulmányában röviden említi a szonett-formát, az elméleti írások azonban csak az 1810-es évek második felétől szaporodnak meg.

A széphalmi mesternek és körének műfajhoz való viszonyát a szakirodalom részletesen tárgyalja, ezért itt csak a legszükségesebbre szorítkozunk.

Kazinczy 1809. április 11-i levelében Kis Jánosnak arról számol be, hogy ő a legelső szonett írója.¹⁸⁹ 1812-ben Horvát István kiadja Kazinczy és Szemere Pál háromhárom szonettjét (Hat szonett. Kazinczytól és Szemerétől), 1817-ben pedig a széphalmi mesternek jelentős tanulmánya jelenik meg.¹⁹⁰ Első szonettjei viszhangjaként legelsőnek a fiatal Kölcsey jelentkezett egy Kazinczyt magasztaló szonettel (Kazinczy első szonettjére c.), majd a szonettírás hamarosan megfertőzi baráti és levelező körét egyaránt, mely a 20-as évek első felének szonettáradatahoz vezet.

Tulajdonképpen Kazinczy levelezőköréhez tartozó Ungvárnémeti is a mester szonett-divatot teremtő törekvései hatására kísérletezik a formával.¹⁹¹ A modern nyugat-európai formák közül költőnk műfajelméleti érdeklődést - mint fentebb említettük - a románc, a rondeau és triolett, valamint a szonett iránt mutat. A Hasznos Mulatságok 1817-es évfolyamának 16. számában megjelenő szonett-tanulmány forrásául a szakirodalom Bouterwek Aesthe-

tik c. művét jelölimeg.¹⁹² Ungvárnémeti értekezése azonban sokkal tágabb horizontú, mind a szonett tartalmi-formai ismeretetését, mint a vázlatos történeti áttekintést tekintve. Kazinczy értekezésében a szonettet, hogy a műfaj rangját emelje, a görög epigrammával hasonlítja össze: "Az ausoniai nyelveknek oly szép szonettjeik vagynak, mint az antologia legszebb epigrammjai. S ez az öszvehasznítás azért is ötöl elménkbe, mivel a festő és érzékeny görög epigramm szonetté, s a festő s érzékeny szonett viszont görög izlésű epigrammá oly szerencsésen változtathatik által, hogy senki ki nem ismerheti rajtok az általömlést."¹⁹³ Az epigramm-szonett párhuzam Bouterweknél is megvan (... so muss der herrschende Gedanke im Sonette sich dieser Form anschwiegen, und auf eine Art ausgeführt sein, die sich der epigrammatischer nahert, aber mehr im Geiste des weicheren griechischen, als des modernen scheidenden Epigramms."¹⁹⁴), Ungvárnémeti azonban értekezésében egyáltalán nem említi. Így azt mondhatjuk, hogy a népszerű Bouterwek csak annyiban lehetett forrása, amennyiben a bizonyára olvasott esztétikájának rövid szonett-fejezete jelen volt a kor poétikatudatában, így Ungvárnémetiében is. Költőnk értekezése sokkal eklektikusabb annál, hogy egyetlen forrásból merített volna. Szonett-tanulmányában maga is hivatkozik néhány műre, a felsorolásszerűen adott gazdag példaanyagot tekintve azonban valószínűleg Pölitz esztétikai kézikönyvéből is merített.¹⁹⁵

A tanulmány első részében a műfaj fogalmi meghatározását adja, Crescimbeni és Quadrio olasz verstörténete alapján kiemelve, hogy a többi versnemtől ez a műfaj leginkább formájában külön-

bözik. A külső formai jegyek precíz ismertetése után a tartalmát a következőkben határozza meg: "A mi pedig a tárgyat illeti, az lehet istenes, hősi, lehet erköltsi, közönségesen mindazonáltal lágy érzékeny, s leg inkább szerelmes." – majd Bertinellit¹⁹⁶ idézve a következőket írja: "Bertinelli egy jó szonettben megkívánja: hogy ujság és egység legyen a gondolatokban, fényesség a képekben, tökéletes rendű emelkedés az értelemben, váratlan és nemes a végződés."¹⁹⁷

Végül pedig, főként a 16-17. sz-ra vonatkozóan bő történeti ismertetést ad, felsorolásszerűen. Az olaszok közül Petrarcat, Tibaldeót, Varchit, Maggit, Semene-t, Zappit, Menzinit, Zanottit, Brennát, Coureilt és Pompeit említi, a spanyoloknál Boscan, Ullio, Gongora, Peralle, Arzeaga nevét, a franciáknál Melin de St. Gelais, Bellay, Ronsard, Guy de Tour, Dispotres, végül a németeknél Bürger és Goethe neve szerepel. A magyarok közül Kazinczy és Szemere 1812-ben kiadott hat szonettjét említi, mely utóbbinak Himfy c. versét közli befejezésképpen.

3/B. Szonettjei

Szonett-tanulmánya után mintegy két évre rá jelenik meg a Hasznos Mulatságokban néhány szonettje: a Gróf Széchenyi Ferencz Ő Excellenciájához, Báró Fischer István Egri Érsek Ő Excellenciájához és a Baróti Szabó Dávid halálára címűek.¹⁹⁸

Tartalmi szempontból nem különösebben értékesek, hiszen mindhárom alkalmi vers, viszont formai megoldásuk precíz, retorikai és stilisztikai szempontból szerkesztettek. Talán az első, a Széchenyi Ferenchez címzett "udvarló vers" érdemel figyelmet

- melyet tematikai szempontból Ungvárnémetinél a magyarországi társadalmi-kulturális élet kérdéseivel foglalkozó gondolatmenetbe illeszthetünk - , melyben a hazai viszonyokra utaló költői megformálás szemléletesen jut kifejezésre, s bizonyos mozzanataiban reformkori versköltészetünk hangulatát előlegzi:

Sűrű homályban ült felül az ég,
S nagy köd borúla széles Hunniára:
Volt égi test, de gyenge volt sugára,
S szegénykedénk, bár volna kincs elég.

*Honnan, hogy a szövétnek rejtve ég,
S mi fergeteg, Magyar! melly így leráza?
S hol diszed óh Mátyás Királyi Vára...

Még egy szonettjéről kell szólnunk, amely életében már nem jelent meg, s megint csak kuriozitása érdemel figyelmet.¹⁹⁹

1820-ban költőnk görögnyelvű szonettet ír, melyről a következőképpen számol be Kazinczynak: "A következő görög Sonett első görög Sonettem, s azt gondolám, hogy első a Hellenika nyelvén is, de a mi a Görögök előtt nem újság - becsülték mindazáltal, a kiknek mutattam, s azóta talám benn is vagon a Calliope nevű görög ujságban. Én nem annyira erőmet, mint a nyelv ügyességét tettem próbára, a mit görög könyvben azért nem csináltam, mert az egészen a n t i c o, a sonett pedig m o d e r n o."²⁰⁰

A rövid levélrészlethez, a következő megjegyzés kívánkozik: Már szonett-tanulmányánál és három szonettjénél is felmerülő kérdés, hogy az 1817-es évekre a minél alaposabb görögségismeretre- és követésre törekvő Ungvárnémetinek mivel magyarázható a modern műfajok iránti érdeklődése. A korszak szonettirodalmával foglalkozó Kunszery Gyula a széphalmi mester törekvéseit vizsgálva részben már érintette a kérdést, s a német szonettiro-

dalom hatása alatt álló Kazinczynak a műfajhoz való viszonyát az újabb szakirodalom is vizsgálta. Ennek kapcsán azt jegyezhetjük meg, hogy a németeknél a szonettformát nem kedvelő "klasszikusokkal" szemben éppen a romantikusok védték és kultiválták a XIX. sz. elején. Kazinczy szonett-tanulmányában és barátaihoz írott leveleiben többször kikelt a klasszicista, görög-latin versformát kedvelő, s egyébként Homérosz-fordításai miatt nagyrabecsült Voss szonettet támadó recenziója ellen (levelei 1809-ben Berzsenyihez, Rumi Károly Györgyhez, Döbrensteihez, Dessewffy Józsefhez, s a levelek szerint A Sonetto művésze c. versét is Voss ellen írta²⁰¹), ennek ellenére azonban nem mondhatjuk, hogy szemlélete a modern, romantikusabb típusú eszmény felé hajlott volna, hiszen a műfaj is csak a "korban használt szélesebb értelemben nevezhető romantikus műfajnak, abban az értelemben, amely szerint minden romantikus műfajnak minősül, ami nem a klasszikus ókor mintaszerűnek tekintett irodalmaiban keletkezett."²⁰²

Ugyanezeket vonatkoztathatjuk Ungvárnémetire is, hiszen szonett-tanulmányában megfogalmazott pontos formai sajátosságokat szonettjeiben betartja, míg a német romantikusok helyenként a formai szabályokat nem tekintik kizárólagos érvényűnek. Példaként a szakirodalom A.W. Schlegel egyik szonettjét említi, melyre Szemere Pál hívja fel Kazinczy figyelmét (Lauras Thränen Nach Petrarca c. ²⁰³), melynek rimképlete nem szabályos.²⁰⁴ Azonkívül a szonett görög nyelven való megszólaltatásával próbálja "beilleszteni" az antik értékrendszerbe az egyébként nagy formai pon-

tosságú műfajt, bár fenntartása megmarad: kötete említésénél ugyanis - melynek szerkesztettségére és a görögös mű és műfaj-eszmény pontosságára való törekvésére fentebb utaltunk -, a görög szonettet nem tartotta volna oda beilleszthetőnek, hiszen az modern műfaj, kötete pedig antikizáló.

A vers rövid történetét Kazinczy levelezéséből kísérelhetjük nyomon. A görög költeményt (Elpis kai Khreia c.) Kazinczy elküldi Romy Károly Györgynek, ki később két helyen is publikáltatja: előbb a Neue Kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen c. vállalkozás 1822-ben megjelenő évfolyamában, majd 1825-ben A Tudományos Gyűjteményben²⁰⁵ - majd elküldi Dessewffy Józsefnek, kinek nevelőjét kéri (Tancsics Ignác volt), hogy fordítsa magyarra.²⁰⁶ A további levélváltásokból nem derül ki, elküldte-e Dessewffy a kért fordítást, mindössze annyit tudunk, hogy Váczy János Ungvárnémetinek Kazinczyhoz írott utolsó leveléhez csatolva közli a szonett magyar fordítását, Remény és Birtok címmel, melyet külön szelet papíron kézírásával Kazinczy mellékelte a levélhez.²⁰⁷ Költőnk görög szonettjével, egyben zárja is verseinek sorát, hiszen Bécsben hirtelen, valószínűen egy pestisjárvány következtében meghal.

IV. BEFEJEZÉS

Költészetével kapcsolatban különösebb mérleget, értékelést nem kívánunk tenni, hiszen már a kortársak ezt megtették. Kazinczy ugyan méltatta tehetségét, nagy reményt fűzött költészetéhez, mégis inkább görög nyelvtehetsége (melyet a görög nyelven való verselés feltételez) nyugózi le, amely költőnk esetében szeren-

csésen egybeesik a korszakban a németek által újra felfedezett görög kultúra iránti rajongással, s a görögséget mintának tekintő izlésáramlat meglétével. A széphalmi mester, eltérő gondolkodása ellenére (mely számára elsősorban a révaiánusságot jelenti) benne feltétlen hívét látja, s halálakor Kazinczy, az egyre inkább megfogyatkozó táborában minél előbb a maga pártján szeretne tudni egy tehetséges ifjút. Ezt igazolja egyik levele, melyet az ifju Klauzál Imrének ír 1821-ben: "Eggy két esztendő előtt Ungvár-Németitől vártam a mit most Tőled várok. Lépj az ő helyébe körömben, ölelj meg, és szeress."¹

Az antikvitásra vonatkozóan Ungvárnémeti széles olvasottsággal rendelkezett, s a korszak ismeretanyagában való jártassága filozófiai, irodalmi szempontból sem elhanyagolható, bár gondolkodásának a modernebb izlésáramlatokkal való érintkezésének hiánya - melyre menet közben utaltunk - említhető.

Itt kell említenünk néhány fordítását, melyeket szintén a Hasznos Mulatságokban közölt. Elégiatanulmányához lefordítja Túrtaiosz egy költeményét (Athenai Túrtaeusnak, A Messeniak ellen hadakozó Lakedaimon Poéta-Vezérnek hadra serkentő versei például az Elegiára), magyarra fordítja a hippokrateszi orvosi esküt (Hippokratesz Esküvése), franciából Rousseau Óda a szerencséhez c. művét prózában, Florian Estelle c. pásztorjátékából pedig Nemorin énekét (Nemorin éneke Florián Estelléjéből), költői gyakorlatában kevésbé használt rímes versekben, tanujelét adva a "cadentziák" iránti formaérzékenységének is, a vershez tartozó rövid megjegyzésben térve ki a rím problematikájára.²

Ugyancsak itt kell említenünk Perecsényi Nagy László Tibullus-fordításáról írott (Tibull magyar fordításának Megvizsgálata c.) recenzióját, melyben alaposan elveri a port Perecsényin, bírálva ötlettelen, s a nyelv izlés ellen vétő versfordításait, lesújtó kritikáját az írás végén rövid dicsérettel oldva fel.³

Halála után Kazinczy megkísérelte legalább hagyatékát megkapni, s tervezte írásainak kiadását is, de kéziratos hagyatéka - egy nyomdakész orvosi mű, latin nyelvű disszertációja kézirattal, valamint a jóval korábbi Nöszö Aristipp c. prózai vigjátéka - végül is egy bécsi magyar ágens kezén tűnt el.⁴

Halálakor Makáry György bucsuztatta egy rövid verssel, mely 1821-ben a Szépliteraturai Ajándék c. lapban jelent meg.⁵
Korai halála torzóban hagyta életművét.

JEGYZETEK

I. BEVEZETÉS

1. Weöres Sándor: Egy ismeretlen nagy magyar költő (Ungvárnémeti Tóth László) in.: Diárium 1943 12. 271-274
2. Weöres Sándor : Ungvárnémeti Tóth László emlékére
Egybegyűjtött írások I. Bp. 1981. 603-4.1.
3. Weöres Sándor: Psziché Bp. 1972. Függelékként: UNGVÁRNÉMETI Tóth László versei és drámája
4. Az 1978-as "új" gimnáziumi tankönyvbe is bekerült.
Irodalom a gimnázium II. osztálya számára - említése a 127. lapon, valamint A szép lelkű Kazinczyhoz c. verséhez kapcsolódó kérdés (129.1.) Oktatási anyagban utoljára Toncs Gusztáv
Toncs Gusztáv: Szemelvények a magyar klasszikus iskola költőiből. Görögpotló tankönyv a gimnáziumok VI. osztálya számára. Bp. 1904.
Ungvárnémetinek a következő verseit közli: A magyar nemzethez c. + rövid életrajz (72-74.1.) Berzsenyihez (107.1.), Az Igazság, Strato tanácsa c. (127.1.) A leányok c. (139.1.) A 165. lapon rövid ismertetést közöl munkásságáról.
5. Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból Bp. 1982.
6. Többek között: Thewrewk Árpád: Egy magyar mint görög versíró = Nyelvtudományi Közlemények 1876. 443-480., Egy magyar-hellén költő. (T.L. 1788-1820.) = Kelet Népe 1876. 369. sz.
Kiss Áron: U.T.L. ismertetéséhez = Petőfi Társaság Lapja 1877. I. 237-238.
7. Rákoczy Géza: U.T.L. élete és irodalmi munkássága = LAHNE-féle magángimn. értesítő Sopron 1892. 3-50. l.
8. W. Binni: Classicismo e neoclassicismo bella Letteratura del Settesento. Firenze 1963.
9. Szauder József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. in. Az estve és az álom Bp. 1970. 92-123.
10. Pál József: A neoklasszicizmus poétikája. Kandidátusi értekezés Szeged, 1982. im. 1.o.

11. A terminus használata Csetri Lajos több tanulmányában.
12. Ungvárnémeti Tóth László: A Költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, s Pindarnak versmértékíról Tudományos Gyűjtemény 1818. VI. 54.89. A továbbiakban Pindarosz-értekezés
13. Ungvárnémeti Tóth László: Versei Pest 1816.
14. Görög Versei magyar tolmácsolattal Pest, 1818. - elméleti írásait ld. a műfajoknál.

II. UNGVÁRNÉMETI PÁLYÁJA 1816-ig

1. Kazinczy Ferenc levelezése. Kiadta Váczy János Bp. 1890-1911. 1-21. köt. Id. helyén röv. Kazlev x köt. y lap
2. Kazlev VIII. 262.1.
3. Rákoczy Géza idézett tanulmány im. 5-6. l.
4. v.ö. Kiss Áron: Ungvárnémeti ismertetéséhez id. tan.
5. Az első levél 1814 március Kaz.Lev. XI. 258-9.1.
6. KazLev XI. 265-6.1.
7. A nyelvi fejlődésről más vonatkozásban ld. Csetri Lajos: Kazinczy és a nyelvújítás Tiszatáj 1985/7. 46-59. vonatkozó részek
8. Szajbély Mihály: Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában. (A 18. sz. közepétől Csokonai haláláig) Kandidátusi értekezés Szeged 1985. im. w24.1.
9. KazLev. XI. 266.1.
10. Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra Bp. 1913. valamint Pékánszky Béla: A magyarországi német irodalom története Bp. 1926.
11. vö. Kerényi Károly: Az ismeretlen Berzsenyi. Bp.-Debrecen-Pécs (1940) vonatkozó részek
12. A német költészetre vonatkozóan: O. Walzel: Deutsche Dichtung von Gottsched bis zu Gegenwart I. köt. 1930.
13. KazLev XI. Kaz.-Kölcseynek 1814. ápr. 29.
14. im. uott.

15. KazLev. XI. 366.l.
16. KazLev. XIII. 225-6.l.
17. Hazai ésKülföldi Tudósítások 1816. Tóldalék im. 2.l.
18. im. uott.
19. Kazinczy és Révai nyelvfilozófiájára nézve: Csetri Lajos: Kazinczy irodalmi nyelvújítási programja a XIX. sz. első évtizedében. Literatura 1983/1-4 198-214. különösen 200-201.l.
20. KazLev. XIII. 375.l.
21. im. uott.
22. KazLev. XIII. 471.l.
23. KazLev. XI. 351.l.
24. Terhes Sámuel: Tükröcske egy Fitzkó-Poéta számára. Első darab azon esetre, ha a Fitzkó nem szelidül h.n. 1816. a továbbiakban Tükröcske ... im.
25. Ungvárnémeti Versei ... 9.l.
- 26/a A misztériumról: J. Potters Griechische Archäologie, oder Althertümer Griechenlandes. Anmerkungen und Zusätzen vermehrt von J. J. Rambach I-III. Halle 1775-77. Az agrai misztériumról I. 855.l.
- 26/b Legujabban: L. Deubner: Attische Feste Berlin 1966. 69-73.
27. Kovács Sándor: "Bátran! mig az Apoll szent tüze füt, s hevit" Ungvárnémeti Tóth László Versei 1816. Acta Universitatis Szegediensis ACTA IUVENUM Sectio litteraria IV. Szeged 1987. 5-26.l.
- 27/a uott
28. Steiger Kornél: Parmenidesz és Empedoklesz töredékei Bp. 1985. im. 12.l.
29. Csetri Lajos: Berzsenyi irodalomszemlélete 1817-ig. Acta Universitatis Szegediensis Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXI. Szeged 1985. 9-26.l. im.17.
30. Csetri ~~6~~. im. uott.

31. A gondolatmenetre nézve: Csetri Lajos: Kaz. irodalmi nyelv-
ujítási programja... *Literatura* im. 208.212.
32. *KazLev.* XI. 351-52.1.
33. Weöres: Egy ismeretlen nagy magyar költő... *Diárium* im.
243-4.1.
34. vö. Szörényi László: "Tükröcske egy Fitzkó Poéta számára"
(Ungvárnémeti Tóth László kritikai fogadtatása)
*Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum
Hungaricarum Tomus XVIII.* Szeged 1981. 83-87.1.
35. Lucretius: *De rerum natura* - magyarul: Debrecen 1957.
im. IV. 174-5. és V. 693-738.
36. Plutarchosz szerepéről Berzsenyinél ld.: Csetri Lajos: Nem
sokaság hanem lélek. *Berzsenyi-tanulmányok* Bp. 1986. 64. és
Berzsenyi irodalomszemlélete.... *Acta...* 12.1.
37. Plutarchosz: Párhuzamos életrajzok. *Magyar Helikon* 1978. I-II.
im. II. 179.
38. *KazLev.* XI. 367.1.
39. Szörényi László: *Tükröcske...*im. 84.1.
40. *KazLev.* XII. 35.1.
- 41.a *KazLev.* XI. 267.1.
42. *Melpomené Horatiusnál* ld. *Carm.* III. 30. és IV. 3. versek
43. A verssel kapcsolatban ld. később Ungvárnémeti pindarizálásánál.
44. *Terhes gunyolódása: Tükröcske ...* 12.1.
45. *KazLev.* XIII. 226.1.
46. *KazLev.* XII. 266.1.
47. *KazLev.* II. 48. és 347.1.
48. *Terhes: Tükröcske...* vonatkozó részek
49. Erről részletesen Szörényi László id. tanulmánya.
50. *Terhes: Tükröcske...*im 23-24.1.
51. im. uott. 12.1.
52. *Krieger Josepha kilóg a sorból, ő egy eperjesi orvosprofesz-
szor leánya*

53. Weöres Sándor: Egy ismeretlen nagy magyar költő....
Diárium 1943. im 272.l.
54. im. uott 271.l.
55. M. Opitz: Buch von der deutschen Poeterei 1624. újra ki-
adva Halle 1882. im. 12-13. l. A 18. sz. végi alkalmi köl-
tészettel kapcsolatban idézi kandidátusi értekezésében
Szajbély Mihály 77. lapon.
56. Csetri Lajos: Nem sokaság hanem lélek ... id.mű im.99.l.
57. A gondolatmenetre nézve vö. Csetri Lajos: Berzsenyi ódaköl-
tészete 1808-ig (Eszmei és poétikai megközelítés)
Kandidátusi értekezés. Szeged, 1977. im. 122.l.
58. KazLev. XI. 304.l.
59. Eschenburg: Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen
Wissenschaften. Berlin-Stettin 1783. im. 106.l. idézi:
K. R. Scherpe: Gattungspoetik im 18. Jahrhundert. Histo-
rische Entwicklung von Gottsched bis Herder. Stuttgart
1968. 110.l.
60. KazLev. I. 395. idézi: Mezei Márta: Felvilágosodás kori li-
ránk Csokonai előtt Bp. 1974. 159.l.
61. A gondolatmenetre nézve: Csetri Lajos: Berzsenyi ódakölté-
szete... id.mű 122-23.l.
62. Csetri L. im. uott.
63. Csetri L.: Berzsenyi ódaköltészete...im. 122.l.
64. Terhes Sámuel: Tükröcske...im. 35.l.
65. im. uott. 36-38.l.
66. A fogalom eredetéről, használatáról részletesen: Gadamer
H.G: Igazság és módszer Bp. 1984. 37-44.l.
67. KazLev. XII. 301. A kérdésről még: Mitrovics Gyula: Kazinczy
Ferenc esztétikai törekvései Debrecen-Bp. 1929.
68. KazLev. X. 369.l.
69. KazLev XI. 352.l.
70. Mitrovics id. tanulmánya im. 42.l.

71. KazLev. X. 402. és VIII. 235.l.
72. KazLev. XI. Kaz.-Kölcseynek 1814. ápr. 29.
73. Rákoczi Géza id. tanulmánya im. 31.l.
74. KazLev. XIII. 507.l.
75. R. Mortier: "Világosság" és "Felvilágosodás". Egy kép és egy fogalom története a XVII. és a XVIII. században in.: Az európai felvilágosodás fényei és árnyai Bp. 1983. 67-145.
76. Kerényi Károly: Görög mitológia Bp. 1977 im. 20.l.
77. Mortier id. mű im. 70.l.
78. Versei im. 31.l.
79. Versei im. 33.l.
80. .... filozófiai (...)tekintetben majd akkora érdeklődésre tarthat számot, mint a két legnagyobb. im. Szegedy-Maszák Mihály: A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században. in. Világkép és stílus Bp. 1980. im. 39.l.
81. Platon: Timaiosz in. Összes művei III. Bp. 1984. im. 331-333. és 352.l.
82. Pais István: A görög filozófia Bp. 1982. im. 78.l.
83. Versei im. 41.l.
84. Kerényi Károly: Görög mitológia im. 141.l.
85. Versei im. 34.l.
86. Vitkovics Mihály válogatott művei Bp. 1980. im. 151. és 158.l.
87. KazLev. XI. Kaz.-Kölcseynek ápril. 9.
88. KazLev. XI. 259.l.
89. Versei im. 199.l.
90. Csetri Lajos: A "világosság korának irodalomszemlélete. 7. Műfajelméleti kérdések. in. A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek im. 312-315.l.

91. Versei im 199.1.
92. Versei im uott.
93. Hasznos Mulatságok I.k.20. sz. 153.1.
94. Versei im. 199.1.
- 94.a Terhes Sámuel: Tükröske... im. 52-53.1.
95. Csetri Lajos: A "világosság" korának irodalomszemlélete id. mű im. 336-337.1.
96. Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században Bp. 1971. im. 31.1.
97. Bán Imre im uott. 69.1.
98. Kazflev. XIII. 484.1.
99. Versei im 57-60. 1.
100. Falus Róbert: Az antik világ irodalmi Bp. 1976. im. 127.1.
101. uott im. 614.1.
102. A kérdésről: Turoczi-Trostler József: A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században. in.: Magyar irodalom, világirodalom I. 73-98.1.
103. A kérdésről: Barbarics Róbert: Pétzeli József és La Fontaine EPhK 1887. 546-554.1.
104. Virág Benedek válogatott művei Bp. 1980. Előszó: Lökös István im. 20.1.
105. Jean Pierre Florian (1755-1799), francia író, költő. A világirodalomra Estelle c. pásztorregényével gyakorolt jelentős hatást.
106. Szerdahelyi György Alajos: Poesis Narrativa ad aestheticam.... Buda 1784.
107. Szerdahelyi im. 1-2.1.
108. Szerdahelyi im. 3.1.
109. im. uott 3-4.1.
110. Szerdahelyi im. 18.1.
111. Rákoczi Géza id. tanulmánya im. 34.1.

112. Rákóczi id. tanulmánya im. 35.1.
113. Waldapfel Imre: Görög tragédiánk egykoru bírálója
EPHK 1930. im. 71.1.
114. Versei im. 199.1.
115. A kérdésről: Csetri Lajos: Berzeenyi vitái Kölcsey recenzi-
ójával ItK 1983/5. im 464.1.
- 115.a KazLev. XXIII. 163-4.1.
116. Csetri Lajos: A "világosság" korának irodalomszemlélete
in. Rendszerek im 191.1.
117. Terhes S.: Tükröcske ... im. 19.1.
- 117.a Lásd: Kazinczy F.: A magyar verselésnek négy nemeiről in.
Erdélyi Muzéum 1815. II. 122-128.1. Erről: Orosz László:
A magyar verstani eszmélkedés kezdetei. Bp. 1980.
118. Versei im. 200.1.
119. Orosz L.: id. mű im.87.1.
120. Versei im. uott
121. Csetri Lajos: A "világosság" korának...in. Rendszerek im.289.
122. Szepes Erika-Szerdahelyi István: Verstan Bp. 1981. im. 21.1.
123. KazLev. XX. 237.1. idézi: Orosz L.: id. mű 87.1.
124. Orosz L. id mű im. 137.1.
125. Szegedy Maszák M.: id. mű im. 58.1.
126. Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek.... im 32-33.
127. KazLev. XI. 259.1.
128. KazLev. XIII. 375.1.
129. Einleitung in die schönen Wissenschaften. Nach dem franzö-
zischen des Hrn. Batteux, mit Zusätzen vermehret von K.W.
Ramler. Wien 1770. I-IV. im. III.
130. Betteux-Ramler im. 92.1.
131. Batteux-Ramler im. 189.1. Az episztoláról id. mű 188-9.1.
132. A kérdésről: Biró Ferenc: A fiatal Bessenyei és iróbarátai
Bp. 1976.

133. Tette ezt már a szakirodalom is: Szegedy-Maszák M. id. mű
134. a kérdésről: Fináczy Ernő: Az ujkori nevelés története (1600-1800) Bp. 1927. különösen 96-99.l.
135. A Természet=lélek értelme La Mettrie-nél: Az ókor ugyanazon bölcsei... életprincipiumnak tekintették.
in. La Mettrie: Filozófiai művek Bp. 1981. im. 65.l.
136. Szegedy-Maszák M. id. mű im. 51.l.
137. Holbach: A természet rendszere Bp. 1978. im. 62.l.
138. Rousseau: Emil:... Bp. 1957. im. 12.l.
139. Ungvárnémeti Versei 94.l. A gondolat Helvetiusnál: Az emberről Bp. 1962. III. fejezet és V. 18-21.l.
140. Csetri Lajos: Berzsenyi irodalomszemlélete... Szegedi Acta 1985. im. 12.l.
141. Szegedy-Maszák M. id. mű im. 53.l.
142. Biró Ferenc: Irányzat vagy mentalitás Literatura 1981/1-2 im. vonatkozó megállapításai
143. Ezzel kapcsolatban: Szauder József: Kölcsey Vanitatum Vanitas-a in. Az estve és az álom Bp. 1970. im. 433-4.l.
144. Terhes S.: Tükröcske...im. 40.l.
145. Rousseau J. J.: Értekezés az egyenlőség eredetéről és Értekezés a tudományokról és a művészetekről in.: Értekezések és filozófiai levelek Bp. 1978. különösen a 87-122.l. valamint 5-39.l.
146. Rousseau: Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről... id. mű im. 113.l.
147. Voltaire: Filozófiai Ábécé Bp. 1983. im. 344.l.
148. Helvetius: A szellemről a társadalomhoz való viszonyában A "szellemről" második értekezés 1758. in. A francia felvilágosodás morálfilozófiája Bp. 1975. im. 428-429 l.
149. Rákóczi Géza id. mű im. 32.l. Ungvárnémeti fordítását idézi Thewrewk Emil: Görög antológiabeli epigrammák Bp. 194.l.
150. Versei im. 113.l.

151. KazLev. XI. 366.l.
152. Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek.... c. tanulmányában tárgyalt poétikák szinte mindegyikében.
153. Sulzer id. mű im. 182-188. és a Dichter címszóban különösen 328-9.l.
154. Brisits Frigyes: Czinke Ferenc Bp. 1944.
155. KazLev. XIV. 185.l.
156. KazLev. XIII. 510-11.l.
157. Két poétai levél h. n. 1816. Közli Váczy J. KazLev. XIII. 570-576.l.
158. Révai Miklós: A magyar szép toll. Közzéteszi: Éder Zoltán Bp. 1973. im. 13.l.
159. KazLev. XX.
160. Csetri Lajos: Kazinczy nyelvújítási programja...Lit. 1983/1-4. im. 212.l.
161. A gondolatmenetre nézve: Csetri L. id. tanulmánya 199.l.
162. A kérdésről: Csetri L.: Kazinczy és a nyelvújítás Tiszatáj 1985. VII. 46-58.l. és Balázs János: Magyar deákság Bp. 1980. sok vonatkozása
163. Csetri L.: Kaz. irodalomszemlélete... Itk. 1983/4. im. 373.l.
164. Heracleitosnál: Egy nekem tizezer, ha legkülönb. in. Heracleitos múzsái vagy a természetről. Bp. 1983.
Diogenes Laertiosnál: P. D. Longolio 1734-es latin-görög nyelvű kiadása 978.l.
165. KazLev. XI. 258.l.
166. KazLev. XI. 333.l.
- 168.a-b KazLev. XI. 304.l.
169. Eschenburg a drámára vonatkozóan id. mű 215-223 l.
170. KazLev. XI. 304.l.
171. Bayer József: A magyar drámai irodalom története Bp. 1897. im. 291.

172. Kerényi Károly: Görög tragédiánk. EPhK. 1918. 42-51.l.
173. Kerényi Károly: Görög mitológia Bp. 1977. im. 116.l.
174. Ovidius: Metamorphoses Bp. 1982. Narcissus története a 81-86.l.
175. Kerényi Károly id. tanulmánya im. 45.l.
- 175.a Kerényi K.: im uott
176. A pontos filológiai vizsgálatot Kerényi K. elvégezte, jelen dolgozat csak a legjellemzőbb motivumokat veszi át.
177. Kerényi im. EPhK. 48.l.
178. Kerényi: Görög mitológia im. 251.l.
179. Idézi Weöres Sándor diáriumbeli tanulmányában és a Tűzkút c. versciklus mottójaként. in. Weöres Sándor Egybegyűjtött írások II. Bp. 1981. 337.l.
180. Platón Összes művei III.k., im. 331. és 333.l.
- 181.a Kerényi K.: Görög tragédiánk... im. 49.l.
- 181.b im. uott
182. Versei im. 191. és Potter id. mű
183. Kerényi id. tanulmány im. 51.l.
184. Voigt Vilmos: Mi tükröződik a Nárcisz tükreben? in. Uj Irás 1978/6. 78-79.l.
185. Versei im. 195.l.
186. Kerényi K.: Görög mitológia im. 116.l.
187. Fr. Creuzer: Symblik und Mythologie der alter Völker Besonders der Griechen. Leipzig u. Darmstadt 1821. III. Th.
188. Terhes Sámuel: Tükröske... im. 45-56. l. Terhes kifogásairól részletesen: Waldapfel imre: "Görög tragédiánk" egykorú bírálója. EPhK 1930. 70-75.l.
189. Brumoy irodalmi szerepéről: Karl Borinski: Die Antike in Poetik und Kunsttheirie. Von Ausgang des klassischen Altertums bis auf Goethe und Wilhelm von Humbolt II. Leipzig 1924. 193-94.l.
190. Terhes S. im 40.l.

191. Borinski id. mű 173-74.1.
192. Terhes S. im. 48-49.1.
193. Weöres S. diáriumbeli tanulmánya im 271-272.1.
194. Csetri Lajos: Kazinczy nyelvújítási programja... in. Literatura 1983/1-4. im. 200.1. A kérdésről még: A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek megfelelő fejezetei és A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. in.: Irodalom és felvilágosodás Bp. 1974. 229-283.1.
195. Csetri Lajos: A "világosság" korának....Rendszerek im. 386.1.
196. KazLev. XI. 266.1.
- 197.a KazLev. XIII. 341.
- 197.b KazLev. XIII. 407.1.
198. KazLev. XIII. 484.1.
199. Révai Miklós: Elaboratio Grammatica Hungarica Budae 1803-6. Szó szerinti egyezések a Glosszák szövegével.
200. Versei im. 198.1. Révai Varjas említése id. mű 62.1.
201. ld. a Két poétai levél Czinke Ferencz Urhoz c. kiadványt.
202. Terhes S.: Tükröcske... im. 12.1.
203. Terhes im. 27-821.
204. Terhes im. 30-31.1.

III. UNGVÁRNÉMETI PÁLYÁJA 1817-1820-ig

1. A kérdésről: Toldy Ferenc: Irodalmi társasköreinek emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig = BpSz. 1875. 8. 1-15.l.
2. KazLev. XIV. 467.
3. Legujabban erről: Máder Béla: A Tudományos Gyűjtemény története Szeged 19
4. Megjelent: Tud. Gyűjt. 1818. VI.k. 54-89.l.
5. J.J. Winckelmann: Művészeti írások Bp. 1978. Utószó im.258.l.
6. Csetri Lajos: Kazinczy nyelvújítási programja...in. Literatura 1983/1-4. im. 206.l.
7. KazLev. VIII. 51.l.
8. Csetri Lajos: A világosság korának irodalomszemlélete in. Rendszerek im. 401.l.
9. KazLev. XIII. 258.l.
10. KazLev. XIII. 267.l.
11. Erről részletesen: Török Árpád: Egy magyar-hellén költő Kelet Népe 1876. 359. sz.
- 11.a Kölcsey Ferencz Minden Munkái. Bp. 1886. III. k.im. 155-56.
Jenischről: Balázs János: magyar deákság. Bp. 1980. 70-77.
Ungvárnémeti Jenisch-hivatkozása: Görög Versei 155-56
12. Közli Váczy János Kaz.Lev. XVI. 621.l.
13. Az adatra vonatkozóan: Thewrewk Árpád: Egy magyar mint görög versíró = NyK 1876. 457.
14. Tud. Gyűjt. 1818. XII. 97-100.l.
15. Csatkák Endre: Kazinczy és a képzőművészetek 1925. Ujra kiadva Bp, 1983.
16. Csatkai id. mű im. 56.l.
17. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete in. Kaz. Műveiből Bp. 1903. im. 203.
18. im. uott
19. Csatkai id. mű im 75-76.l.

20. Canova Pszichéjéről: KazLev XIII. 3047 és 3127. sz. levelek.
21. A kérdésről: Pál József: A halál motivuma néhány neoklasszikus alkotásban (A. Canova, U. Foscolo és Kazinczy F. művei alapján. in. Szegedi Bölcsészmuhely 1977. 213-231.
22. Grünerről: Thieme-Besker: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler VIII. k. 1916.
23. KazLev XXII. 309.1.
24. KazLev XI. 225.1.
25. Trencsényi Waldapfel Imre: Humanizmus és deákos költészet ItK 1933. im. 47-48.1.
26. Görög verseskönyvének idézeteit külön jegyzetszámmal nem jđölöm, a szövegben utalok annak helyére.
27. KazLev. V. 213-214.1.
28. Kölcsey Ferenc: Nemzeti hagyományok in. Válogatott művei Bp. 1975. im 252.1.
29. J.G. Herder: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról és más irások Bp. 1978. im. 45-6.1.
30. Ungvárnémeti Pindarosz - értekezése im. 55.1.
31. Lásd Egy nyílt szivü öreg levele... c versét Versei 111-114.
32. Terhes Sámuel: Ujra amalgamázott Üvegtáblátska h.n. 1819. im. 7.1. (a továbbiakban Üvegtáblátska im.)
33. Szerdahelyi György Alajos: Aesthetica sive dictrina boni gustus... Budae 1778. I-II. r. Az említett gondolatok különösen az I.k. 132. lapján.
34. Rákóczy Géza Ungvárnémetiről írott munkájában, és Csernátoni Gyula: A magyar óda-költészet története a legrégibb időkötől Vörösmartyig Bp. 1882. Ungvárnémetiről szóló rész 47-48.1.
35. Csetri Lajos: Nem sokaság... Berzsenyi-tanulmányok Bp. 1986. im 30-31.1.
36. A gondolatmenetre vonatkozóan: Csetri L.: Kaz. nyelvszemléletéhez Tiszatáj 1985/7. im. 50.1.

37. Viëtor: Geschichte der deutschen Ode München 1961 im. 69-85.1.
38. Opitz im. mü im 49.1. Victor utalása 74.1.
39. Csetri Lajos: Berzsenyi-tanulmányok 1986. im. 31.1.
40. Batteux-Ramler id mü im. 29.1. valamint erről: 39-44.
41. Sulzer id. mü II. r. 335-67 339.340.1. Batteux-Ramlerhez hasonlóan Pindaroszt és Anakreont hasonlítja össze. Pindaroszról 427-30. A strófáról 714-5.1. Antistrófáról Epodosz címszónál I. 441-42.1.
42. J. G. Herders Sammtliche Werke 8. B. Stuttgart u. Tübingen 1853. 263-291. Pindar Ein Bote der Götter c. tanulmány uott. 257-260. Pindar u. der Dithyrambist c. Sammtl. Werke Stuttgart u. Tüb. 2.Th. 1827. 78-106. A versidézet: Sammtliche Werke 1853. 17.B. 94-5.1.
43. Bouterwek: Aesthetik. Wien u. Prag 1807. im 307.1.
44. E. Braemer: Goethes Prometheus u. die Grundpositionen der Sturm. u. Drang 200-205. 1. Weimar 1959. Braemer részletesen tárgyalja Pindarosz és Goethe kapcsolatát, gondolatmenetébe beépítve Herder megjegyzéseit is az ódával és Pindarossal kapcsolatban.
45. Rájnis József: A magyar Heliconra vezérlő Kalauz. III. rész A versszerzés szabadságáról I. cikkely in. Pennaháboruk Bp. 1980. im 38.1.
46. Orosz László: A magyar verstani eszmélkedés kezdetei Bp. 1980. im. 29.1.
47. KazLev. XI. 147-48.1.
48. KazLev. XI. 151.1.
49. KazLev. XVI. 260.1.
50. Herders Sammtliche Werke 1852. 4.B. im. 59.1.
51. Csetri Lajos: Berzsenyi-tanulmányok 1986. im 51-52.1.
52. Terhes: Üvegtáblátska im. 47.1.
53. Ungvárnémeti Pindarosz-értekezése im. 64-65.1.

54. Longinosznál: Pszeudo-Longinosz: A fenségről Bp. 1965. IX/9. im.33.1.
55. Fried István: A neoklasszicista óda kelet-középeurópai megújulásának kérédéséhez in. Tanulmányok a kelet európai irodalmak és nyelvek köréből Bp. 1980. im. 141.1.
56. H. Blair rhetorikai leczkéi. I.II. köt. Ford.: Kis János Buda, 1838. im. II.k. 202-203.1.
57. Ungvárnémeti Értekezése im. 89.1. idézi: Csetri Lajos: Bérzsenyi-tanulmányok 1986. 115-16.1.
58. Kis János: Sebbe való Könyv. 1798. Poson XV. rész: Polykrates A boldogságról (Iffjabbik Anacharsis utazásaiból) 31-39.1. Kalendárium és Sebbe való Könyv. 1799. Poson XV. Polycrates Barthelemyből
59. Barthelemy: Anacharsis III. köt. XXXIV. cikk. 210.1. (ford. Deáki Fülöp Sámuel Kolozsvár 1820-21.
60. Vietor id. mű im. 70-72.1.
61. Pindaros-értekezés im. 73-4.1.
63. Lessing: Laokoon....in. Válogatott esztétikai írások Bp. 1982. 251-52.1.
64. Sulzer id. mű I. 56-67. 1.
65. Margócsy István: Verseggy esztétikája. in. ItK 1981. 5-6 sz. im. 547.1.
66. Kis János: Görög Mythologia 130.p. Muzsák
67. Berzsenyi Dániel: A versformákról BÖM 1978. im. 215.1.
68. Pindaros-értekezés im. 74.1.
69. A szakirodalomban a formáról ld. Fináczy Ernő: Pindaros élete és költészete in. EPhK VIII. évf. 231.1.
70. Pindaros-értekezés im. 77.1.
71. Görög versei im. 49.1.
72. Pindaros-értekezés im. 88-89.1. Gondolatmenetével kapcsolatban idézi Hermant: 89.1.: Nos quidem...stb. A korabeli verstani irodalomban Herman bírálata: Apel: Metrik 1814. 40-48.1.

73. KazLev. XVI. 324.1.
74. KazLev im uott.
75. J. Potter id műve im. 850-51. és ujabban a misztériumról: A Deubner: id. mű 69-93.1.
76. Már első kötetében felmerül Vergilius Aeneisének VI. énekével való képi azonosság néhány verse alapján.
77. Loszev-Sesztakov: Az esztétikai kategóriák története Bp.1982. A Kalokagathiáról: 103-115. Különösen 105-6.1.
78. A Khariszokkal kapcsolatban az antik költészetben: Falus Róbert: Hesiodosz ars poétikája in. Görög harmónia Bp. 1980. különösen 51. és 63. l.
79. Callimachi: Hymni et epigrammata Berolini 1882. 53.1. XXVIII. sz.
80. Ezzel kapcsolatban: Moravcsik Edit: A költői szó funkciója Pindarosznál Debrecen 1964. Különlenyomat a Studia Literaria 1964. évi kötetéből 117-127.1.
81. W. Koch: Das Forleben Pindarsinin der deutschen Literatur von den Ansagen bis A. Gryphius. Euphorion 1927. 196. 208. idézi: Waldapfel Imre: Görög tragédiánk egykoru bírálója EPhK 1930. 75.1.
82. Rákóczy G. id. mű im. 24-25.1.
83. KazLev. XVII. 18.1.
84. KazLev. XVI. 510.1.
- 84.a KazLev. XVI. 526.1.
85. KazLev. XVII. 45-47.1.
- 85.a Ungvárnémeti levele Mailathoz. Közli: Kolos István: Gróf Mailath János Bp. 1938. 181.1.
86. Fenyő István: Az irodalom respublikájáért Bp. 1976. 45.1.
87. Kazinczy Ferenc Művei I. Bp. 1979. im. 747.1.
88. KazLev. IX. 276.1.
89. Révai Miklós: Elaboratio Grammatica...im. 28.1.

90. Melich János: Révai nyelvtudománya Bp. 1908. 42.l. és legújabban: Balázs János: Hermész nyomában Bp. 1987. 567-69.l.
91. Berzsenyi kapcsán a szakirodalomban: Csetri Lajos: Berzsenyi-tanulmányok Bp. 1986. 223-25.l.
92. Csetri L. id. mű im. 225. l.
93. Batteux-Ramler id. mű im. 30.l.
94. KazLev. XIII. 227.l.
95. KazLev. XVII. 324. l.
96. Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra = EPhK. 1891.
97. Kerényi Károly és Merényi Oszkár alapvető Berzsenyi tanulmányai.
98. KazLev II. 346.l. és Demek Gy.id mű 233.l.
99. Demek Gy. id. tanulmány im. 233.l.
100. A. Heusler: Deutsche Versgeschichte Berlin-Leipzig 1929.205.l.
101. Gedichte von Fr. Matthisson Halle év nélkül im. 27.l.
102. Utal rá Halász Előd: A német irodalom története II. Bp. 1971. 270. l.
103. A német anakreonizmusról: Heusler id mű 160-61.l.
104. Sulzer Anakreonról szóló szócikke: id. mű I. 65-66-l.
105. Batteux-Ramler id. mű 44-47.l.
106. Különösen Földi Kazinczynak: KazLev. II. 333. 358. 364. 374. 379. sz. levelek.
107. Csetri Lajos: Kaz. nyelvszemlélete = Tiszatáj 1985/7. im.49.l.
108. Hasznos Mulatságok I. 22. sz. 169-173. 1818.
109. Batteux-Ramler id. mű 190-213.l.
110. Fenyő I. id. mű 45.l.
111. Bouterwek: Aesthetik 379-80.l.
112. Sulzer: Sinngedicht id. mű II. 670-72.l.
113. Hasznos Mulatságok 1818. I. 22. sz. im. 169.l.
114. Sulzer id. mű im. 670.l.

115. Sulzer megjegyzése im. uott.
116. Hasznos Mulatságok im. uott. 170.1.
117. Sulzer im. 671.1.
118. Hasznos Mulatságok im. uott 172.1. Sulzernél 672.1.
119. Sulzer im 672.1.
120. Idézi Thewrewk Árpád id. tanulmánya 452.1.
121. Horváth István Károly: Catulli Veronensis Liber = MTA I. Osztályának Közleményei Bp. 1961. im. 269. 287.1.
122. Terhes S.: Üvegtáblátska.... im. 30.1.
123. Az Epigrammákhoz tartozó Jegyzetek in. Görög versei im. 99.1.
124. KazLev. XVII. 53.1.
125. Kaz. És Kisfaludy viszonyáról: Margocsy István: Kazinczy és Kisfaludy = It. 1981/3. 753-761. és Csetri L.: Kaz. nyelv-újítási programja....Literatura 1983/1-4. sz. 212-3.1.
- 126a-b Margócsy I. id. tanulmány im. 756-7.1.
127. Ungvárnémeti levele Mailathoz. Közli Kólos I. id. mű im. 182-3. idézi Fenyő 46.1.
128. Fenyő I. id. mű 46.1.
129. Terhes S.: Üvegtáblátska im. 69.1.
130. Horkai László: Kant első magyar követői = Irodalom és felvilágosodás Bp. 1974. 201-228.
131. Horkai im. 202.1.
- 131.a Ungvárnémeti Tóth László: Beszégetés. Aristip.. Kant. Merkur Hasznos Mulatságok 1819. II. 36. sz. 281-284.1. im. 282. és 282-83.1.
132. KazLev. XVI. 151-52.1.
133. A vers megjelent a Remény 1851. 367. sz-ban.
134. Az első kötet ismertetése: Hazai és Külföldi Tudósítások 1813. 22. sz.

135. KazLev XI. 196.l.
136. KazLev. XIII. 415.l.
137. Ungvárnémeti recensiója: Tud. Gyűjt. 1817. V.k. 95-115.
138. Ungvárnémeti im. uott 98.l.
139. Harkai im. 227.l.
140. Krug szerepéről: Nagy Endre: A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás, reformkor Bp. 1983. 159-170. különösen 160.l.
141. Csetri Lajos: Berzsenyi vitái...id. tanulmány im. 467.l.
142. Ercsei válasza U. recensiójára: Tud. Gyűjt. 1818. IV. 129-131. im. 129.l.
143. Ercsei im. uott 130.l.
144. Idézi: Thewrewk Árpád id. tanulmánya 458.l.
145. A műfaj történetére nézve: Futó Jenő: Az idill eredete, fejlődése, elmélete és magyar irodalma. Pápa 1910. és Orsós Margit: Az idill. Egy műfaj változatai a német irodalomban = Minerva 1941. 196-262.l.
146. Az idill elnevezésére vonatkozóan: Futó id. mű 59-63.l.
147. Falus Róbert: Az antik világ irodalmai Bp. 1976. im. 370.l.
- 147.a Más vonatkozásban idézi: Horváth István Károly id. tanulmány 279.l.
148. Az egyes nemzetek idillköltészetére nézve: Futó id. mű. franciák: 44-48.l. olaszok: 28-36. - részletesen tárgyalja az angol és német törekvéseket is.
149. Opitz id. mű im 23-24.l.
150. A német idillköltészet 18. sz-i vonatkozása: Orsós M. id. mű 202-223. és Futó 36-44.l.
151. Orsós M. im. 200.l.
152. Sulzer id. mű I. 719-724.l.
153. Aesthetika, vagy is A Szép Tudományoknak Theoriája. Irta Eberherd G. A. Magyarázta Putz Antal. Pest 1817. 180-186.l.

154. Herders Werke 1852. 269-279.l.
155. A magyar idillköltészetre vonatkozóan: Futó id. mű 84-105.
156. Csetri L.: A világosság korának irodalomszemlélete. in. Rend-
szerek im. 312.l.
157. Szerdahelyi id. mű 153-181.l.
158. A pásztori verseknek eredetéről = Mindenés Gyűjtemény 1792.
6. negyed. 373-377.
159. Pál József: A neoklasszicizmus poétikája id. mű im. 127.l.
160. Pál József im. 130-31.
161. A gondolatmenetre vonatkozóan: Gilbert-Kuhn: Az esztétika tör-
ténete Bp. 1976. 246-47.l.
162. Herder: Kritische Walder. in. Herders samtliche Werke Stuttgart
u. Tübingen 1829. különösen: 139-141. 182-184. 214-216. Erről:
B. Markwardt: Herders kritische walder Leipzig 1925.
163. Kant: Az esztétikai ítélőerő kritikája. in. Az ítélőerő kriti-
kája Bp. 1979. im. 282. és 294.l.
164. W.T. Krug: System der theoretischen Philosophie. III. Gesch-
mechlehre oder Aesthetik. Königsberg 1810. 392-400.l.
165. Futó id. mű im. 60.l.
166. Kant: Az esztétikai ítélőerő kritikája. id. mű im. 270. Kant
a következőket írja: Jog szerint művészetnek csak a szabadság
útján létrejövő teremtést nevezhetnénk, azaz egy olyan önké-
nyesség útján létrejövő teremtést, amely tevékenységében az
észt veszi alapul.
167. A tanulmány megjelenési helye: Tud. Gyűjt. 1818. II. 48-73.
168. Ungvárnémeti Tóth László: Heroidek. Hasznos Mulatságok I.1.
1-2.l. 1819. és Költeményes levél. H.M. 1817. I.50. 396.-
169. Eschenburg: Entwurf einer Theorie der Schönen Künste. Berlin-
Stettin 1789. Die Heroide 200-204.l.
170. Sulzer id. mű I. 715.l. Bouterwek: Aesthetik 1807. 312-313.

171. KazLev. VIII. 521.: Én az Aethetikák közül nem a Bouterwekét, hanem inkább a Pölitzét javaslanám, s ezt igen sok tekintetben inkább, mint am azt, s kiváltképp az Aesthetikai Literatúrára nézve, melly elég bőven előadatik, s azért is, mert a Pölitzé példákkal van ellátva.
172. Czirjék Mihály: Érzékeny levelek. Bécs 1735. (Szinyeyi: Magyar írók élete II.k. 537-45.)
173. Döme Károly: Ismét egy két játék Metastasióból. Pozsony 1815. Tóldalék. Ovid keserveiből I.k. (Szinyeyi II. 1048-9.1.)
174. Biró Ferenc: Irányzat vagy mentalitás? Az érzelmesség megjelenése felvilágosodáskori irodalmunkban. in. Literatura 1981. 1-2. sz. im. 72.1.
175. Batteux-Ramler id. mű 188-90. Eberhard-Putz id. mű 125-26. Eschenburg: Lehrgedicht und die Epistel
176. Bouterwek: Aesthetik. Göttingen 1815. Die lirische Epistel II.k. 112-4. Die didaktische Epistel uott 125-29.
177. Hasznos Mulatságok 1817. I.50. 366.1.
178. Berzsenyi: Antirecensió 1818. in. BÖM id. kiad. im 549.1.
179. Anacharsis ismét "német" fordítója Fessler Ignác. Ungvárnémeti Jegyzetében talán erre a műre utal(?): Fortsetzung der in Anacharsis Reise enthaltenen Gesichte von Alt-Griechenland. I. Berlin, 1797. (Több kötet nem jelent meg.)
180. Thewrewk Árpád id tanulmánya im. 478.1.
181. Ungvárnémeti Görög versei im. 117.1. idézi Thewrewk 478.
182. Karlowszkyról: Szinyeyi II. 10-11.
183. Ungvárnémeti Tóth László: In honores III ac Rev. Dni Francisci Madarassy... III. nonarum Martii anni 1817.
184. Zsebkönyv 1821. Bécs
185. A. Heusler id. mű 167-69.1.
186. Opitz id. mű 15-16. és 44-46.1.
187. Heusler 169.1.

188. Turóczy-Trostler József: Az első magyar szonett. in. Magyar irodalom Világirodalom. Bp. 1961. 369-380. és Kunszeri Gyula: A magyar szonett kezdetei (1770-1830) Kunszeri im. 21.1.
189. KazLev. VI. 322-323.1.
190. Kaz: tanulmánya: Tud. Gyűjt. 1817. IX. 38-48.
191. Ungvárnémeti szonettjeiről: Kunszeri 61-62.
192. Bouterwek 309-10. Fenyő I. 45.1.
193. Kaz. válogatott művei I. id kiad. im. 807.1.
194. Bouterwek im. 310.1.
195. Pölitiz: Aesthetik. Tübingen 1807. 81-82.1.
196. Az olasz elméletírókról: az olasz elméletírók közül a német esztétikák Gottschedtől Pölitzig a szonettel kapcsolatban elsősorban Crescimbeni (1663-1728) nevét említik, főként Istoria della volgar poesia (1698) c. művére támaszkodva. Költészete a petrarcizmus és a chibrerizmus között foglal helyet.
197. Ungvárnémeti Tóth László: Sonett. = Hasznos Mulatságok 1817. 16. sz. 121-123. im. 121-22.1.
198. Szonettek megjelenési helye: Hasznos Mul. 1819. I.8. 57.1. I.12. 89.1. és 1820. I.4. 26.1.
199. Kunszeri Gy. id. mű 62.1.
200. KazLev. XVII. 19.1.
201. KazLev. VI. 380. 395. 439.
202. Csetri Lajos: Kazinczy irodalomszemlélete...in ItK. 1983.4. 375.1.
203. KazLev. VIII. 525-26.1.
204. Kunszeri id. mű im 31.1.
205. Tud. Gyűjt. 1825. III. 101-3. utal rá Kunszeri 62.1.
206. KazLev. XVII. 19. 38. 58.1.
207. KazLev. XVII. 178.1.

IV: BEFEJEZÉS

1. KazLev. XVII. 443.1.
2. Ungvárnémeti fordításában megjelent darabok helye: Hasznos Mulatságok 1817. I.52. 412-13., 1818. I.28. 231-32., 1818. I.2. 9-12., és 1817. II.6. 41-42.
3. Tibull magyar fordításának megvizsgálatása Bécs 1819.
4. KazLev. XVII. 367.1.
5. Szépliteraturai Ajándék. A Tud. Gyűjt. melléklete 1821. I. 42.1. Szörényi László id. tanulmányában tévesen említi, hogy Ungvárnémetiről nem jelent meg emlékvers. id. mű 87.1.

Ügyiratszám:

15-65/1989.

Előadó:

Telefon:

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
DÉKÁNI HIVATAL
6701 SZEGED, EGYETEM U. 2. Telefon: 21-111

Tóth Sándor

6723 Szeged

Tápai u.43.

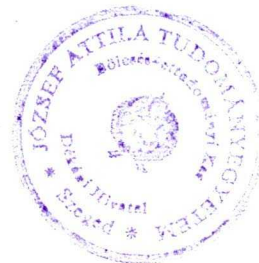
Tárgy:

Hiv. sz.:

Melléklet:

Értesitem, hogy doktori védésére 1989. március 30-án du. 14 órakor kerül sor a kari tanácsteremben. /VI.em./

Szeged, 1989. márc.20.

Magyar Éva
/Dr. Magyarokné Szász Éva/
főelőadó

Ügyiratszám:

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
DÉKÁNI HIVATAL
6701 SZEGED, EGYETEM U. 2. Telefon: 21-111

Tárgy:

Előadó:

Tóth Sándor

Hiv. sz.:

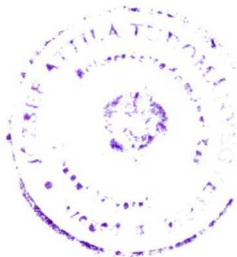
Telefon:

6723 Szeged.
Tápai u. 43.

Melléklet:

Értesitem, hogy március 30-án a doktori védése elmarad.

Szeged, 1989. márc.22.

Magyarokné Szász Éva
/Dr. Magyarokné Szász Éva/
főelőadó

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
DÉKÁNI HIVATAL

6701 SZEGED, EGYETEM U. 2. Telefon: 21-111

Tóth Sándor

6723 Szeged

Tápai u. 43. II/4

Ügyiratszám:

15-65/1989.

Előadó:

Telefon:

Tárgy:

Hiv. sz.:

Melléklet:

Értesitem, hogy egyetemi doktori védése 1989. április 14-én délután 1/2 14 órakor lesz a kari tanácsteremben /II.em./.

Szeged, 1989. márc. 30.

Magyarkáné Szász Éva
/Dr. Magyarkáné Szász Éva/
főelőadó

R.sz. 2. — KÖNYVÉRT
Könyvtárellátó kat.

Pf. 85/23082
MSZ 3406-50.